

Національний університет "Одеська юридична академія"
Південноукраїнський центр гендерних проблем

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИКИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Заснований в 1997 р.

Випуск 47

Головний редактор – доктор юридичних наук,
професор, академік НАПрН України,
академік АПН України С. В. Ківалов

Одеса

2012

УДК 32(082)

Засновники:

Національний університет "Одеська юридична академія",
Південноукраїнський центр гендерних проблем

Редакційна колегія:

д-р. юрид. наук, професор, академік НАПрН України,
академік АПН України *С. В. Ківалов* (гол. ред.),
д-р. іст. наук, професор, академік УАПН Л. *І. Кормиш* (заст. гол. ред.),
д-р. політ. наук, доцент *М. А. Польовий* (відп. секр.),
д-р. юрид. наук, професор *Ю. П. Алєнін*,
д-р. політ. наук, професор *Б. П. Андрєсюк*,
д-р. філос. наук, професор *В. С. Богданов*,
д-р. політ. наук, професор *К. М. Вітман*,
д-р. філос. наук, професор *Е. А. Гансова*,
д-р. юрид. наук, професор *М. А. Дамірлі*,
д-р. юрид. наук, професор *Є. В. Додін*,
д-р. політ. наук, ст. наук. співр. *Р. Н. Жангожа*,
д-р. політ. наук, професор *І. М. Коваль*,
д-р. юрид. наук, професор *Б. А. Кормиш*,
д-р. філос. наук, професор *М. П. Лукашевич*,
д-р. політ. наук, професор *С. М. Наумкіна*,
д-р. політ. наук, професор *А. О. Сіленко*,
д-р. юрид. наук, професор *Є. О. Харитонов*,
д-р. політ. наук, доцент *Д. В. Яковлев*.

Рекомендовано Вченою радою

Національного університету "Одеська юридична академія"

Випуск збірника підготовлений по матеріалам доповідей наукового симпозиуму «Теоретико-практичні проблеми впровадження паритетної демократії в Україні», який відбувся 8-9 червня 2012 р. в Національному університеті "Одеська юридична академія".

© Національний університет
"Одеська юридична академія", 2012
© Південноукраїнський центр
гендерних проблем, 2012

принципов и основ избирательного процесса, реализацию избирательных прав граждан Украины, одинаковое применение законодательства о выборах на всей территории Украины. Исходя из такой роли, можно выделить функциональное предназначение данного органа в избирательном процессе, содержательное наполнение которого составляют законодательно предусмотренные полномочия.

Правовой статус ЦИК определен Конституцией Украины и конституционным законодательством, прежде всего, Законом Украины «О Центральной избирательной комиссии» [1] и законами о выборах [2], анализ конституционно-правовых предписаний которых позволяет выделить следующие функции, реализуемые ЦИК в ходе избирательного процесса: правореализационная, организационно-распорядительная, организационно-технологическая, функция финансового обеспечения, информационная, консультативно-методическая, просветительская.

Права и свободы человека, их гарантии определяют содержание и направленность деятельности государства, а их утверждение и обеспечение является главной его обязанностью. Исходя из этого, правореализационная функция ЦИК, связанная с обеспечением осуществления и защиты всеобщего, равного, прямого избирательного права граждан, может рассматриваться как ведущая, воплощение которой, так или иначе, прослеживается во всех полномочиях ЦИК. В рамках настоящего исследования в целях теоретического анализа ограничим правореализационную функцию ЦИК полномочиями, непосредственно связанными с обеспечением конституционно предусмотренной возможности избирать и быть избранным в органы публичной власти. В части активного избирательного права данная функция проявляется, прежде всего, через полномочие ЦИК по ведению и функционированию Государственного реестра избирателей, а в части пассивного избирательного права – в обеспечении равенства прав и возможностей политических партий и кандидатов на выборную должность в рамках избирательного процесса. В свою очередь, на защиту субъективных избирательных прав граждан направлено полномочие ЦИК по рассмотрению заявлений и жалоб субъектов избирательного процесса на решения, действия или бездействие нижестоящих избирательных комиссий.

Организационно-распорядительная функция ЦИК реализуется через создание и руководство системой избирательных комиссий, а также взаимодействие с иными органами публичной власти.

В странах переходного периода, имевших в своем прошлом авторитарное управление и однопартийную систему, создание независимой системы избирательных комиссий является важной мерой обеспечения непредвзятого управления избирательным процессом и завоевания доверия граждан. На современном этапе, не входя ни в одну из ветвей государственной власти, система избирательных комиссий действует как государственно-общественная структура, высший уровень которой – ЦИК, является государственным органом, а остальные представляют собой общественные образования, наделенные властными полномочиями и формируемые по партийному и другим признакам.

Организационно-распорядительная функция ЦИК по отношению к системе избирательных комиссий заключается в осуществлении руководства структурными единицами разных уровней, что позволяет системе действовать слаженно и эффективно. Внутрисистемное взаимодействие избирательных комиссий строится на совмещении принципов субординации и относительной самостоятельности комиссий, что придает системе демократичности и оперативности в решении поставленных задач. Субординационное воздействие со стороны ЦИК не подразумевает применения мер дисциплинарного или административного воздействия в отношении подчиненных, оно находит выражение в определении направленности деятельности и контроле за реализацией ими законодательных положений. ЦИК устанавливает форму избирательных документов, утверждает образцы печатей и вывесок избирательных комиссий, определяет порядок хранения и передачи избирательных документов в соответствующие государственные архивные учреждения. В случае необходимости ЦИК по собственной инициативе имеет право созывать заседание избирательной комиссии низшего уровня, а при не поступлении протокола об итогах голосования в одномандатном округе или общегосударственном округе ЦИК осуществляет полномочия соответствующей избирательной комиссии.

При организации избирательного процесса независимость комиссий не исключает их тесного взаимодействия с органами публичной власти, которым запрещено вмешиваться в избирательный

процесс, но вменено в обязанность реагировать на обращения избирательных комиссий и содействовать им в организации и проведении выборов. ЦИК контролирует деятельность органов государственной власти и органов местного самоуправления по обеспечению избирательных комиссий помещениями, транспортом, связью, иными средствами материально-технического обеспечения выборов, а также в порядке контроля заслушивает сообщения министерств и иных органов исполнительной власти, органов местного самоуправления по вопросам, связанным с подготовкой и проведением выборов.

Немаловажной является функция ЦИК по финансовому обеспечению избирательного процесса. Расходы на подготовку и проведение выборов осуществляются исключительно за счет средств Государственного бюджета Украины, выделенных на подготовку и проведение выборов и средств избирательных фондов политических партий и кандидатов на выборную должность. Относительно средств Государственного бюджета Украины ЦИК, совместно с работниками соответствующих государственных органов контролирует их использование избирательными комиссиями, прекращает движение средств на банковских счетах комиссий после окончания срока их полномочий или в случае нарушения сметно-финансовой дисциплины. После официального опубликования результатов выборов ЦИК отчитывается перед Счетной палатой об использовании средств Государственного бюджета Украины. Также, совместно с органами налоговой службы и банковскими учреждениями, ЦИК осуществляет контроль за поступлением и использованием средств личных избирательных фондов кандидатов.

Организационно-технологическая функция охватывает практические действия ЦИК в рамках избирательного процесса, которые обеспечивают его динамику: оглашение начала избирательного процесса; территориальная организация выборов; регистрация кандидатов на выборные должности, их доверенных лиц уполномоченных представителей в ЦИК; установление формы, утверждение текста, обеспечение изготовления избирательных бюллетеней; установление норм и перечня оборудования, инвентаря для помещений избирательной комиссии и помещения для голосования, а также видов услуг, работ, которые могут предоставляться избирательным комиссиям; разрешение общественным ор-

ганизациям иметь официальных наблюдателей во время выборов; регистрация официальных наблюдателей от иностранных государств, международных организаций; установление и официальное обнародование результатов выборов; внесение представления в Верховную Раду Украины о назначении повторных и промежуточных выборов.

Консультативно-методическая функция ЦИК в ходе избирательного процесса направлена на обеспечение одинакового применения законодательства Украины о выборах на всей территории Украины, с этой целью ЦИК принимает обязательные для использования в работе избирательных комиссий разъяснения и рекомендации по вопросам применения законодательства Украины о выборах, в случае необходимости обращается в Конституционный Суд Украины за официальным толкованием Конституции Украины, законов Украины или отдельных их положений, которые касаются организации подготовки и проведения выборов, готовит предложения по совершенствованию законов о выборах.

С консультативно-методической тесно связана информационная функция ЦИК, направленная на обеспечение возможности доступа избирателей к разносторонней, объективной и непредвзятой информации, которая является необходимой предпосылкой осознанного, осведомленного, свободного выбора избирателями своих представителей в органы публичной власти. В этом плане показательным является новый Закон Украины «О выборах народных депутатов Украины», в котором информационному обеспечению выборов посвящен отдельный раздел, положения которого обязывают ЦИК обнародовать на своем веб-сайте информацию, касающуюся общего и специального информационного обеспечения выборов. В частности, речь идет о распространении информации об избирательных правах граждан, способах их осуществления и защиты, возможности и процедуре проверки включения себя и других избирателей в Государственный реестр избирателей, возможности и порядке изменения места голосования без изменения избирательного адреса, местонахождении окружной и участковой избирательной комиссии, адресе помещения для голосования, дате и времени голосования, основаниях и процедуре получения возможности голосовать по месту пребывания; процедуре голосования и способе заполнения избирательного

бюллетеня, праве на обжалование своих избирательных прав и способе осуществления этого права, об ответственности за нарушение законодательства о выборах. Кроме того, ЦИК проводит специальное информационное обеспечение избирателей о зарегистрированных кандидатах и субъектах их выдвижения, предвыборных программах партий и кандидатов в депутаты в одномандатных округах, о счетах их избирательных фондов, допустимом размере и способе осуществления добровольного взноса, отмене регистрации (выбытии) кандидата в депутаты, о фактах и событиях, связанных с избирательным процессом.

Просветительская функция ЦИК направлена на осуществление мер по повышению правовой культуры участников избирательного процесса. Распространение знаний о демократических политико-правовых ценностях и стандартах участия в выборах с целью их практического воплощения каждым субъектом избирательного процесса – необходимый элемент государственной политики, который нашел свое предметное закрепление в Концепции повышения правовой культуры участников избирательного процесса и референдумов в Украине [3]. Целью Концепции стало создание условий для обеспечения демократического, сознательного волеизъявления избирателей на выборах, содействие гражданам Украины в реализации их права принимать участие в управлении государственными делами. Важно отметить, что согласно Концепции меры по повышению правовой культуры охватывают не только избирателей, но также и граждан, которые входят в состав избирательных комиссий, кандидатов, их доверенных лиц, уполномоченных лиц политических партий, официальных наблюдателей. В рамках избирательного процесса по выборам Президента Украины ЦИК обеспечивает изготовление и размещение на общегосударственных каналах теле- и радиовещания информационных программ для избирателей с разъяснением основ и порядка проведения выборов, их роли в жизни общества и государства, процедуры голосования, прав и обязанностей избирателей, разъяснения основ и порядка проведения выборов, механизма осуществления контроля за соблюдением законодательства о выборах Президента Украины; в рамках парламентских выборов, начиная с 2013 года, в полномочия ЦИК войдет организация обучения лиц, которые претендуют на должности председателя, заместителя председателя и секретаря окружных избирательных комиссий.

Повышение правовой культуры направлено на осознание субъектами избирательного процесса того факта, что выборы – это универсальная технология фиксации свободного и периодического волеизъявления избирателей относительно формирования персонального состава выборного органа, а не механизм легитимации провластных структур.

В демократическом правовом государстве ненадлежащая организация и проведения избирательного процесса может нанести значительный вред правам и свободам граждан, авторитету и легитимности органов публичной власти. Профессиональное и нейтральное управление избирательным процессом со стороны ЦИК, обеспечивающее слаженность функционирования всех звеньев системы избирательных органов, является ключевым фактором проведения справедливых и свободных выборов.

Бібліографічний список

1. Про Центральну виборчу комісію : Закон України № 1932-IV від 30 червня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 36. – Ст. 448
2. Про вибори Президента України : Закон України № 474-XIV від 5 березня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 14. – Ст. 81; Про вибори народних депутатів України : Закон України № 4061-VI від 17 листопада 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 10. – Ст. 73; Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів місцевих рад і сільських, селищних, міських голів : Закон України № 2487-IV від 10 липня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 35. – Ст. 491.
3. Концепція підвищення правової культури учасників виборчого процесу та референдумів в Україні : Указ Президента України № 1322/2000 від 8 грудня 2000 р. // Офіційний вісник України. – 2000. – № 50. – Ст. 2151.

Стаття надійшла до редколегії 01.06.2012

В статті аналізується правовий статус Центральної виборчої комісії України. Надано характеристику основних функцій Центральної виборчої комісії в організації виборчого процесу.

Legal status of the Central election commission of Ukraine is analysed in the article. Description of basic functions of the Central election commission in organization of elections process is given.

Завальнюк В. В., НУ «ОЮА»

КОНЦЕПЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ АНТРОПОЛОГІЇ ПРАВА

В сучасних умовах розвитку держави все частіше постає питання про гідне існування людини, захист її прав. Саме поняття «право» за своєю суттю антропологізоване. Тому актуальним стає вивчення права через призму антропологічного виміру.

Поняття «права людини» ґрунтується на гуманістичному змісті ідеї юридичного закріплення загальнолюдських, видових потреб та інтересів членів суспільства. Концепція прав людини як абсолютного втілення права націлена на захист первинних передумов гідного людського існування, незалежно від статі, віку чи раси та національності, соціального положення в суспільстві. Гідне існування – це той мінімум необхідних матеріальних та духовних благ, які суспільство справді повинно забезпечити всім своїм членам вже тому, що вони тут народилися. Саме звідси походить вираз, що права людини природні, невід'ємні та дані від народження. Посягання на права, їх масове порушення загрожують досягнутому рівню свободи та можливостям самореалізації особистості [1, с. 82-90].

Різниця між поняттями «потреба» і «права людини» розкривається у понятті «можливість». Права людини це можливість реалізувати особисті потреби, котрі залежать від конкретно-історичного рівня соціально-економічного та правового розвитку суспільства. Право розуміється у самому мировому значенні як справедливість – рівність можливостей [2, с. 99].

В аналізі поняття «права людини» можна визначити три рівня:

- перший – персональний (Я – самість, самосвідомість) – антропологічний підхід,
- другий – інтерперсональний (Я – другий) – морально-психологічний, соціологічний підходи,
- третій – інституціональний (Я – держава) – юридичний, політологічний підходи [2, с. 99].

На думку Кравченко А. П., потрапляючи в нове правове середовище, людина адекватно реагує на створені умови або

відчужується від середовища, пристосовуючи свою поведінку під існуючу правову систему. А за умови зацікавленості суб'єктів у перетворюючій діяльності всі навколишні предмети та явища набувають для них і для суспільства цінність, у тому числі й право. Тому право за своєю суттю антропологізоване. У його основі перебувають такі цінності, як збереження життя, родини, власності, забезпечення безпеки, здобування знань, прийняття рішень тощо. Цільове призначення права в цьому зв'язку полягає в збереженні існуючих цінностей за такими напрямками, як їх закріплення, ієрархізація, інформування про цінності, перерозподіл і захист цінностей. Окрім того, право має власну цінність, оскільки протистоїть сваволі, є символом свободи, справедливості, формальної рівності. Право – це не тільки уособлення порядку, але й цінність, що забезпечує його розвиток, охорону і взаємодію із безладдям. У розумінні власної цінності права виділяються специфічні цінності, що, на відміну від цінностей права, тобто цінностей, забезпечуваних правом (життя, здоров'я, родина, власність тощо), називаються правовими цінностями [3, с. 125-144]. Правові цінності – це пережиті людьми і визначаються культурою форми їх позитивного ставлення до правової системи суспільства, які зумовлюють вибір поведінки, відповідний цій системі, а також юридичну оцінку подій.

Рух всесвітньої історії до сучасної концепції прав людини полягає у розширенні кола суб'єктів права. Зростання фактичних прав-свобод особи стає показником розвитку, демократичності тієї чи іншої правової системи, державного устрою. А їх збільшення за рахунок появи нових прав, що не відносяться до числа «природних», свідчить про суспільний та правовий прогрес [1, с. 82-90].

Сам термін «права людини» у широкому політичному дискурсі використовується порівняно недавно (хоча його виникнення відноситься до часів ранньобуржуазних революцій). Його стали вживати лише після Другої світової війни, із виникненням Організації Об'єднаних Націй. Цим новим терміном замінили інші – «природні права» та «права чоловіків», бо концепція природного права, із якою він тісно пов'язаний, була піддана критиці. А отже, ідея прав людини має давнє коріння та переплітається з домодерними доктринами природного права Стародавньої Греції та Стародавнього Риму. Почасті елліністичний стоїцизм відіграв велику роль у формуванні та розповсюдженні римського права, яке, можна сказати, передбачало існування природного права [4, с. 13].

За епохи Просвітництва (XVIII ст.) в деяких країнах Європи було ухвалено декілька хартій, що кодифікували певні свободи людини. Приміром, такі документи, як Magna Charta Libertatum 1215 р., датська Erik Klippings Handfaestning 1282р., не стільки виголошували права людини, які можна було відстоювати за тих чи інших обставин, скільки визначали межі втручання державної влади у життєдіяльність певної, кількісно обмеженої групи осіб. Відтак вони ще не містили всеосяжної філософської концепції свободи – концепції, в якій права людини виступали б як самостійне правове начало, а не лише критерій визначення легітимності державної влади. В епоху Просвітництва набула поширення думка про те, що саме природа наділяє людину певними фундаментальними правами, які можуть бути протиставлені урядові, але разом з тим мають ним й охоронятися. З того часу права людини, їх здійснення, стали розглядатися як елементарні передумови гідного людського існування. Гадаємо, що саме в епоху Просвітництва визріли ті передумови, котрі згодом могли бути покладені в основу концепції природних прав людини [5, с. 137].

Упродовж усього періоду існування цивілізації простежується суперництво, протиставлення і навіть боротьба двох доктрин права – природно-правової та історичної (позитивної). В основі цього дуалізму права лежать різні підходи до розуміння джерел права, його походження.

Ідея природного права, яка тривалий час розвивалась у формі абсолютного природного права, ґрунтувалась на переконанні в існуванні незмінних і загальних законів світового життя і людських відносин. Вважалось, що кожна жива істота має природні властивості, що неминуче виявляються у її поведінці, а природній закон – незмінна і універсальна етична або правова норма людської поведінки [1, с. 82-90].

У численних публікаціях з проблем прав людини відрізняються два концептуальні підходи, котрі умовно можна визначити як державоцентристський та антропоцентристський. Осьовим хребтом новоевропейської ліберальної концепції прав людини є дихотомія: людина – держава, (особистість – держава); і донині поняття права людини презентуються у дослідженнях як логічний конструкт, що висвітлює один з аспектів взаємозв'язку людини і держави. У державоцентристській концепції права людини визначаються як простір свободи людини, який їй гарантує держава. «Права

людини – поняття яке характеризує правовий статус людини по її відношенню до держави, її можливості та претензії в економічній, соціальній, політичній та культурній сферах» [6, с. 239].

Право традиційно розглядається як властивість тільки "вищих" культур і цивілізацій. Часто проголошується, що право не існує серед примітивніших аграрних племінних співтовариств, таких як мисливці і збирачі. Як доказ для цих тверджень деякі студенти, що вивчають юриспруденцію, політологи і соціологи використовують західно-орієнтоване визначення права, тим самим виключаючи те, що береться до уваги в інших визначеннях, крім того, що має місце в Західній Європі і країнах, нею колонізованих. Ми читаємо, наприклад, "поки не виникнуть офіційні органи, які вирішують спори з тлумачення і застосування правових норм до цієї ситуації – тобто по суті, допоки не з'являться суди – доти права не існує за визначенням" [7, р. 45]. Цікаво, що ця дефініція не лише виключає племінні співтовариства зі сфери благ права, але і також заперечує існування права в багатьох не європейських і навіть в деяких давніх європейських цивілізаціях. Колишні правлячі кола комуністичної партії, китайські судді (магістрати), наприклад, не були задіяні "в тлумаченні і застосуванні правових норм" при вирішенні конфліктних справ, але, вірніше, використовували ці самі норми тільки як керівництво – певні допомагаючі моделі, яким в конкретному випадку належить слідувати. Право, в розумінні Девіса і його колег, важко застосувати навіть до систем формального юридичного контролю стародавніх Греції і Риму. Головним джерелом права там були роздуми суддів, що передували юридичним рішенням, або ж думки юрисконсультів; рішення по спорах не виносилися тільки на підставі порівняно малого числа кодифікованих норм. Але навіть найбільш ортодоксальні учені-юристи Заходу будуть шоковані тим твердженням, що у Стародавньому Римі не було права [8, р. IX].

У сучасній методології права активно застосовують синергетичний метод, який дає змогу відобразити багатогранність права, змістову складність верховенства права і як принципу, і як доктрини. Право і його складові: правова система, правова ідеологія, нормативно-знакова реальність, правотворчість, правозастосування, правовідносини тощо – у контексті цього методу постають як доволі складний синтез соціального, духовно-культурного, суб'єктивно-об'єктивного, матеріально-ідеального та інших вимірів. Право

загалом і публічне право зокрема – це взаємодія, перетинання декількох систем (соціальної, культурної, технічно-матеріальної, біологічної), тому що такою є природа людини – полісистемною, багатогранною, феноменальною [9].

Важливе значення для ефективної дії права мають різноманітні державні заходи, спрямовані на поширення серед населення правових знань, його ознайомлення з наявними юридичними механізмами задоволення та захисту зацікавленими особами своїх інтересів, формування в суспільстві поважного ставлення до правових інституцій.

Виключною формою державного забезпечення правового регулювання, до якої звертаються переважно у разі свідомого ухилення деяких осіб від виконання своїх обов'язків є притягнення зазначених суб'єктів до юридичної відповідальності, а також застосування до них інших заходів державного примусу [10, с. 51-59].

Можна сказати, що право виступає інструментом держави, принаймні його ідея зводиться до слугування державі та її удосконалення. Однак сучасна практика вказує на зворотне: зв'язка держава-право в умовах сучасності ослаблюється, право сьогодні спрямоване на потреби влади [1, с. 82-90].

Водночас слід відмітити, що при всій значущості ролі держави в організації правового регулювання суспільних відносин вона не є монополістом в його здійсненні. У відповідних межах та формах у правовому регулюванні беруть участь й інші суб'єкти, зокрема, органи місцевого самоврядування, громадські об'єднання, комерційні організації, трудові колективи, третейські суди, комісії з трудових спорів на підприємствах і навіть окремі громадяни [10, с. 51-59].

Поль Рікер, аналізуючи антропологічні аспекти сучасних ліберальних теорій справедливості й прав людини, людську самоповагу, гідність відносить до розряду первісних благ, які є водночас мірою та фундаментом й прав людини, й позитивного права: «...будь-яка розумна істота передбачається такою, яка має бажання володіти соціальними первісними благами, без яких вимога свободи була б безпредметною. У цьому відношенні важливо зауважити, що «самоповага» належить до цього переліку первісних благ» [11, с. 104].

Фундаментом загальнолюдських цінностей О. В. Грищук визначає людську гідність – самоцінність та суспільну значимість людини як біосоціодуховної істоти, яка визначається існуючими

суспільними відносинами, не залежить від конкретної людини і має бути рівною для всіх людей. По суті ця дослідниця пропонує розвиток у порівнянні з Просвітництвом та Кантом розуміння поняття «людяності». «Людність» у Канта – це властива виключно людині розумність, нормативно-ціннісним втіленням якої є категоричний імператив. Людина тільки тоді є людиною, коли вона підкоряється ідеям розуму, виконує свій обов'язок щодо інших людей, а саме чинить так, щоби принцип її поведінки міг би бути одночасно універсальним принципом поведінки. Людність – це обов'язок поважати кожну людину як носія розуму, незалежно від того, чи є вона гідної поваги. Людині як представнику свого роду, необхідно слідувати обов'язку, його раціональній природі. Людина, яка не презюмує розумність іншої людини, заперечує тим самим і себе в якості розумної істоти. Для Канта людність є синонімом людської природи (але не кожної людини), що поєднує індивідуальне та соціальне; це не засіб ізоляції індивіда, або виявлення зверхності індивіда над суспільством; людність – це позиціонування людини у середовищі собі подібних, яке вимагає поваги до інших. Як бачимо, розуміння людської гідності як вихідного пункту загальнолюдських цінностей є продовженням кантіанської традиції розуміння людини як духовної істоти.

Людність як відповідність людини її суспільній природі робить можливим вважати її основоположною категорією, фіналістським принципом (мета-принципом) права, який має стати основою антропоцентристської побудови права. Юридичною формою людності має стати принцип антропоцентризму – визнання людини, а не норми, правового припису, суспільства або держави центром правової реальності, навколо потреб та системи комунікацій якої обертається світ правових явищ. Вираз та задоволення розумних («людяних») потреб людини мають виступати основним критерієм оцінки ефективності дії права та діяльності держави.

Усі люди є вільні й рівні у своїй гідності. Вільність – це фундаментальна якісна характеристика людини, яка відображає свободу волі людини, тобто її здатність свідомо, самостійно й добровільно обирати той чи інший варіант поведінки, діяльності – як інтелектуальної, розумової, так і фізичної. Іншими словами, людина має бути відносно вільною від волевиявлення держави чи інших владних суб'єктів суспільного життя, хоча вона не є вільною від своєї біосоціальної природи. Не може бути людей від народження

невільних. Гідність – це достоїнство людини, тобто її цінність як такої, самої по собі (самоцінність) – незалежна від будь-яких її біологічних чи соціальних властивостей. Гідність – це моральна риса, яка відображає унікальну, неперевершену цінність людини.

Звідси, сутність антропологічного принципу розкривається і через співвідношення моральних норм і прав людини. Вплив моральних норм у площині прав людини є специфічним: з одного боку, правами людини можна вважати об'єктивні соціальні досягнення, визнані (легітимовані) моральними нормами суспільства; з іншого – реалізація багатьох прав людини може зазнати обмежень з огляду на існуючі в тому чи іншому суспільстві моральні норми, принципи. Існує відмінність у співвідношенні між інтерпретацією прав людини як певного способу існування моралі і розумінням їх як можливостей, що об'єктивно зумовлені досягнутим рівнем розвитку суспільства. Для її встановлення варто скористатися положенням про те, що зміст прав людини складають умови та засоби, які формують відповідні їй можливості. Зважаючи на це, можна стверджувати, що роль моральних норм у «праволюдінній» сфері визначається тим, що вони є специфічними духовними легітиматорами, які опосередковують трансформацію певних можливостей, об'єктивних з огляду на досягнутий рівень розвитку суспільства, у відповідні «визнані» (конституційні) права людини. Іншими словами, роль моральних норм і цінностей (зокрема, домінуючих уявлень про самоцінність людини та її значення в забезпеченні суспільного прогресу) в аналізованій площині полягає в тому, що у складі змісту відповідних можливостей людини (умов та засобів, які їх утворюють) вони є ідеологічними (духовними) елементами відповідних прав людини [3, с. 56-70].

Захист потреб та інтересів людини, а точніше, тієї форми, якої вони набувають у праві, є вищою і кінцевою метою, призначенням права, його найсуттєвішим виправданням. Однак, для того, щоб щось захищати, треба спочатку його досконало вивчити, інакше неминучою стає загроза зашкодити при спробі допомогти. Саме в цьому випадку, зауважує Р. Ципеліус, кажуть про «добродесні наміри», які ведуть до неочікувано негативних наслідків [12, с. 124].

Система права виникає з реальних потреб конкретної людини і громадян у цілому. Тому на різних рівнях організації взаємодії людей можна говорити про різні види правових норм (правил поведінки). Загальніші норми, які охоплюють більші спільноти, виявляються сильнішими за ті, які регулюють взаємодію людей у менших

групах. Виважену оцінку права як системи дає англійський дослідник Т. Оноре, який доводить наступне: «Цінність ефективної правової системи полягає у встановленні рівноваги між погрозами й обіцянками, а також між тими аспектами моралі, які держава нав'язує примусово, і тими, які залишаються на розсуд особи. Вона має знайти такий компроміс між різними цінностями, що дав би змогу мирно і безпечно жити разом людям із різними моральними, політичними й соціальними пріоритетами» [13, р. 108].

Починаючи з І. Канта, на природне право дивляться не як на безпосередній регулятор поведінки людини, а як на еталон, вищу моральну мету, ідеал, критерій, до яких потрібно прагнути. У той же час, незважаючи на недоліки природно-правової доктрини, вона в усі часи була рушійною силою перетворень і революцій. Усякий раз, коли відживали історичні форми права, за допомогою природного права обґрунтовувався новий суспільний порядок. Під лозунгами природного права і з його ідеями відбувалися північно-американські визвольні війни, французькі революції, знищувалось рабство і руйнувався кріпосницький лад [1, с. 82-90].

Паралельно з природно-правовими ідеями, що існують здавна (згадаймо софістів з їх практикою абсолютної справедливості і відносності правди та неправди), існує і набирає силу історичний погляд на право, розквіт якого припадає на ХІХ століття. Саме йому належить «заслуга» витіснення з науки на довгий період ідеї абсолютного природного права.

Напади на природне право та права розпочалися наприкінці ХVІІІ – на початку ХІХ століття. Дж. Ст. Міль, який рішуче захищав свободу, проте проголосив, що права в своїй основі базуються на принципі корисності. Прихильники позитивізму вважали права мінливими функціями культури та середовища, унікальними для кожної громади. Спочатку в Німеччині, а згодом і в інших європейських країнах юридичний позитивізм перемагає. Багато вчених починають досліджувати національне право. Акцент переноситься з індивідуальних прав особи на права громад, суспільств, націй. Правовий позитивізм майже виключає розуміння права з позиції моралі. Поняття права звужується до трактування законів, із нього виключаються основоположні принципи: справедливість, свобода, рівність та ін., можна сказати, що відкидаються норми звичаєвого права, на які спиралися правові системи Заходу. Головне завдання правового позитивізму – відокремити власне право від інших

регулятивних систем, заперечується моральна сторона права, тобто нехтується внутрішнє визнання права, акцент робиться лише на державному примусі. Держава виступає творцем та гарантом права [1, с. 82-90].

В контексті юснатуралістичного підходу до права така його смислова характеристика, як справедливість, пов'язується з низкою інших не менш важливих цінностей – добра, рівності, спільного блага, свободи, поваги до людської гідності, честі, життя, істини тощо. Усі ці цінності знайшли закріплення в правових принципах. У науковій літературі зазначено, що принцип рівності доповнюється принципом індивідуальної свободи та суб'єктивного права в епоху Нового часу, однак у домодерну епоху створено передумови для цього. Право продовжувало сприйматися не як веління влади, а як досконалий моральний спосіб життя [14].

Право не вичерпується законом, не може бути зведене до закону, бо закони можуть не відповідати ідеї права, правової рівності, і тому можуть бути засобами нищення людини, приниження її гідності, свободи та справедливості як фундаментальних засад її буття [9].

Бібліографічний список

1. Хмелевська Н. А. Історико-філософський огляд понять «право», «природні права» та «права людини» / Н. А. Хмелевська // Гуманітарний часопис. – 2011. – С. 82-90.
2. Губар О. Права людини у системі категорій антропології права / О. Губар // Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи) : матеріали Першого всеукраїнського круглого столу (м. Львів, 16-17 вересня 2005 року). – Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2006. – С. 99.
3. Кравченко А. П. Антропологічний принцип у філософії права : дис. ... к. ю. н. Спеціальність 12.00.12 – філософія права / А. П. Кравченко; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2008. – С. 125-144.
4. Уестон Б. Г. Права людини / Г. Бернс Уестон // Права людини: Концепції, підходи, реалізація : пер. з англ. – К. : Ай Бі, 2003. – 263 с., с. 13.
5. Добрянський С. До історії становлення сучасної концепції прав людини / С. Добрянський // Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми,

- перспективи) : Статті учасників Третього всеукраїнського «круглого столу» (м. Львів, 23-24 листопада 2007 року). – Львів : СПОЛОМ, 2008. – С. 137.
6. Энциклопедический юридический словарь. – М. : ИНФРА – М, 1999. – С. 239.
 7. Davis, F. James, Henry H. Foster, C. Ray Jeffery, and Eugene Davis. Society and the Law: New Meanings for an Old Profession. New York, The Free Press, 1962. P. 45.
 8. Pospíšil L. Anthropology of Law: A Comparative Theory / Leopold Pospíšil. – Yale University, HRAF Press, New Heaven, 1974. – 385 p.
 9. Багрій Т. Я. Верховенство права як умова правового розвитку: методологічні підходи [Електронний ресурс] / Т. Я. Багрій. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvknvvs/2011_2/bagrii.htm
 10. Гольцова О. Є. Соціальна цінність права в контексті меж сучасного правового регулювання / О. Є. Гольцова // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 3. – С. 51-59.
 11. Пікер П. Право і справедливість / П. Пікер; пер. з фр. – К. : Дух і літера, 2002. – 216. – С.104.
 12. Циппеліус Р. Філософія права / Райнольд Циппеліус; пер. з нім. Є. М. Причепій. – К. : Тандем, 2000. – 300 с. – С. 134.
 13. Honore T. About Law: A Short Introduction / T. Honore. – N. Y. : Oxford University Press, 1995. – 218 p. – P. 108.
 14. Козлихин И. Ю. Позитивизм и естественное право / И. Ю. Козлихин // Государство и право. – 2000. – № 3.

Стаття надійшла до редколегії 01.06.2012

В современных условиях развития государства все чаще встает вопрос о достойном существовании человека, защите его прав. Само понятие «право» по своей сути антропологизованое. Поэтому актуальным становится изучение права через призму антропологического измерения.

In modern conditions of development of the state are increasingly raises the question of the existence of a decent person, the protection of his rights. The concept of «right» is inherently antropologizovane. So urgent is the study of law through the prism of anthropological measurements.

Кормич Л. І., НУ «ОЮА»

ВИБОРЧИЙ ПРОЦЕС В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ ПАРИТЕТНОЇ ДЕМОКРАТІЇ: ОСНОВОПОЛОЖНІ ПРИНЦИПИ

У статті проаналізовані сутність і принципи паритетної демократії. Охарактеризовані особливості форм і методів виборчих кампаній різного рівня за цієї моделі демократії. Показана динаміка інституційних, нормативних, ідеологічних трансформацій суспільства на шляху до паритетної демократії.

Сучасний період розвитку держави і суспільства характеризується пошуком найбільш ефективних та оптимальних моделей політичних систем, з відповідними інституціональними, процесуальними та нормативними складовими. Сталі поняття і категорії набувають нового змісту та нових ознак. Це стосується, зокрема, розуміння демократії. Нагальні вимоги до демократії, передусім, зосереджені на принципі паритетності. Адже саме паритет виступає головною умовою забезпечення рівних прав і можливостей для всіх суб'єктів будь-якого політичного процесу, в тому числі, виборчого, який обрано як об'єкт даного дослідження.

Для України принцип паритетності набуває особливого значення, враховуючи мультикультурність, багатонаціональність, поліконфесійність українського соціуму. Широка палітра політичної суб'єктності потребує створення специфічного механізму взаємовідносин між учасниками процесу.

Цим обумовлюється не лише потреба детального аналізу сутності даного принципу, а і необхідність дослідити різні форми його прояву, функціональне призначення, специфіку впровадження та інше, зокрема в аспекті перебігу виборчого процесу. Цьому принципу мають підпорядковуватись, по-перше, всі суб'єкти, що визначені в такому статусі чинним виборчим законодавством. Йдеться про різноманітні інституції, структури, задіяні в різний спосіб у процес підготовки та проведення виборів, а також у впровадження виборчих технологій.

Якщо розглянути і проаналізувати чинне виборче законодавство крізь призму принципу паритетності, то можна однозначно

сказати, що він формально присутній, бо дискримінаційних норм немає, але фактично не діє, адже ми не побачимо норм, що передбачають обов'язкове врахування специфіки гендерних, національних чи релігійних чинників. В основі лише територіально-кількісні параметри, що характеризують соціум. І якщо для рівня виборів Президента чи Верховної Ради це ще можна обґрунтувати загально-носуспільними інтересами, то, наприклад, для місцевих виборів цього вже буде недостатньо.

Адже ми маємо суспільство, в якому понад 53 % населення складають жінки, де проживають представники більш як 133 націй і народностей, де функціонують структури 67 релігійних конфесій. Існує специфіка положення сільського і міського населення тощо. І все це має бути певним чином враховане в процесі демократичного розвитку. Представництво різних інтересів не обов'язково повинно набувати безпосередньо особистісного характеру, чи реалізовуватись через квотування, але має існувати чітко визначений механізм включення цих інтересів при формуванні передвиборчих програм і механізм відповідальності за їх реалізацію в подальшому.

Крім того, очевидно, що за будь-яких умов далеко не всі, навіть достатньо розгалужені політичні течії, спроможні долати досить високий прохідний бар'єр у 5 %. А правові гарантії представництва і врахування опозиційних пропозицій та інтересів також відсутні. Тож, як соціальне так і політичне розмаїття інтересів і позицій суспільства, не має достатніх можливостей обстоювати себе в рамках формалізованого правового поля. Тобто, принцип паритету не завжди впроваджується чи є неефективним.

Мова не йде про абсолютизацію фактичної рівності, що і не можливо, і не є стовідсотково необхідним. Головним є саме рівність можливостей за допомогою самих різних способів доносити свої інтереси і потреби для розуміння їх і владою, і суспільством. Саме в цьому полягає сенс основоположних засад моделі паритетної демократії.

В сучасній науковій літературі, присвяченій перебігу політичного розвитку України, аналізуються окремі складові, як то – етнонаціональна політика [1], гендерна політика [2] тощо, або в цілому питання розвитку демократії [3]. Але ці проблеми не розглядаються крізь призму прояву принципу паритетності, тобто не характеризуються як специфічна модель, а саме, як модель паритетної демократії.

Також достатньо широко аналізуються проблеми виборчого процесу, виборчих технологій [4], та досліджуються вони без жодної прив'язки до формування та функціонування сучасної моделі паритетної демократії. Тому саме в такому ракурсі розглянемо комплекс питань, поєднавши процес становлення сучасної форми демократії з виборчим процесом і аналізуючи їх на засадах впровадження принципу паритету.

Понад два з половиною тисячоліття існування демократичної традиції у Світі переконливо доводять, що цей процес носить не-лінійний характер і йому притаманне постійне вдосконалення критеріїв, принципів, механізмів, пошук оптимальних форм.

Для України в сучасних умовах демократичний вибір повинен базуватись на гарантіях незворотності демократичних трансформацій, на утвердженні демократичного мислення як правлячої еліти так і суспільства в цілому, а також на розбудові демократичних інституцій, засвоєнні і застосуванні світового демократичного досвіду, використанні здобутків сучасних демократій. При цьому важливим залишається аналіз, використання та розвиток власних національних демократичних традицій.

Саме на цьому ґрунтується оновлення змісту та форми демократії, що відповідає сучасним викликам та тенденціям суспільного розвитку. Модель паритетної демократії можна віднести до таких, що дозволяють уникнути багатьох кризових явищ та забезпечують стійкий розвиток, розкриваючи нові перспективи. Оцінюючи переваги і недоліки цієї моделі слід зазначити її великий якісний потенціал і нові можливості. Хоч, безумовно, процес її становлення є складним і нерідко суперечливим. Це, в свою чергу, вимагає детального аналізу динаміки трансформацій суспільства як щодо механізмів, так і відносно поведінки, що обумовить визначення сутнісних рис та тенденцій розвитку.

Модель паритетної демократії включає в себе цілий ряд важливих параметрів, які визначають її сутність.

По-перше, вони стосуються змістовного наповнення форми держави. Тобто, йдеться про максимальне застосування принципу паритетності при вдосконаленні форми правління, в процесі функціонування політичного режиму, а також при оптимізації форми державного устрою.

Це наближає державу до моделі правової держави, спроможної забезпечувати пріоритет права та гарантувати задоволення

інтересів різних суб'єктів соціуму на засадах дотримання прав і свобод людини.

По-друге, принцип паритету має бути базовим в процесі інституалізації громадянського суспільства та при створенні дієвого механізму взаємин різних суб'єктів даного суспільства.

Це забезпечує самореалізацію та самовиявлення широкого спектру інтересів, що існують у суспільстві та можливість їх представництва на всіх рівнях і у різних сферах життєдіяльності соціуму.

По-третє, паритет повинен бути покладений в основу взаємодії держави з громадянським суспільством.

За цих умов соціальне партнерство стає оптимальним варіантом вибору форм та методів співпраці державних та недержавних інституцій та побудови механізму їх взаємин.

І, нарешті, паритет має перетворитись у фундаментальну політичну і соціальну цінність, на якій ґрунтується суспільна свідомість та яка визначає суспільну поведінку.

Це забезпечить зниження рівня соціальної напруги, буде попереджувати появу конфліктогенних ситуацій, створить умови для діалогу як способу розв'язання існуючих у суспільстві проблем.

Таким чином, принцип паритету, покладений в основу сучасної моделі демократії, суттєво впливає на зміни всіх аспектів існування та функціонування як держави так і суспільства. Даний процес носить комплексний характер, включаючи інституційні, нормативні та процесуальні трансформації, а також охоплює ціннісні орієнтації та способи і форми поведінки. Багатогранність та багатофункціональність процесу впровадження принципу паритету та формування сучасної моделі паритетної демократії в такий спосіб відкриває нові перспективи суспільного розвитку та надає нові можливості протистояти існуючим викликам як на національному так і на наднаціональному рівнях в умовах глобалізації.

Подібна модель орієнтована на застосування ненасильницьких способів вирішення проблем, носить гуманістичний характер, намагаючись узгоджувати різні інтереси та задовольняти різні потреби. Хоч, безумовно, її не слід надто ідеалізувати і розглядати як єдину перспективу вдосконалення демократії. Та це одна з тенденцій і варіант напрямків пошуку оптимізації демократичних механізмів стійкого розвитку.

Цей пошук, зокрема, стосується розвитку виборчого процесу та оформлення виборчих технологій. Утвердження моделі паритетної демократії визначає і обумовлює певну специфіку вибор-

чого процесу в аспектах нормативних та технологічних, а також ідеологічних. Адже практика виборів значною мірою повинна відповідати потребам і викликам паритетної демократії.

Передусім, відбувається трансформація самого електорального простору. Принцип паритету виступає за цих умов суттєвим фактором змін, визначає специфіку формування суб'єктного складу електоральних сил та особливості їх поведінки в процесі виборів.

Але нерідко даний принцип лише проголошується, а на практиці не дотримується. І тоді розмежування в електоральному просторі відбувається за регіональним принципом з культурологічним акцентом, що домінує відносно ідейно-політичних і соціальних розмежувань. Це руйнує електоральну спільноту, не даючи змогу реально акцентувати увагу на пріоритетних завданнях, важливих для всього соціуму і в такий спосіб здатних виконувати об'єднуючу функцію у виборах.

Тому саме на засадах паритетності слід створювати механізми проведення виборів владних інституцій всіх рівнів. Рівні можливості представництва інтересів дозволять знаходити компромісний варіант розробки стратегій і програм розвитку, які пропонуються як перспективні плани створення умов сталого розвитку для держави і суспільства в цілому. Це також відсуне на другий план найбільш гострі, конфліктні питання, що провокують нестабільність, дозволяючи повернутись до них за більш слухної нагоди, використавши можливості переконати інших суб'єктів у позитивних наслідках таких підходів. Адже саме паритет створює умови нормального сприйняття необхідності поступок у певних питаннях заради просування у позитивному вирішенні інших важливих завдань, формує відчуття спільного інтересу та обоюдної зацікавленості. Артикуляція і узгодження позицій забезпечує максимальну реалізацію інтересів в політичних стратегіях.

На таких засадах формується інститут виборів, який відповідає вимогам і потребам сучасної демократії. Вибори виступають формою прояву суверенітету всього народу і прав кожного громадянина щодо формування представницьких органів влади і управління, розповсюджуючи паритет як на всі складові суспільства, так і на його взаємини з державою. Важливість даного інституту для розвитку демократії і створення умов сталого розвитку держави і суспільства обумовлює пошук найбільш прийнятної моделі виборчої системи. Тому за короткий історичний період сучасна Україна випробовувала мажоритарну, пропорційну, змішану виборчі системи, намагаючись

віднайти оптимальний варіант, який відповідає і об'єктивним потребам, і суб'єктивному сприйняттю; спирається на власні традиції і враховує існуючий досвід. Досягнутий результат не в повній мірі задовольняє запити еліти і маси, тому вдосконалення цієї системи буде продовжуватись, передусім на законодавчому рівні та засобами підвищення рівня політичної культури суб'єктів виборчого процесу. Адже інститут виборів являє собою демократичний спосіб подолання кризових ситуацій в суспільстві, що перетворює його на ефективний інструмент вирішення головної задачі – забезпечення сталого розвитку.

Багато в чому реалізація такого завдання залежить від активності еліти і від спроможності суспільства впливати на формування і функціонування еліти. І саме механізм виборів робить цей процес динамічним, а саму еліту мобільною та відкритою. А це, в свою чергу, стимулює якісний відбір в еліту, підвищує рівень її відповідальності та забезпечує ефективність її діяльності, завдяки компетентності і професіоналізму окремих суб'єктів. Але подібний підхід є ідеальним варіантом, тоді як на практиці точиться боротьба за збереження елітарного статусу з використанням економічних або адміністративних важелів. Тому важливою умовою дійсно демократичного наповнення механізму виборів є досконале законодавство, з чіткими правовими нормами і дієвий громадський контроль над цим процесом. Тоді ми будемо мати не спрощену ротацію кадрів, а реальне їх оновлення з використанням відкритого і якісного кадрового резерву. Відкритість і прозорість цих процесів забезпечить здорову конкуренцію, яка сприятиме якісному відбору в еліту, на рівень управління суспільством.

Ще один з важливих аспектів демократичного характеру виборчого процесу пов'язаний з проблемою лідерства. Процедура співпраці рядових громадян з керівними суб'єктами не передбачає чітких правил підзвітності, відповідальності за наслідки діяльності, обов'язковості конкретної реакції тощо. Це стосується як статутних документів політичних партій так і виборчого законодавства. Тому публічність і прозорість залишаються здебільшого декларацією, а не виборчою практикою. А це підвищує необхідність конструювання технологій взаємин лідера з масою в аспектах унормування та сприйняття, відповідно суспільним очікуванням.

За умов персоніфікації виборчого процесу ці питання набувають безпосередньо практичного значення. Так, вибори до Верховної

Ради за змішаною системою передбачають, що половина депутатів буде обрана за пропорційним принципом і буде представлена політичними партіями, які в нашій державі існують як партії лідерського типу. А це означає, що імідж лідера багато в чому буде обумовлювати рейтинг політичної сили, її спроможність подолати прохідний бар'єр і стати парламентською партією.

Друга частина обиратиметься за мажоритарним принципом, що також базуватиметься на іміджі регіональних лідерів. Тобто, лідерство як таке визначатиме фактично ефективність виборчого процесу та якість вибору суспільства. Тому «розкрутка» конкретних потрібних постатей, створення позитивних іміджів своїм кандидатам та негативних конкурентам стають частиною виборчих технологій. На це спрямовані медіа ресурси, фінансові, організаційні та інші можливості суб'єктів виборчого процесу. Цьому відводиться вирішальна роль у боротьбі за потенційного виборця. Тому можлива досить істотна корекція іміджу претендента відповідно до очікувань електорату, яка б демонструвала не лише розуміння ним проблем виборців, а і можливості їх вирішувати даним конкретним претендентом. Нерідко створений засобами імідж-технологій образ лідера зовсім не відповідає дійсності, що призводить до розчарувань у можливості впливати на процес формування влади і до небажання значної частини суспільства взагалі займати свідому і активну позицію у виборчому процесі. Тобто, надмірна персоніфікація виборів в нашій державі не сприяє розвитку демократії, знижує рівень інтересу до перспективного планування суспільного розвитку тощо.

Таким чином, можна говорити про складність, неоднозначність процесу становлення сучасної форми паритетної демократії в Україні та про особливе значення для її розвитку саме інституту демократичних виборів та розвитку демократичних форм виборчих технологій. Ці процеси мають спиратись на підвищення рівня правової та політичної культури і відповідно свідомості суспільства та включати в себе дієві форми громадського контролю за формуванням і функціонуванням влади на всіх рівнях. Тільки на цьому шляху можна підвищити реальний авторитет влади і забезпечити її спроможність вирішувати завдання сталого розвитку України, спираючись на широку суспільну підтримку. І модель паритетної демократії створює оптимальні умови для цього, надаючи всім політичним акторам рівні можливості власної участі в справах

по реалізації своїх інтересів будь-якого характеру: політичних, економічних, культурних, національних, релігійних, обумовлених обмеженими можливостями чи іншими специфічних потреб. Тому розбудова і вдосконалення такої моделі є для сучасної України нагальною життєвою потребою і може стати об'єднуючим чинником для неоднорідного українського суспільства, стимулюючи його просування демократичним шляхом та інтегруючи його в світові цивілізаційні процеси.

Формування спільноти і посилення солідарності відбувається на засадах поглиблення демократії, дотримання прав людини, забезпечення пріоритету права, розвитку громадянського суспільства, еволюції управління в якісне, справедливе, відкрите та ефективне урядування, спроможне враховувати і реалізовувати різні інтереси. І виборчий процес на цьому шляху до паритетної демократії відіграє надзвичайно важливу роль.

Бібліографічний список

1. Вітман К. М. Етнонаціональна політика постсоціалістичних країн: моделі, особливості, проблеми / К. М. Вітман. – К. : Логос, 2007. – 336 с.
2. Правові засади формування та розвитку гендерного середовища в Україні : монографія / Кол. авторів; за заг. ред. Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко. – К. : Юридична думка, 2010. – 352 с.
3. Скрипнюк О. В. Демократія: Україна і світовий вимір (концепції, моделі та суспільна практика) / О. В. Скрипнюк. – К. : Логос, 2006. – 368 с.
4. Варій М. Й. Політико-психологічні передвиборчі та виборчі технології / М. Й. Варій. – К., 2003. – 298 с.

Стаття надійшла до редколегії 21.05.2012

В статье проанализированы сущность и принципы паритетной демократии. Охарактеризованы особенности форм и методов избирательных кампаний разного уровня при данной модели демократии. Показана динамика институциональных, нормативных, идеологических трансформаций общества на пути к паритетной демократии.

The present article provides the analyses of the essence and principles of the parity democracy. The main features of forms and methods of different levels elections campaigns under such a model are also characterized. The dynamics of institutional, legal, ideological transformations of society on the way to parity democracy are shown.

Яковлев Д. В., НУ «ОЮА»

РАЦІОНАЛЬНИЙ ВИБІР ПОЛІТИЧНИХ АКТОРІВ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА УМОВА ПЕРЕХОДУ ДО ДЕМОКРАТІЇ

В статті аналізується проблема змісту та ступеню впливу раціонального вибору політичних акторів на процеси переходу до демократії.

Проблеми функціонування демократії як типу політичного режиму полягають у забезпеченні розподілу влади, регулярних та вільних виборчих змагань, розвитку системи партійного представництва, громадянського суспільства та самоорганізації. Вони ґрунтуються на раціональних засадах організації влади та суспільства, які наявні у політичній реальності демократичних країн.

Водночас, для того, аби говорити та писати про демократію після двадцяти років «перехідного періоду», необхідна неабияка віра у майбутнє країни. Тому слід щиро подякувати організаторам даного симпозіуму, які вже самим фактом його проведення засвідчують вірність демократичним ідеалам та підтримують віру у демократичне майбутнє у середовищі професійних політологів. Сподіваюсь, ми «віримо, бо знаємо».

У науковому дискурсі існує розвинута система раціональної аргументації щодо демократичних переходів, проте реальна демократія залишається предметом віри, вона усе ще «на горизонті». Власне, представлені нижче міркування присвячено проблемі раціональності влади та суспільства в умовах переходу до демократії.

Така постановка питання обумовлена необхідністю створення моделі, яка би враховувала специфіку демократизації країни та поєднувала проведення реформ у економічному, політичному, правовому, культурному просторах. Це стосується переходу до ринкової економіки, відмову від монополії на владу, забезпечення плюралізму та електоральної конкуренції, верховенства права, створення умов для вираження та реалізації відповідних інтересів різних суспільних груп.

У перехідний період в суспільстві достатньо активними є добре організовані групи, які отримують доступ до влади, економічних,

інформаційних та політичних ресурсів впливу на усі сфери суспільного життя, згодом монополізуючи його. Такі групи не мають раціональних мотивів враховувати думку неорганізованих, або гірше організованих суспільних груп, суспільства в цілому.

Перехідний період можна розуміти як перетин економічних та політичних факторів, які у комплексі не зазнали структурних змін. У посткомуністичних умовах замість ринкової раціоналізації витрат має місце ерозія інституційної лінії між державою і ринком, коли змішуються управлінсько-політичний і комерційний сектори держави. Підприємці у посткомуністичних країнах не стали сильною прореформаторською групою. Скоріше, вони використовували політичний вплив для посилення своїх позицій, перетворившись у потужні монопольні групи.

У посткомуністичних суспільствах проблема полягає ще й у відсутності демократичних традицій вільного вибору, недостатньому рівні політичної культури та освіти (у тому числі – медіаграмотності), що утворює перспективу поступового згортання демократичних реформ та зведення до мінімуму політичної участі громадян та ролі громадської думки.

Демократизація передбачає пошук механізмів вирішення одного із головних завдань: перетворення раціональних дій індивідуальних та колективних політичних акторів на колективну раціональну дію із задоволення суспільного інтересу. Використовуючи метафору Адама Сміта, можна стверджувати, що протягом останніх двадцяти років «невидима рука ринку» так і не з'явилась, а процес конструювання демократії на пострадянському просторі засвідчив, що для переходу до демократії потрібно «дві руки». Очевидно, це пов'язано із появою суспільного класу олігархів – «максимізаторів» влади, прибутку, ресурсів, які діють у дусі класичної економічної раціональності.

Відкритим залишається питання: яким чином спрямувати раціональні дії егоїстичних акторів на забезпечення всеохопного інтересу? При чому зробити це необхідно в рамках гарантування демократичних прав і свобод громадян. Обмеження свободи призведе до альтернативи демократії – авторитаризму та диктатурі, коли монополізація влади лише зростає. Логіка автократа, як і олігархії, полягає в ігноруванні суспільного інтересу, турботі про збереження влади (в умовах автократії вона стосується ще й вирішення проблеми спадковості) та максимізації власного ресурсу.

Із цим пов'язана ще одна практична проблема: визначення суб'єкта, здатного в умовах демократичного переходу зберегти високий рівень довіри суспільства для реалізації суспільного інтересу без монополізації влади та обмеження економічних та політичних свобод. Можливо, йдеться про харизматичного лідера, політика – популіста, колективних, або інституційних акторів – громадянське суспільство, політичні партії, мас-медіа, церкву, армію, інтелігенцію тощо?

Враховуючи досвід недолугого планування за радянських часів, концентрації влади у руках номенклатури та інших радянських «максимізаторів» вигоди, досвід реформ після ропаді СРСР, можна припустити, що саме у питанні щодо змісту реформ та їх суб'єкту концентровано виражається сутність сучасних викликів для демократії на пострадянському просторі.

Відповідь на це питання передбачає звернення до міждисциплінарних досліджень, основними з яких у контексті заявленої теми, будуть теорія суспільного (публічного) вибору та теорія демократії.

Для аналізу переходів до демократії критично важливими є положення класиків демократичної теорії. Незважаючи на великий часовий відрізок, вони зберігають засадничу цінність як для консолідованих демократій, так і для перехідних режимів.

Від політичного ідеалу, яким політичні мрійники цікавились декілька століть поспіль, демократія пройшла шлях до впливової політичної ідеї XIX століття, стала глобальною політичною реальністю, а наприкінці минулого століття – універсальною парадигмою політичного устрою. Основами розуміння демократії є наступні положення, які виникли у широкому історичному та політичному контексті:

- висновок «першого громадянина» Афін Перикла, щодо здатності громадян оцінювати політику;
- характеристики політії Аристотелем;
- теорія суспільного договору Ж. -Ж. Руссо;
- спостереження за становленням демократії А. де Токвіля;
- теорія відкритого суспільства К. Поппера;
- дослідження демократії у плюральних суспільствах А. Лейпхарта;
- теорія громадянської культури Г. Алмонда та С. Верби та інших авторів. Сучасні теорії демократії представлено у роботах Р. Даля, А. Пшеворського, С. Гантингтона, Л. Даймонда, Дж. Сарторі та ін.

Процес демократизації політичної взаємодії нерозривно пов'язаний із раціоналізацією суспільних відносин. Розвиток науки, права, ринкової економіки, представницьких політичних інститутів, незалежних медіа, не в останню чергу є наслідком секуляризації, десакаралізації та раціоналізації політичного світу.

У теоретичному вимірі ці процеси відображено у концепції політичного ринку, представники якої говорять про схожість суспільних механізмів формування політики та ринку, про раціональність як фундаментальну основу поведінки економічних та політичних акторів. Демократія, у такому сенсі, виступає як ринковий механізм, що забезпечує політичну конкуренцію та, в кінцевому підсумку, примирення або встановлення балансу інтересів політичних акторів.

Політичний ринок перетворює інтереси суспільних груп у політичні вимоги завдяки змаганням між політичними акторами та реалізуються після здобуття ними електоральної підтримки з боку громадськості. Теорія політичного ринку представляє інтерпретацію політичного процесу як взаємодії вільних та автономних індивідів, кожний з яких переслідує власний раціональний інтерес, будь-то виборець, посадова особа, журналіст, депутат.

Розуміння раціонального вибору у мінливих політичних умовах в умовах інформаційного і темпорального дефіциту представлено теорією суспільно вагомому вибору. Навпаки, такі популярні у минулому столітті теорія раціональної організації та модель Номо економісус вже не є законодавцями наукової моди.

У роботах Г. Алмонда та С. Верби висувається гіпотеза щодо раціональних громадян, активна участь яких у політиці ґрунтується на інформованості, аналітичності та раціональності. Представники теорії суспільного вибору К. Ероу, Дж. Бюкенен, Г. Таллок, М. Олсон вважають, що процес демократизації передбачає раціональне формулювання мети суспільного розвитку, пошук найбільш ефективних засобів її досягнення, калькуляцію витрат та вигід від реалізації певної стратегії, врахування поведінки інших акторів та оцінювання ситуації в цілому.

Демократія у сучасному світі залишається єдиною формою правління, яка зберігає можливість перетворювати індивідуальні раціональні дії на раціональну публічну політику в інтересах суспільства.

Конфлікти, які виникають у процесі переведення індивідуальних раціональностей у колективну, можуть бути вирішені в умовах демократії, тому що вони стають відкритими. Демократія утворила дієвий механізм політичного обговорення (політичних торгів), довела свою здатність забезпечити економічний розвиток країни через створення конкурентного політичного середовища.

Лауреат Нобелівської премії (2002 р.) Вернон Сміт вважає, що у кожній людині є «відчуття ринку», яке стосується прийняття рішень та формування лінії поведінки у економічних та політичних питаннях. Проте, раціональність носить фрагментарний характер у ситуаціях, які характеризуються:

- недостатньою інформованістю акторів;
- маніпулюванням з боку мас-медіа;
- впливом середовища (родини, колективу);
- сформованими історично культурними та політичними традиціями;
- регіональним поділом країни та переважаючими регіональними ідентифікаціями;
- темпоральним дефіцитом у здійсненні вибору.

У процесі модернізації демократичні погляди визначались у протистоянні із широким спектром політичних позицій: абсолютизмом, теократизмом, бюрократією, харизматичними лідерами, тоталітаризмом, авторитаризмом, імперіалізмом та ін. При цьому утверджуються демократичні принципи розподілу влади, виборчого права, самоврядування, світський характер держави та освіти.

Країни, які реалізують демократичний проект та намагаються спиратись на волю суспільства, очікує «пастька тоталітаризму». Сама демократія народжує тиранію «тотальності», коли дозволяє лідерам говорити від імені цілісності: «народу», «нації», суспільства та монополізувати право на істину. Джерела такого розуміння сягають ідеї «суспільного договору». На думку російського автора О. Салміна, Ж. -Ж. Руссо виступає з раціоналістичних позицій, тому що джерелом політичних спільнот він вважає природу людини «при світлі розуму і незалежно від священних догм», які дають верхній владі санкцію божественного права. Філософія Руссо, йдеться у роботі О. Салміна «Сучасна демократія», – або будується на хибному уявленні щодо здатності усіх зрозуміти та реалізувати суспільний договір, або передбачає появу Законодавця, який в ролі

поводиря суспільства, бере на себе відповідальність за встановлення ладу демократії та зміни людської природи, а окремого індивіда перетворює на частину цілого [2, с. 55].

У сучасному світі ризики для демократії пов'язуються із розвитком простору політичних комунікацій: залучення широких суспільних верств до процесу вироблення політики ускладнює прийняття раціонального політичного рішення. Одна із актуальних загроз демократії – медіатизація політики – змінює систему представництва громадських інтересів, трансформує соціальну, політичну та економічну реальність. Це відбувається тому, що комунікативний простір створює нові форми взаємодії у сфері публічної влади, призводить до зростання відкритості і транспарентності політичних інститутів, надає громадянам технологічну можливість брати участь в обговоренні суспільно-політичних проблем. У розвитку комунікацій можна побачити ефективний засіб забезпечення зворотного зв'язку, участі громадян у формуванні політичного порядку денного.

Різноманіття інтересів та плюралізм цілей, характерне для демократичного суспільства вимагає раціональності як уміння представити, узгодити та перевести інтереси у площину аргументованого дискурсу. Одна із головних ознак демократії – необхідність для громадян приймати раціональні індивідуальні рішення в умовах політичної конкуренції. Це корелюється із визначенням К. Поппером відкритого суспільства, в якому індивіди «змушені» приймати особисті рішення. Він також пропонує обґрунтування демократії виходячи з недоліків диктатури, реальною основою демократії виступає не народовладдя, а верховенство права: «раціонально засновувати демократію на практичному принципі уникнення тиранії, а не на божественному або моральному праві людей на владу» [2, с. 112].

Суттєвими є складнощі, які виникають в процесі перетворення раціональних рішень і дій індивідуумів у колективні рішення і дії. Так, М. Олсон і його послідовники стверджують, що такий перехід від індивідуальної до колективної раціональності є майже недосяжним. В умовах демократизації загострюється конфлікт між індивідуальною та суспільною раціональністю. Індивід може раціонально діяти у своїх власних інтересах («має мотив до торгів»), але, як продемонстрував М. Олсон, це не призводить до раціоналізації суспільства: «Більшість суспільств, незважаючи на незчисленість

своїх ринків, не відзначаються ні високими доходами, ні швидким економічним розвитком... Для того, щоб досягти швидкого економічного зростання чи високого рівня доходів, суспільство має отримувати користь від взаємовигідних транзакцій, які, наприклад, передбачають позичання і надавання у позику та придбання на термін, тобто не є самодостатніми. Така вигода може отримуватись тільки від державно або соціально обумовлених ринків. Суспільство також потребує доходів від правомісного виробництва... від виробництва, що вимагає гарантування прав власності... гарантування контрактних прав...» [1, с. 164]. Висновок М. Олсона, актуальний для пострадянських країн полягає у тому, що низькі доходи населення обумовлені незахищеністю індивідуальних прав людей з боку держави.

У великій групі людей кожний учасник отримає дуже незначну частку вигоди від дії, у якій він бере участь з метою задоволення інтересу групи, а отже, не має мотивів для вступу до простору інтеракції. Більше того, раціональна поведінка індивіда полягає у тому, щоб самому увійти до групи, яка не платить, і щоб інші увійшли до групи, яка сплачує витрати. Однак така гра не враховує довготривалу перспективу, за якої найбільшу вигоду приносять саме дії згідно «всеохопних інтересів» (їх М. Олсон протиставляє вузькогруповим). Через такий мотив до «безбілетництва» для виникнення колективної дії у більшості галузей чи груп потрібно багато часу.

Для того, аби демократія та ринкова економіка породжували економічний успіх, необхідно гарантування чітко визначених індивідуальних прав та «відсутності грабіжництва». М. Олсон виділяє два типи «грабіжництва»: 1) порушення автократом прав підданих і конфіскації власності; 2) грабіжництво через лобіювання, яким встановлюються вигідні для груп особливих інтересів законодавчі норми, а також встановлюються ціни і норми оплати праці за рахунок картелізації чи змови.

Для успішного переходу до демократії необхідно виконати фундаментальну умову – держава повинна вирішувати завдання із забезпечення верховенства права та гарантування розвитку ринків, тобто діяти раціонально відповідно до власних функцій.

Приватна власність не існує без держави, отже – демократичні переходи неможливі без раціональної держави. Усі інші політичні акторипокликані виконувати допоміжні функції, їх

завдання – тиснути на державу, контролювати задля підвищення ефективності її діяльності. Звичайно, не можна недооцінювати роль інституцій громадянського суспільства, незалежних медіа та політичних партій у демократизації. Але теорія суспільного вибору створює більш реалістичну модель переходу, у якій тільки держава здатна забезпечити перехід до демократії.

Для України актуалізація проблеми раціоналізації пов'язана із власними особливостями та складовими розвитку, що впливають на становлення демократії, як процесу узгодження індивідуальних цінностей для вироблення колективної раціональної дії та підвищення ефективності здійснення колективного раціонального вибору на користь суспільства в цілому.

Набувають ваги такі характерні ознаки політичної взаємодії, як централізація влади, нерозвиненість горизонтальних політичних комунікацій, відсутність в інформаційному просторі суспільних медіа, які повинні репрезентувати не вузькогрупові позиції, а інтереси суспільства. Парадокс полягає у тому, що віра у владу, патерналізм, політична пасивність громадян є необхідними елементами політичного процесу і також можуть відігравати позитивну роль. Таким чином, в умовах раціональної держави, яка здійснює демократичні перетворення, характеристики, що вважались перешкодою демократії, можуть виступити акселератором демократичних перетворень.

Бібліографічний список

1. Олсон М. Влада і процвітання. Подолання комуністичних і капіталістичних диктатур / М. Олсон; пер. з англ. А. Іщенко. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 174 с.
2. Салмін А. М. Современная демократия: очерки становления / А. Салмин. – М. : Ad Margenim, 1997. – 447 с.

Стаття надійшла до редколегії 25.05.2012

В статтє проанализирована проблема содержания и степени влияния рационального выбора политических акторов на процессы перехода к демократии.

In the article the problem of maintenance and degree of influence of political actors rational choice on processes of passing to democracy is analysed.

Ігнатов П. С., ОНУ ім. І. І. Мечникова

ДІЯЛЬНІСТЬ АЛЬТЕРНАТИВНИХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ РУХІВ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ ДЕМОКРАТІЇ

Статтю присвячено дослідженню актуальної теми – діяльності альтернативних суспільно-політичних рухів, які утворюють нові виклики для демократичних інститутів. Водночас, екологічні, альтернативні та феміністські рухи сприяють зростанню політичної активності громадян, підвищенню їх інформованості, що відкриває можливості для демократичного розвитку.

У сучасному світі все більшої ваги набувають рухи, які представляють альтернативні візії суспільно-політичного розвитку. У діяльності нетрадиційних, зелених та альтернативних рухів чітко простежується спрямованість проти глобалізаційних процесів, розмивання національної ідентичності, домінування інтересів великого наднаціонального фінансового капіталу.

Усе вищенаведене актуалізує тему даної наукової статті, обумовлює важливість дослідження тих викликів та можливостей, які з'являються у політиці під впливом діяльності альтернативних суспільно-політичних рухів.

Слід відзначити, що тематика, пов'язана із альтернативними рухами, їх сутністю, становленням та розвитком в умовах глобалізації виступає предметом міждисциплінарних досліджень та є достатньо розробленою у науковій літературі.

Серед зарубіжних та вітчизняних досліджень альтернативних суспільно-політичних рухів можна виділити роботи таких авторів, як Дж. Александер, В. Барков, У. Бек, Є. Бистрицький, Є. Вятр, Ю. Габермас, К. Гаджієв, Ю. Ганжуров, Е. Гіденс, Є. Головаха, В. Горбатенко, Р. Дарендорф, В. Денисенко, Г. Зеленько, П. Козловські, Л. Кормич, В. Котегоренко, І. Кресіна, Б. Кузьменко, О. Лавринович, А. Лейпхарт, М. Лукашевич, С. Наумкіна, В. Полохало, Ю. Римаренко, Г. Щедрова та ін.

Разом із тим, взаємний вплив демократичних політичних інституцій та альтернативних суспільно-політичних рухів, який проявляється у мережевій організаційній структурі останніх,

роботі із громадянським суспільством, мас-медіа (зокрема, активне використання Інтернет), проведенні масштабних акцій та активній громадянській позиції представників альтернативних рухів, що утворює нові виклики для демократії у вітчизняній політологічній літературі досліджено недостатньою мірою.

Мета даної статті – проаналізувати виклики, які створюють альтернативні суспільно-політичні рухи у сучасному світі та можливості, які відкриває їх діяльність для розвитку демократії.

Глобалізація створює нові форми самовизначення індивіда, які обумовлені інтеграційними процесами у політичній, фінансовій, культурній сферах та посилюються мас-медіа, спричиняють зміни у національній ідентичності та трансформації ролі національної держави. Альтернативні суспільно-політичні рухи виступають проти ігнорування національних і заперечення локальних культур, цінностей і традицій, історичної спадщини, а також до загострення етнополітичних, релігійних, гендерних, соціальних і екологічних конфліктів.

В умовах глобалізації з'являються не лише транснаціональні корпорації, нові наднаціональні політичні актори, а і альтернативні масові суспільні рухи, які демонструють здатність мобілізувати громадян різних країн для артикулювання та захисту власних інтересів. Вони характеризуються високим ступенем символічної інтеграції та відсутності вертикально організованої структури. В різних країнах існують істотні відмінності у ступені розвитку та діяльності альтернативних суспільно-політичних рухів, які залежать від таких факторів:

- вплив у суспільстві традиційних політичних сил та громадських організацій, їх здатність відповідати вимогам часу;
- конституційні повноваження органів державної влади, виборча система, розподіл функцій між центральними органами та місцевою владою;
- відкритість суспільства до появи нових сил, до новацій;
- рівень політичної культури влади та громадян;
- рівень урбанізації країни;
- рівень економічного розвитку.

Альтернативні рухи характеризуються наступними ознаками, які дозволяють розглядати їх як впливовий чинник політичного життя. По-перше, це неформальні об'єднання, учасники яких готові до мобілізації, проведення спільних дій та пошуку нових

учасників. По-друге, постійна активність учасників, використання комунікативних мереж для підтримки постійного зв'язку та координації. По-третє, відсутність апарату, мережева організація. По-четверте, спрямованість діяльності альтернативних суспільно-політичних рухів на політичні та економічні зміни, чітке визначення опонентів.

Серед джерел альтернативних соціально-політичних рухів можна виділити такі:

- класичний лібералізм з ідеями свободи індивіда, моральності, відповідальності урядів та верховенства права;
- соціал-демократію, яка відображає ідеї соціальності справедливості, зокрема, у діяльності європейського руху «нових лівих»;
- концептуальні основи альтернативних рухів було закладено у роботах К. Маркса, представників Франкфуртської школи соціально-політичних досліджень (Г. Адорно, М. Горкгаймер, Г. Маркузе), теоретиків громадянського суспільства;
- поєднання марксизму із фрейдизмом, завдяки ідеї відчуження, яка знаходиться в основі діяльності альтернативних, нетрадиційних та екологічних рухів сучасності.
- теорії громадянської активності, політичної участі.

Головним фактором, що сприяє формуванню масових альтернативних рухів виступає процес глобалізації, під впливом глобалізаційних процесів активізуються альтернативні соціальні рухи, відомі як альтернативні, зелені і нетрадиційні. Їх діяльність спрямована на вираження у суспільно-політичному дискурсі нових економічних, політичних, культурних форм організації життя сучасного суспільства.

Саме у процесі глобалізації формується ідеологічна основа діяльності альтернативних рухів, до якої, незважаючи на еkleктичність, можна віднести наступні положення:

- постматеріальна система цінностей, перенесення ваги з матеріальних благ на самореалізацію особи, участь у громадському житті, визнання з боку спільноти;
- мережева організація, яка передбачає децентралізацію та самоврядування;
- делегітимація системи політичної ідентифікації модерну, метанаративів доби модерну.
- ідеологізація у діяльності альтернативних суспільно-політичних рухів усього, що відноситься до сфери цінностей.

У політичній сфері це передбачає розвиток демократії участі (партиципаторної демократії) від окремих елементів участі громадян у політиці, прийнятті політичних рішень (таких, як вибори, референдуми) до «демократії взаємодії» (термін французького дослідника П. Розанвалона), яка передбачає постійну ефективну взаємодію громадянина та влади, наближеність та безсторонність влади. Саме такі можливості відкриває сучасна інформаційна хвиля (О. Тоффлер) людської цивілізації, що утворює технологічні передумови для електронної демократії та електронного урядування. Основними принципами організації політичного простору в таких умовах стають децентралізація та участь громадян у політиці.

Доба постмодерну заклала філософські та культурологічні передумови для зміни світоглядних моделей діяльності людини. Це і відмова від ідеї «прогресу», недовіра до раціональності, як основи людської дії, проголошення «смерті суб'єкта», зміна споживацького ставлення до оточуючого середовища.

В основі діяльності представників альтернативних, нетрадиційних та екологічних рухів у добу глобалізації – створення принципово нової картини світу і уявлення щодо людської природи. Сьогодні вона ґрунтується на персональній ініціативі, психологізмі, релігійному досвіді та відході від західного матеріалізму.

Зокрема, представники екологічних рухів («зелені», «інвайроменталісти» та ін.) вважають, що суспільство неможливе без радикального перерозподілу економічних благ на засадах децентралізації, а в деяких моделях заперечується ринкова система, як і державне регулювання економіки. Разом із тим проголошується необхідність «плюралістичного компромісу»: поєднання елементів ринкової економіки із альтернативною економікою, збереження традиційних ліній політичного протистояння, стосовно яких альтернативні рухи виявляють певну спадкоємність.

Специфіка становлення суспільно-політичних рухів в українському суспільстві обумовлена наступними чинниками:

– розпад комуністичної системи та розвиток плюралізму в усіх сферах суспільного життя. Посткомуністична доба характеризується тим, що на зміну монологу радянської тоталітарної влади прийшла «множина нових суспільних, геополітичних, економічних, культурних і екзистенціальних реалій» [1];

– поширення комунікативних технологій у глобальному вимірі, водночас – розвиток мас-медіа в українському суспільстві та намагання держави впливати на інформаційну політику;

– радянська спадщина, яка залишила екологічні проблеми (зокрема, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи);

– етатизм, поширення конформістських настроїв у суспільстві, недостатня політична активність громадян, яка проявляється під час виборчих кампаній;

– економічна поляризація та провал ліберальних економічних реформ, побудованих на програмі «Вашингтонського консенсусу»;

– становлення інституційної та конституційної основи демократії, як політичного режиму, яке характеризується формальними ознаками (т. зв. «демократичний фасад»);

– відновлення національних рухів та національної ідентичності. На посткомуністичному просторі відбувається поєднання альтернативних рухів із націоналістичними рухами, які є характерною ознакою не глобалізації, а традиційних суспільств;

– у сучасних умовах розвитку потребують не лише альтернативні соціальні рухи, а і такі елементи громадянського суспільства, як політичні партії, громадські організації, рухи та спільноти.

За правовим статусом слід виділити офіційно зареєстровані громадські організації та рухи і неформальні організації, які діють за принципами самоорганізації. Функцію артикуляції інтересів різноманітних груп та спільнот виконують альтернативні рухи екологічного, релігійного, культурного напрямків. Захист суспільного інтересу декларують політичні альтернативні рухи.

Таким чином, одним із основних викликів для країн консолідованої демократії виступає зменшення впливу традиційних організацій модерного типу та успішна діяльність нових соціально-політичних рухів, спрямована на подолання традиційних ліній суспільних конфліктів. Демократичний політичний режим утворює сприятливі умови для виявлення, презентації у суспільному дискурсі та вирішення різноманітних суспільних інтересів.

В Україні нові соціально-політичні рухи, окрім цих ознак, пов'язаних із трендом глобалізації, мають ряд інших характеристик, які є наслідком посткомуністичного стану політичної реальності у нашій країні.

В цілому, можна говорити про поєднання в українському суспільстві ознак традиційного, модерного та глобалізованого суспільств, що проявляється у діяльності суспільно-політичних рухів, які характеризуються авторитарними тенденціями у взаємодії влади та суспільства, нерозвиненими відносинами між громадськими організаціями, відсутністю незалежних мас-медіа та проблемами із політичною відповідальністю як влади, так і громадянського суспільства.

Бібліографічний список

1. Бистрицький Є. Політична філософія посткомунізму: горизонти методології / Є. Бистрицький // Політична думка. – 1995. – № 1. – С. 3 – 12.

Стаття надійшла до редколегії 28.05.2012

Статья посвящена исследованию актуальной темы – деятельности альтернативных общественно-политических движений, которые образуют новые вызовы для демократических институтов. Вместе с тем, экологические, альтернативные и феминистские движения способствуют росту политической активности граждан, повышению их информированности, что открывает возможности для демократического развития.

The article investigates the actual topic – of new social and political movements that create new challenges for democratic institutions. Meanwhile, environmental, alternative and feminist movements contribute to the growth of political activity of citizens, increasing their awareness, opening the possibility for democratic development.

УДК 321:316.61

Малінін В. В., ОРІДУ НАДУ при Президентові України

МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ПАРИТЕТНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Статтю присвячено проблемі формування соціокультурної ідентичності. Проаналізовано механізми, які сприяють становленню простору ідентичності в умовах паритетної демократії.

Проблема формування соціокультурної ідентичності, пошук механізмів, адекватних сучасним викликам, виступає актуальною темою для міждисциплінарних досліджень. В умовах глобалізації, інформаційного суспільства та «економіки знань», розвиток особистості виступає одним із головних чинників успішності суспільства та держави. Повною мірою це стосується українського суспільства, у якому, поряд із інституційними, політичними та економічними складовими демократичних реформ зростає вага культурних факторів самовизначення індивіда у процесі формування громадянського суспільства та правової демократичної держави.

Соціокультурна ідентичність конструюється у процесі усвідомлення громадянином ціннісних основ та культурних орієнтирів власної діяльності. На думку іспанського соціолога М. Кастельса, інтерпретації ідентичності доби модерну пройшли три історичні етапи, які глибоко пов'язані із еволюцією політичної та економічної системи. По-перше, ідентичність, яка є основою легітимізуючих стратегій є характерною для індустріального суспільства. По-друге, резистентна ідентичність, яка формується на основі презентації локальних спільнот та потреби їх визнання на національному та глобальному рівні. По-третє, проектна ідентичність, яка виступає основою формування особистості, як актора, дійової особи інформаціонального суспільства.

Важливою ознакою соціокультурної ідентичності сучасної доби стають мінливі політичні умови її формування, зміна ролі національної держави під впливом процесів глобалізації та локалізації, виклики ідентичності у мультикультурних спільнотах (через хвилі міграції, поширення націоналізму, релігійної нетерпимості).

Для українського суспільства одним із актуальних теоретико-практичних завдань виступає аналіз механізмів формування соціокультурної ідентичності в умовах переходу до демократії, пошук її оптимальної моделі, якою може стати паритетна демократія.

Дослідженням сутності феномену ідентичності та механізмів формування соціокультурної ідентичності з точки зору політичної науки, державного управління, соціологічної науки присвячено роботи таких зарубіжних та вітчизняних авторів, як В. Абушенко, Б. Ажнюк, Б. Андерсон, А. Астаф'єв, С. Байрачний, П. Бергер, У. Бек, Р. Брюбейкер, О. Галазюк, М. Гібернау, Е. Гіденс, С. Гантингтон, М. Головатий, О. Зернецька, М. Кастельс, Т. Карозерс, М. Козловець, Н. Ковтун, Н. Костенко, Т. Лильо, І. Кудря, О. Стегній, Ф. Фукуяма та ін.

Процес формування соціокультурної ідентичності характеризується впливом багатьох факторів, це комплексне суспільне явище, яке поєднує особистісний вибір (включно із психологічною мотивацією), груповий вимір (регіональна ідентичність, місцеві традиції) та суспільний рівень (національна ідентичність, громадянська та політична ідентичність).

Проблема соціокультурної ідентичності полягає в усвідомленні індивідом прийнятих та пануючих у даному суспільстві культурних норм та цінностей, соціальних зразків та лояльному ставленні до них, самоототожненні з ними. Зміст соціокультурної ідентичності включає різні сфери соціального, усю багатоманітність досвіду індивіда та виражається у його практичній діяльності [Див. детал.: 1].

Зміна історичних умов призводить до трансформації соціокультурної ідентичності.

Для реалізації мети даної статті – дослідити механізми формування соціокультурної ідентичності в умовах паритетної демократії, необхідно визначити та проаналізувати концептуальні підходи до розуміння ідентичності. Зокрема, слід виділити наступні інтерпретації соціокультурної ідентичності у науковому дискурсі:

– соціокультурна ідентичність – це уявлення особистості про себе, яке характеризується ототожненням із соціальною та груповою позицією, етнічною спільнотою та культурною традицією. Це процес включення у внутрішній світ певних соціальних норм та відповідних культурних цінностей;

– один із механізмів міжособистісного сприйняття, спосіб розуміння іншого через моделювання смислового поля соціуму та культури;

– соціальні та культурні установки особистості, політична культура особи, як елемент розуміння власного місця у політичній системі, усвідомлення координат та інтересів, ставлення до інших політичних акторів;

– процес солідаризації індивіда з певною соціальною, культурною та політичною спільністю, з ідеологією соціальних груп, їхніми символами. Ідентифікуючись, особа приймає соціально-політичну роль з обов'язковим набором прав та обов'язків (О. Резнік);

– ідеальне ототожнення індивідом себе з тією або іншою соціальною спільнотою, що супроводжується інтеріоризацією ідентифікуючої поведінки. Вона відображає, як індивід сприймає, характеризує і переживає самого себе як своєрідного об'єкта – носія (агента) суспільних відносин, це значення, яке суб'єкт присвоює собі і яке інші приписують йому (В. Ядов).

Для сучасного українського суспільства формування соціокультурної ідентичності актуалізується у зв'язку із наступними пов'язаними елементами.

По-перше, посткомуністичним станом, як перехідним від 70-ті річного панування комуністичної партії, яка декларувала створення нової ідентичності «радянської» людини, до демократичного типу політичного режиму.

По-друге, незавершеність формування національної ідентичності, наявність регіональних (просторово-територіальних) ідентичностей, які характеризуються відмінностями у сприйнятті національної історії, відродження культури, критеріїв етнічної ідентифікації. На думку українських дослідників М. Панчука та О. Рафальського, «говорити про політичну й духовну цілісність соціуму можна лише умовно, оскільки вакуум соціально значущих ідей, різне розуміння пріоритетних цілей, етнокультурна, у тому числі мовна, біполярність створюють своєрідну альтернативу консолідаційним процесам у суспільстві».

По-третє, надмірна політизація питань соціокультурної ідентичності, складові якої (мовні, культурні, релігійні) стають предметом політичної боротьби, утворюють простір політичного вибору, який впливає на соціальну солідарність у кризовому суспільстві.

Таким чином, аналізуючи соціокультурну ідентичність, необхідно враховувати, що транзитивне суспільство не завжди здатне виробити ефективні політичні механізми солідарності індивідів. Важливість зв'язку між соціокультурною ідентичністю та функціонуванням політичних інститутів (держави, партій) підтверджується новітньою українською історією.

Як наслідок несформованості політичної ідентичності, виникають проблеми із політичною соціалізацією індивіда, засвоєнням норм політичної культури та активістської громадянської культури. Разом із тим, політична ідентичність сприяє формуванню стійких зразків політичної поведінки та політичного (електорального) вибору.

У процесі формування соціокультурної ідентичності у транзитивному суспільстві важливими чинниками стають демократичні принципи діяльності політичних акторів, а також формулювання адекватної відповіді на питання: «Хто ми є?». Поступово формується сукупність уявлень щодо інших країн, передусім – країн-сусідів, із якими українське суспільство має спільну історію, досвід тоталітарного панування та культурні традиції, які утворюють унікальний зміст ідентичності для кожної держави, визначають новітні символічні кордони.

У цьому процесі визначальна роль належить політичним та інтелектуальним елітам, одним із завдань яких у країнах, що здійснюють перехід до демократії (у яких відсутні органічні механізми формування ідентичності), стає конструювання національної ідентичності.

Політичні еліти виконують функцію формування та реалізації «політики ідентичності» в мас-медіа, освіті, культурі, створення символічного ряду свят та несуть за неї відповідальність. При цьому слід враховувати, що політика ідентичності обмежена культурними та соціальними традиціями минулого, політичними та історичними міфами, що склались, і визначають сприйняття суспільством процесу конструювання ідентичності.

На перший план виходить довіра суспільства до лідерів та політичних еліт, віра у їх здатність ефективно впроваджувати демократичні реформи, проектувати майбутнє країни, демонструвати вірність політичним принципам та культурним цінностям.

Таким чином, сучасна соціокультурна ідентичність може визначатись як транзитна, що означає, передусім кризу радянської полі-

тичної ідентичності та нездатність політичних еліт дотримуватись норм демократичної політичної культури у процесі формування національної ідентичності.

Однією із найпоширеніших у світі моделей демократичного розвитку наприкінці ХХ – початку ХХІ століття стає паритетна демократія. Саме у цій моделі повною мірою проявляється соціокультурна ідентичність, політична культура суспільства, рівень громадської свідомості, толерантності та демократичних цінностей та норм.

Для паритетної демократії важливим є встановлення оптимального балансу у процесі формування соціокультурної ідентичності: у сфері національних відносин, гендерній політиці, міжконфесійних відносинах тощо.

На думку Л. Кормич, «Фактичний паритет у сфері влади і управління потребує за таких умов доповнення у вигляді запровадження інструментами народовладдя контролю над діяльністю всіх суб'єктів владних відносин для досягнення балансу інтересів і потреб. У цьому процесі будуть задіяні інститути громадянського суспільства, система органів самоврядування, що стримуватиме намагання домінувати, мати пільги, преференції тощо. Це також виступає гарантією політичного і економічного плюралізму, унеможливорює монополізацію влади та надмірну її централізацію, репрезентує місцеві та регіональні інтереси, тобто, демократизує весь процес управління» [2, с. 14].

Можна стверджувати, що суспільство знаходиться перед необхідністю вибору якісно нової, багато у чому альтернативної концепції взаємодії влади та громадянина, базових цінностей, які дозволять сформуванню дієвих демократичних механізмів соціокультурної ідентичності. Впровадження моделі паритетної демократії буде сприяти формуванню демократичної соціокультурної ідентичності, гарантуватись реальна рівність усіх суспільних груп у процесі політичного управління. Так, у паритетній демократії «реалізується ідея балансу між державою та суспільством, а також балансу різних представників суспільства між собою в практиці управлінської діяльності, у виборі стратегій розвитку, у визначенні оптимальних перспективних моделей тощо. Ще один важливий аспект паритетної демократії пов'язаний з поняттям гендерної рівності у всіх сферах життєдіяльності. Розв'язання гендерних проблем забезпечує реальний паритет у відносинах чоловіків і

жінок як учасників суспільних перетворень. Спільна зацікавленість у результаті робить діяльність більш ефективною, а її наслідки більш прогнозованими. Це надзвичайно важливо для трансформаційного суспільства. Адже певний баланс інтересів статей укріплює соціально-політичну стабільність, без чого неможливий подальший суспільний розвиток. Наявність гендерних диспропорцій в окремих сферах означає фактичну дискримінацію, що не відповідає вимогам сучасної демократії... Не меншого значення в запровадженні засад паритетної демократії набуває механізм міжнародних відносин. Маючи понад 130 націй і народностей, представлених в Україні, ми не можемо розбудовувати сучасну демократію, не враховуючи національний чинник. При цьому важливу роль відіграють не формальні прояви, наприклад, мовного характеру, а реальні сутнісні показники. Взаємоповага, взаєморозуміння, взаємодія і взаємопідтримка – саме за такими вимогами слід вибудовувати модель співпраці націй. Поліетнічність в рамках паритетної демократії означає можливість використовувати здобутки та спиратись на досвід кожної національної групи у вирішенні складних соціально-політичних, соціально-економічних та культурологічних проблем. Толерантність замість конфронтації забезпечує реальний внесок кожної нації в соціальний прогрес» [2, с. 18].

Становлення соціокультурної ідентичності в українському суспільстві визначається формуванням базових принципів демократичної політичної культури, а не політичною боротьбою та деклараціями, електоральними циклами та політичними партійними ідеологіями.

До механізмів формування соціокультурної ідентичності в умовах паритетної демократії можна віднести:

- когнітивні механізми. На перший план суспільних перетворень виходять освітні процеси, розвиток гуманітарних досліджень з метою створення сучасних моделей пізнання, в центрі яких – людина;

- механізми визнання. Формулювання загальних для усіх учасників цілей і завдань політичного розвитку, які базуються на демократичних політичних цінностях толерантності, поваги, взаємного визнання спільнот за національними, конфесійними, гендерними ознаками;

- механізми колективної дії. У процесі політичної діяльності громадяни об'єднуються спільним досвідом демократичної

взаємодії. До форм такої взаємодії можна віднести електоральний процес, протестні виступи, світкування об'єднаних історичних подій;

– механізми індивідуальної дії. Демократичне громадянство поєднує спільність та відмінність, індивідуальність та належність до певної групи. Можна стверджувати, що саме громадянська ідентичність забезпечує адекватний механізм формування соціокультурної ідентичності на основі принципів рівності та свободи.

Таким чином, у сучасному суспільстві такі чинники соціокультурної ідентичності, як рівність, толерантність, узгодженість та баланс інтересів починають перетворюватись у самостійні принципи сучасної демократії, утворюючи баланс інтересів та потреб плуральних суспільних груп.

Вибір та реалізація моделі паритетної демократії не може бути справою держави та представників політичної еліти, її впровадження неможливе без підтримки розвинених інститутів громадянського суспільства, формування соціокультурної ідентичності, що базується на демократичних політичних цінностях та активістській громадянській культурі.

Бібліографічний список

1. Зайцев И. В. Проблема формирования политической идентичности: опыт социально-психологического исследования / И. В. Зайцев // Социология и социальная работа. Вестник Нижегородского университета имени Н. И. Лобачевского. Серия: Социальные науки. – 2007. – № 2 (7). – С. 40 – 46.
2. Кормич Л. І. Принципові засади паритетної демократії / Л. І. Кормич // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – Одеса: «Фенікс», 2011. – Вип. 42. – С. 12 – 21.

Стаття надійшла до редколегії 30.05.2012

Стаття посвячена проблемі формування соціокультурної ідентичності. Проаналізовані механізми, способуючі становленню пространства ідентичності в умовах паритетної демократії.

This article is dedicated to the formation of socio-cultural identity. Mechanisms that contribute to the formation of identity in space parity democracy.

УДК 323.39:316.652.2

Константинова Т. В., ОНУ ім. І. І. Мечникова

ПЛЮРАЛІЗМ ПОЛІТИЧНИХ ГРУП ЯК ОСНОВА ДЕМОКРАТИЧНОГО ПОЛІТИЧНОГО ВИБОРУ

У статті проаналізовано феномен демократичного політичного вибору, розглянуто сутність та характеристики політичного плюралізму як одного із головних чинників вибору оптимальної моделі демократичних перетворень. Визначено, що монополізація політичної та економічної сфер суспільного життя та простору мас-медіа з боку держави та олігархічних груп унеможливує демократичний політичний вибір та загрожує поверненням до авторитарної моделі взаємодії влади та суспільства.

Актуальність теми даної статті обумовлена необхідністю дати наукову політологічну оцінку розвитку плюралізму як основи демократичного політичного вибору. Процеси становлення демократичної політичної системи в Україні довели, що існує прямий взаємозв'язок між політичним плюралізмом та демократичним політичним вибором.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття відбулись масштабні політичні трансформації, пов'язані із демократизацією посткомуністичного простору загальним знаменником яких стали ослаблення авторитарних тенденцій в управлінні, поширення політичного плюралізму, демократичних політичних цінностей.

Однією із головних вимог на шляху від тоталітаризму до демократії виступає проведення регулярних вільних виборів влади, за результатами яких формується напрямок та пріоритети політичного розвитку, визначається стратегія внутрішньополітичного та зовнішньополітичного курсу.

Незважаючи на велику кількість наукових досліджень демократичних переходів, у тому числі – політологічних робіт на дану тематику зарубіжних та вітчизняних авторів, при вивченні політичних процесів перехідних суспільств все ще залишаються недостатньо висвітленими багато проблем концептуального та емпіричного характеру, до яких можна впевнено віднести дослідження плюралізму політичних груп як основи демократичного політичного вибору та становлення демократичної політичної системи.

У вітчизняній політичній науці проблема політичного плюралізму як сонови політичного вибору лише починає входити у предметне поле теоретичних візій і тому аналізу піддаються лише окремі складові цього масштабного політичного процесу: політичні актори, конституційні основи політичного плюралізму та вибору, івборчі кампанії та технології, політичні інститути та громадські об'єднання.

Проте, очевидно, що комплексне політологічне дослідження проблеми політичного плюралізму та демократичного вибору неможливе без ґрунтового аналізу трансформаційних процесів, ролі і місця груп інтересів та політичних партій, розвитку парламентаризму та політичної діяльності в умовах демократичної політичної системи.

У той же час проблема системного бачення процесу демократичного політичного вибору, яка охоплює усю багатоманітність політичних акторів, їх комунікативну взаємодію та взаємовплив на основі наявної правової бази, на нашу думку, потребує подальшої теоретичної розробки.

Необхідно зауважити, що теорія раціонального вибору та суспільно вагомому вибору у сучасній політичній науці виступає одним з провідних напрямків суспільного знання.

Обмеження політичного плюралізму веде до звуження простору політичного вибору та авторитаризму, з іншого боку – різноманітні політичні групи здатні «розпорошувати» владу та замість суспільного інтересу концентровано вимагати вирішення власних проблем.

Демократична політика полягає у балансуванні між полюсами «автократії» та «анархії» з метою збереження умов для реалізації вільного політичного вибору громадянина.

Політичний плюралізм є однією із головних ознак сучасного демократичного суспільства. Він виражається у поглядах громадян, ідеологіях, програмах політичних партій та інтересах політичних та громадських груп та об'єднань.

У сучасній політичній теорії проблемі політичного вибору у широкому контексті розподілу влади, демократизації, діяльності груп тиску, політичних партій та інституцій громадянського суспільства присвячено роботи таких вітчизняних та зарубіжних авторів, як Б. Андресюк, К. Байме, В. Бебик, З. Бжезинський, С. Гантингтон, Ф. Гаск, Л. Даймонд, Р. Даль, Т. Карозерс, Л. Козер, Л. Кормич, П. Кузьмін, О. Лісничук, М. Михальченко, В. Полохало,

С. Рябов, С. Наумкіна, Г. О'Доннел, М. Олсон, О. Соловійов, Д. Стоун, Д. Трумен, Д. Яковлев та ін.

В українському суспільстві за два десятиліття незалежності так і не було створено передумов демократичного політичного вибору, як серед представників політичного класу, так і серед широких суспільних верств.

Серед причин цього можна виділити протиріччя між необхідністю вирішувати завдання реалізації суспільно значущої моделі політичного розвитку та невідповідністю рівня професійної компетентності, відповідальності й моральності політичних акторів реальним цілям і завданням українського суспільства. Індивідуальні та колективні політичні актори в Україні роз'єднані в ціннісному відношенні, з ряду принципових питань внутрішньої і зовнішньої політики.

На перший план виходить суто інструментальне розуміння політичних цінностей, не відбулось усвідомлення необхідності забезпечення реального політичного плюралізму та демократичного політичного вибору.

На думку Н. Латигіної український тип посткомунізму з'являється не як перехід до демократії, а як наслідок еволюції колишньої радянської політичної системи.

Варто погодитись із тим, що «В обстановці політичного протистояння, посилення розбіжностей не стільки щодо цілей і ціннісних орієнтирів змін, які відбуваються в суспільстві, скільки щодо способів їхнього досягнення, з одного боку, зростає загроза використання силових методів боротьби для відновлення соціальної і політичної рівноваги, а з іншого – самі цілі й цінності, покликані об'єднати і консолідувати суспільство, немовби відходять на другий план, підпорядковуються логіці боротьби, а не спільного творення, логіці придушення, підкорення, а не пошуку компромісу, узгодження і злагоди» [3].

В історії політичних вчень важливість політичного плюралізму одними із перших обґрунтували давньогрецькі філософи та обстоювали політичні діячі, які розглядали відмінність політичних позицій як елемент агону (змагання), як основи політичного вибору громадян полісу. Одним із перших авторів, який відстоював необхідність політичного плюралізму був Аристотель; він виводив цей феномен з того, що «кожна спільнота переслідує певне благо».

У стародавньому світі зародилась та домінувала елітистська парадигма, представники якої стверджували пріоритет лідерів

та елітних груп у процесі реалізації спільного блага, відмовляючи решті суспільства у здатності брати участь у політичному житті та управлінні державою. Так можна характеризувати погляди Конфуція, Платона, Цицерона, Полібія та ін. Конфуцій найвищою метою управління державою вважав захист інтересів народу, водночас він був переконаний, що самому народові його власні інтереси незрозумілі і що без освічених правителів йому не обійтися. Конфуцій вважав, що суспільство має складатися із двох основних категорій: – тих, хто управляє; – тих, хто підкоряється. Ідею Платона про те, що закон вищий за правителів, які мають бути лише слугами закону, можна трактувати як відмову від плюралізму, від політичного розвитку, монополізацію влади в руках правителів.

У роботах Н. Макіавеллі політика розуміється як сфера владних відносин, що мають власну логіку, яка не зумовлюється поняттям морального блага. Згідно з Н. Макіавеллі утримати владу можна не лише шляхом узгодження інтересів, а, насамперед, силовим нав'язуванням позиції державця, міць якого вимірюється здатністю не допустити тиску стороннього інтересу.

У працях Т. Гоббса, П. Гольбаха, Ж.-Ж. Руссо одним із головних лейтмотивів виступає ідея особистісної свободи, яка стає підґрунтям політичного плюралізму, перегляду ролі держави у формуванні спільного інтересу. Суспільний договір є відзеркаленням ідеї плюральності групових інтересів та можливості їх узгодження через впровадження спеціальних механізмів (парламент, конституції, вибори). Так, П. Гольбах формулює голове завдання політики: узгодження й об'єднання інтересів людей для спільної діяльності та досягнення єдиної мети, а також підпорядкування особистих інтересів, устремлень і забобонів людей суспільній волі з метою задоволення загальних потреб і зміцнення держави.

Для античних філософів, які не розділяли суспільство та державу (поліс) вираженням та характеристикою державної влади було прагнення до «спільного блага», проте у класичних політичних доктринах лібералізму плюралістичне суспільство (республіка) протиставлялось державі (монархія), яка намагалась інтегрувати сукупність інтересів політичних суспільних груп.

У консервативних доктринах наголошувалось на тому, що держава покликана захищати народ і його волю від свавілля місцевої влади князів, а у сучасному розумінні – від влади місцевої бюрократії, партійних лідерів та груп інтересів.

У XVIII столітті проти монополії держави у політичній сфері та панування групових інтересів у політиці виступили представники утилітаризму. Зокрема, Є. Бентам розглядав спільноту як фіктивне об'єднання, яка не має власного інтересу, наголошуючи на значущості та пріоритетності інтересів індивіда.

На початку XIX століття Артур Фішер Бентлі першим запропонував теорію політики як боротьби груп у роботі «Процес урядовання». Він стверджував, що інституції можна розглядати як групи інтересів, а діяльність органів державної влади завжди спрямована на захист специфічних інтересів, їх нейтральність – це фікція.

На думку А. Бентлі раціональна дія здійснюється лише на основі власної вигоди, а фундаментом для політичного плюралізму виступає високий рівень горизонтальної та вертикальної мобільності. Розвиток теорії А. Бентлі продовжився у концепції неорганізованих інтересів, або загального ідеологічного консенсусу, який забезпечував демократичний розвиток суспільства за умов дотримання правил політичної гри. Такими фундаментальними правилами виступають: – індивідуальна гідність особистості; чесна угода та дотримання домовленостей; – демократія; – егалітарні уявлення щодо матеріального добробуту [1, с. 311].

Перевагу аристократії в управлінні суспільством надавав М. Бердяєв. Щоправда, критично аналізуючи аристократію, він вказував на небезпеку її замкнутості й закритості, протиставлення народу. Одним із факторів, що унеможлиблював політичний плюралізм, виступав погляд на аристократію не лише як політичний клас, а і претензія на духовну та інтелектуальну вищість.

На думку М. Острогорського розвиток плюралізму гальмують політичні партії, які ставлять кінцевою метою своєї політичної діяльності здобуття влади, а не артикуляцію й агрегування інтересів соціальних груп.

Погляди українських авторів М. Драгоманова, І. Франка та М. Грушевського об'єднують ставлення до політики, як до процесу служіння народу. Так, М. Драгоманов, вважав, що необхідно мінімізувати ролі держави у суспільстві та максимізувати свободу індивіда, що створює умови для розвитку політичного плюралізму. Ідеал політичного лідера, за І. Франко, полягає у вмінні трактувати та виражати інтереси народу, вести його за собою [Див. детал.: 2].

Після Другої світової війни, на хвилі критики тоталітаризму та монополії держави з'являється теорія неоплюралізму, основне

положення якої зводиться до того, що держава не є ані тільки ареною здійснення конфліктів, ані лише третейським суддею, як у плюралістичних підходах школи Бентілі, а втручається у процес конституювання груп і врегульовує умови політичного та економічного змагання.

На сучасному етапі однією із найвпливовіших теорій політичного плюралізму та політичного вибору виступає теорія колективної дії Менкура Олсона. Ця теорія, «як один із варіантів раціонального вибору і пізнання та модернізована форма утилітаристського мислення демістифікує групу і повертається до індивіда як найважливішої одиниці аналізу... Уявлення, що приватні організації з'являються спонтанно і довільно як відповідь на нові різновиди необхідності, М. Олсон характеризував як анархічні. Перевага великих груп у плюралістичній моделі не відповідала досвіду Олсона. Уявлення, що урядова політика є результатом групового конфлікту, здавалась йому прикрашанням реальності. Натомість він наголошував на владі малих груп, які завдяки кращим організаційним шансам та вдало задіяному потенціалу визиску можуть здобувати численні переваги за рахунок великих груп. Груповий підхід залишає індивідів поза увагою і тому не розглядає обрахунок приватної вигоди індивідів» [1, с. 314].

Теорія поліархії Р. Даля ґрунтується на дослідженні сутності, ознак та соціально-політичної ролі груп інтересів та відображає плюралістичний напрям теорії демократії: «змістовно демократія розуміється мислителем як регулятивна ідея поліархії (недосяжний вірець, що спрямовує розвиток демократичних процесів), яка представляє собою реальний процес впровадження демократичних цінностей» [4].

У теорії поліархії поєднується групова та елітарна складові плюралістичного суспільства, співіснування та взаємодія керуючої меншості (політичної еліти) та громадянського суспільства (політично активних громадян) забезпечується механізмами відкритого змагання між політичними елітами за посади.

Головними ознаками поліархії виступають: наявність у суспільстві автономних джерел інформації, вільних та регулярних виборів, представницького характеру влади, свободи слова, можливості для громадян об'єднуватися в асоціації.

До основних культурно-історичних та соціально-політичних умов формування поліархії належать «громадянський контроль над силовим примусом з боку держави, наявність сучасного ди-

намічного та плюралістичного суспільства, консолідаційна демократія в багатонаціональних державах, демократичний характер культури громадян, відсутність втручання у внутрішню політику з боку іноземної держави або групи держав» [4].

Таким чином, наявність та розвиток в українському політичному просторі достатньо великої кількості політичних партій, громадських організацій, груп інтересів (які презентують, генерують та артикулюють інтереси спільнот та лобіюють їх на державному рівні), профспілкових організацій, фінансово-промислових груп виступає важливим чинником збереження політичного плюралізму.

Проте, гетерогенність суспільства може виступати чинником дестабілізації політичної ситуації в умовах відсутності консенсусу всередині елітних груп щодо напрямку демократичних перетворень.

Наявність плюралізму ще не гарантує демократичного розвитку, необхідно забезпечити рівність можливостей та прав представників плюралістичного суспільства щодо впливу на діяльність політичних акторів та органів державної влади в Україні.

Бібліографічний список

1. Байме К. Політичні теорії сучасності / К. Байме. – К. : Стило, 2008. – 396 с.
2. Кузьмін П. В. Політична діяльність: теоретичні засади та практика сучасної України : дис. ... д. політ. н. Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси / П. В. Кузьмін; Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2008. – 433 с.
3. Латигіна Н. Шляхи та структурні фази демократизації суспільства / Н. Латигіна // Політичний менеджмент. – 2005. – № 2 (11). – С. 68-77.
4. Ліпковська-Надеїна Н. А. Теорія поліархії Р. Даля: концептуальні засади та практика : дис. ... к. політ. н. Спеціальність 23.00.01 – теорія та історія політичної науки / Н. А. Ліпковська-Надеїна; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2007.

Стаття надійшла до редколегії 01.06.2012

В статье проанализирован феномен демократического политического выбора, рассмотрены сущность и характеристики политического плюрализма как одного из главных факторов выбора оптимальной модели демократических преобразований. Определено, что монополизация по-

литической и экономической сфер общественной жизни и пространства масс-медиа со стороны государства и олигархических групп исключает демократический политический выбор и грозит возвращением к авторитарной модели взаимодействия власти и общества.

The article analyzes the phenomenon of democratic political choice, the essence and characteristics of political pluralism as one of the main factors for choosing the optimal model of democratic reforms. Determined that the monopolization of political and economic spheres of public life and space the media by the state and oligarchic groups makes it impossible to democratic political choice and threatens a return to authoritarian model of government and society.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ ПАРИТЕТНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

УДК 32:167.7:314

Польовий М. А., НУ «ОЮА»

МЕТОДИЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРОГНОЗУВАННЯ ПРОЦЕСІВ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ

Розглянуто різноманітні методичні аспекти прогнозування політичних процесів в країнах демократичного транзиту на основі використання демографічних параметрів порядку в сучасних нелінійних синергетичних моделях соціально-політичної динаміки. Окреслено зміст моделей «структурно-демографічних циклів». Зроблено висновки про перспективність використання у вигляді параметра порядку в моделях політичних процесів в країнах демократичного транзиту динаміки приросту кількості міської молоді.

В сучасній політичній науці одну із важливих проблем представляє дослідження різних аспектів розвитку країн демократичного транзиту. Серед різних підходів до даної проблеми перспективним представляється моделювання соціально-політичних процесів в країнах демократичного транзиту, яке ставить на меті побудову різнотермінових прогнозів їх розвитку. Слід зазначити при цьому, що у гуманітарній науці ще наприкінці ХХ ст. стали з'являтися досить обґрунтовані твердження щодо нелінійності та хаотичності будь-яких процесів, пов'язаних із соціальною діяльністю людини. Можна пригадати, що на нерівноважний характер політичної системи та політичного життя в цілому вказував ще Д. Істон: «Найважливішим недоліком аналізу рівноважних станів, того типу

аналізу, який переважає в політологічному дослідженні, є те, що він фактично нехтує здатністю систем справлятися зі збурювальною дією середовища» [1, с.632].

Г. Хакен та І. Р. Пригожин довели, що адекватним шляхом модельного врахування нелінійності соціального простору є застосування методів синергетики, спеціально призначених для моделювання нелінійної динаміки. Теоретичний розвиток синергетичного підходу пов'язаний також з іменами таких вчених, як Р. Том, Б. Мандельброт, Ю. Клімонтович, С. П. Курдюмов, Г. Г. Малинецький, Д. С. Чернавський та ін. Можливості застосування теорії хаосу та нелінійної динаміки в політичних дослідженнях оцінювало багато дослідників, серед яких І. Р. Пригожин, І. Стенгерс, Г. Г. Малинецький, Т. Браун, О. В. Мітіна, В. П. Петренко, Л. К. Шкаренков, М. Макбарнетт, Ю. А. Святець та ін. [2; 3; 4; 5; 6; 7; 8].

Завданням даної статті є аналіз деяких методичних проблем побудови прогнозів розвитку країн демократичного транзиту на основі моделей, які враховують різні варіанти демографічного параметра порядку. Цей параметр порядку є найбільш застосовуваним у сучасних синергетичних моделях соціально-політичної динаміки.

На відміну від «стандартного» системного підходу в синергетиці існує інший підхід до відбору інформації про той або інший процес для аналізу та моделювання. Замість великої кількості чинників, від яких залежить стан системи за звичайного імітаційного, наприклад, кінцево-різницевого, моделювання [9], синергетика розглядає нечисленні параметри порядку, від яких залежать компоненти вектора стану системи та які, у свою чергу, впливають на параметри порядку.

У переході від компонент вектора стану до нечисленних параметрів порядку міститься сенс одного із засадничих принципів синергетики – принципу підпорядкування. Йдеться про підпорядкування компонент вектора стану параметрам порядку. Зворотна залежність параметрів порядку від компонент вектора стану призводить до виникнення того, що прийнято називати круговою причинністю або зворотним зв'язком.

Звичайно головним досягненням синергетики й вбачають те, що в її рамках на основі аналізу відомих моделей вдалося виявити універсальні закони виникнення та розвитку складних систем

і складної кооперативної поведінки. Серед сучасних синергетичних моделей соціально-політичних процесів чільне місце посідають моделі, в яких у вигляді параметра порядку використовується демографічний показник.

Одна з перших моделей такого роду належить Г. Ферстеру, П. Мора та Д. Аміоту, які видали у 1960 р. статтю з інтригуючою назвою «День Страшного Суду: п'ятниця 13-го листопада 2026 р.» Згідно прогнозу цих авторів, за умови збереження експоненційної тенденції зростання населення Землі, що відбувалась в останні дві тисячоліття, саме наприкінці 2026 року розраховувана кількість людства мала наблизитись до безкінцевості [10]. Головну увагу в цій праці було звернено на обґрунтування відповідних розрахунків, але тільки пунктиром окреслено очевидні соціально-політичні наслідки настання подібного стану речей.

На розвиток згаданої моделі С. П. Капіца розробив справжню синергетичну модель динаміки народонаселення на Землі на протязі історії людства, одним з головних висновків якої є виведення її автором так званого принципу демографічного імперативу. Даний принцип містить фактично опис синергетичного параметра порядку, який визначає життя усього людства та, в тому числі, в стратегічному плані його політичну складову [11; 12, с. 223].

На відміну від Т. Мальтуса, який стверджував, що саме наявні ресурси визначають швидкість зростання населення та його межі (визначений Т. Мальтусом параметр порядку можна визначити терміном «ресурсний»), згідно доведеному С. П. Капіцею принципу демографічного імперативу, темп зростання залежить від внутрішніх властивостей системи (власне, людства), а не від зовнішніх умов і ресурсів. У той же час констатуємо, що Т. Мальтус дійсно був одним з перших, хто спробував звести усе розмаїття діючих факторів політичного та соціального життя до певного, синергетичного за сутністю, параметра порядку, хоча Т. Мальтус, вочевидь, й не використовував подібної термінології. Отже, модель С. П. Капіци парадоксально вказує на глобальну незалежність соціально-політичних процесів від зовнішніх ресурсів протягом усієї історії розвитку людства.

Для населення світу, якщо розглядати його як єдину відкриту систему, що розвивається шляхом самоорганізації, модель дозволяє охопити величезний діапазон часу і період майже усієї історії людства. В моделі С. П. Капіци постулюється постійність та інва-

ріантність автотомодельного процесу, для якого встановлюються природні межі його застосовності та використовуються мінімальні засоби для розвитку несуперечливої теорії [11; 12, с. 225]. Істотним виведенням моделі С. П. Капіци стало уявлення про кінематичне перетворення ефективної тривалості історичного часу у міру самоприскореного зростання людства [12, с. 227]. Аналіз моделі С. П. Капіци показує, що людство нині проходить критичну епоху зміни парадигм розвитку, якої раніше ніколи не відчувало.

Продовжують традицію побудови синергетичних моделей із демографічним параметром порядку дослідники, які позиціонують себе як прибічники математичної історії. Серед них найвідомішими є С. О. Нефьодов, П. В. Турчин, Л. Є. Грінін, С. Ю. Малков та А. В. Коротаєв. Багато у чому їх моделі корелюють з моделлю структурно-демографічних циклів Дж. Голдстоуна. Стрижневою ідеєю моделі Дж. Голдстоуна, присвяченої аналізу взаємозв'язку між демографічними та політичними змінами, є теза про визначальний вплив демографічного розвитку країни на суспільно-політичний [13, р. 11 – 12]. Відштовхуючись від ідеї неомальтузіанської теорії про те, що в традиційних суспільствах обмеженість ресурсів періодично призводила до перенаселення і криз, Дж. Голдстоун припустив, що зростання населення викликає кризу держави опосередковано, впливаючи на соціальні установи, які, у свою чергу, впливають на соціальну стабільність [13, р. 12].

Цей підхід розвинули у своїх працях С. О. Нефьодов та П. В. Турчин, які продовжили розвиток моделей «структурно-демографічних циклів» [14; 15]. Основні положення концепції «структурно-демографічних циклів» базуються на тезі про те, що «основна сила, що руйнує державу – зростання населення, яка веде до поступового падіння доходу на душу населення, поки зрештою надлишок понад голодне існування стає недостатнім, щоб задовольнити правлячий клас» [15, с.196]. Другою найважливішою тезою можна вважати ідею про те, що «крах держави спричиняється фракційною боротьбою всередині еліти, яка відкриває шлях народному повстанню» [15, с.196]. Таким чином, в основі моделі структурно-демографічних циклів у вигляді синергетичного параметра порядку взято зростання душевого доходу. Відносно другої базової тези П. В. Турчин формулює думку так: чисельність еліти зростає, коли душевий дохід більший, ніж певна порогова норма, необхідна для збереження та відтворення

одного аристократа [15, с. 189]. Отже, структурно-демографічні кризи є, на думку названих вище вчених, у кінцевому підсумку, ресурсними кризами.

На думку розробників моделей «структурно-демографічних циклів», ситуацію політичної кризи внаслідок кризи демографічної на стадії поступового переходу від традиційного за сутністю доіндустріального суспільства можна назвати «мальтузіанською пасткою» (за ім'ям відомого Т. Мальтуса). Сутність мальтузіанської пастки полягає у тому, що завдяки відносно швидкому зростанню якості медичного обслуговування та певному зростанню виробництва продуктів споживання приріст населення у кінцевому підсумку випереджає зростання виробництва продовольства. Внаслідок даного ефекту у довгостроковій перспективі не виникає ані приросту виробництва продовольства, ані покращення умов існування переважної більшості населення і воно залишається здебільшого на рівні існування, що наближається до голодного виживання [16].

Різноманітні модифікації даної моделі були відтворені С. О. Нефьодовим, Л. Є. Грініним, С. Ю. Малковим, А. В. Коротаєвим та деякими іншими вченими на історико-політичному матеріалі для досить тривалого періоду часу від імперій Давнього Сходу до початку ХХ ст. [17; 18; 19; 20; 21; 22; 23; 24; 25]. Як слушно стверджують цитовані автори, на даний час вважається доведеним, що етап небезпеки мальтузіанської пастки більш-менш успішно пройшла більшість країн світу за винятком, можливо, деяких країн Тропічної Африки [16, с. 189].

Отже, політико-прогностичний потенціал багатьох модифікацій такої моделі структурно-демографічних циклів дещо обмежений у часі суспільствами, в яких дія демографо-ресурсних параметрів порядку, властивих традиційним суспільствам, не корегується або не суттєво корегується іншими факторами на кшталт індустріального виробництва чи комп'ютерних соціальних мереж. Тобто без додаткової модифікації такі моделі неможливо використовувати для прогнозування соціально-політичного розвитку країн демократичного транзиту.

Певну відповідь на потребу актуалізації такого політико-демографічного напрямку синергетичного моделювання соціально-політичних процесів надає модель прогнозування соціально-політичних заворушень, запропонована А. В. Коротаєвим

та Ю. В. Зінькіною. Визнаючи наявність проблеми мальтузіанської пастки, а також наявність певних політичних заходів для найменш болісного виходу з цієї пастки, вказані автори йдуть далі та стверджують, що на виході з мальтузіанської пастки на відповідну країну чекає нова небезпека, яка їй отримала назву «пастки на виході з мальтузіанської пастки» [26, с. 101-102]. Механізм виникнення цієї нової «пастки» представляється цитованим авторам наступним. На початку виходу з «мальтузіанської пастки» різко зменшується смертність населення, що призводить до стрімкого прискорення темпів приросту населення за умов покращення медичного обслуговування та якості життя в цілому. Це прискорення супроводжується особливо сильним зниженням дитячої смертності, що призводить до різкого зростання кількості молоді в загальній кількості населення. На демографічній піраміді це явище проявляється у вигляді так званого «молодіжного бугра».

Зростання долі тієї частини населення, яка найбільшою мірою схильна до агресії та радикалізму, часто виступає важливим фактором політичної дестабілізації. Якщо додати до цього неможливість своєчасного забезпечення цього молодого населення достатньою кількістю робочих місць, країна, в якій відбувається подібна демографічна ситуація, стикається з цілою армією молодих безробітних, які є потенційними учасниками будь-яких політичних заворушень. Оскільки, зазвичай, вихід із мальтузіанської пастки супроводжується (точніше, супроводжувався) стрімким зростанням міського населення, до зазначеного вище додається маргіналізація величезних колишніх селянських мас, які вже перестали бути селянами, але стають жителями міст «другого гатунку», вимушені працювати у найгірших умовах за найнижчу платню. Додатковими факторами політичної нестабільності до вказаних умов можуть виступати військова поразка або тривала економічна криза [26, с. 102].

За такого розвитку подій синергетичним параметром порядку у суспільно-політичному житті країни виступає темп приросту міської молоді. На думку цитованих вчених, якщо кількість міської молоді збільшується зі швидкістю більше 30 % за п'ятирічку, слід очікувати серйозних внутрішньополітичних потрясінь, якщо ж темп приросту міської молоді починає перебільшувати 45 % за п'ятирічку, подібні політичні негаразди стають майже непереможними [26, с. 102].

Проведені нами дослідження динаміки суспільно-політичного та демографічного розвитку сучасної України [27] дозволяють стверджувати, що для сучасних країн демократичного транзиту справжнім параметром порядку, який визначає стабільність їх політичного процесу, доцільно вважати темп річного приросту кількості молоді із переважно вищою або незакінченою вищою освітою у великих та середніх містах на фоні вкрай швидкого річного приросту охоплення населення засобами ефективною комунікації, не опосередкованої державним втручанням (мобільний зв'язок та, у першу чергу, Інтернет). Фактичним показником цього параметра порядку для українського політичного процесу першого та другого десятиріччя XXI століття слід вважати щорічний темп приросту міської молоді вікового інтервалу 21 – 25 років.

Отже, динаміка кількості міської молоді представляється одним із найбільш перспективних параметрів порядку серед розглянутих, використання якого в прогностичних моделях дозволяє з різним ступенем вірогідності передбачати загрози для соціально-політичної стабільності в країнах демократичного транзиту.

Водночас загальновідомі суспільно-політичні заворушення, які відбувались на початку 2011 р. у низці країн Північної Африки та Близького Сходу та ще й зараз відбуваються у деяких з них, надають серйозні аргументи для певної модифікації запропонованих досі синергетичних параметрів порядку, оскільки дані заворушення не вдалось передбачити за допомогою розглянутих моделей. Проблему для подальших досліджень представляє пошук більш адекватних для відображення сучасних процесів політичного транзиту параметрів порядку.

Бібліографічний список

1. Истон Д. Категории системного анализа политики / Д. Истон // Антология мировой политической мысли: В 5 т. – М. : Мысль, 1997. – Т. II. – С. 630 – 642.
2. Пригожин И. Р. Наука, цивилизация и демократия [Електронний ресурс] / И. Р. Пригожин ; пер. В. Н. Игнатъева // Futures. – 1986. – Vol.18. – № 4 (August). – P. 493 – 507. – Режим доступу: <http://study.ustu.ru/view/aid/95/1/Prigojin.doc>
3. Brown T.A. Nonlinear Politics / T. A. Brown // Chaos Theory in the Social Sciences : Foundations and Applications / L. D. Kiel, E. Elliot (eds.). – Ann Arbor : University of Michigan Press, 1996. – P.119 – 134.

4. Малинецкий Г. Г. Нелинейная динамика и «историческая механика» / Г. Г. Малинецкий // *Общественные науки и современность*. – 1997. – № 2. – С. 103 – 109.
5. Митина О. В. Синергетическая модель динамики политического сознания / О. В. Митина, В. П. Петренко // *Синергетика и психология. Тексты. Методологические вопросы*. – М. : Союз, 1999. – Вып. 1. – С. 336 – 358.
6. Шкаренков Л. К. Россия в неустойчивом мире / Л. К. Шкаренков ; Московский синергетический форум. – М., 1996. – 32 с.
7. McBurnett M. Complexity in the Evolution of Public Opinion / M. McBurnett // *Chaos Theory in the Social Sciences : Foundations and Applications*. – 1997. – P. 165 – 194.
8. Святець Ю. А. Злами в історії як точки біфуркації / Ю. А. Святець // *Ейдос. Альманах теорії та історії іст. науки / редкол. : В. Смолій (гол. ред.) та ін. : Ін-т історії України*, 2008. – Вип.3.- Ч. 1. – С. 297 – 318.
9. Польовий М. А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання: монографія / М. А. Польовий. – Одеса : Фенікс, 2011. – 288 с.
10. Foerster H. von. Doomsday: Friday, 13 November, A.D. 2026 / H. von Foerster, P. M. Mora, L. W. Amiot // *Science*. – 1960. – Vol. 132 (4 November). – P. 1291 – 1295.
11. Капица С. П. Математическая модель роста народонаселения мира / С. П. Капица // *Математическое моделирование*. – 1992. – Т. 4. – № 6. – С. 65 – 79.
12. Капица С. П. Сколько людей жило, живет и будет жить на Земле. Очерк теории роста человечества / С. П. Капица. – М. : Международная программа образования, 1999. – 240 с.
13. Goldstone J. A. Population and Security: How Demographic Change Can Lead to Violent Conflict / J. A. Goldstone // *Journal of International Affairs*. – 2002. – № 56/1. – P. 3 – 22.
14. Нефедов С. А. Опыт моделирования демографически-структурных циклов / С. А. Нефедов, П. В. Турчин // *История и Математика: макроисторическая динамика общества и государства*. – М. : КомКнига/URSS, 2007. – С. 153 – 167.
15. Турчин П. В. Историческая динамика. На пути к теоретической истории / П. В. Турчин. – М. : URSS, ЛКИ, 2010. – 365 с.
16. Некоторые возможные направления развития теории социально-демографических циклов и математические модели выхода из мальтузианской ловушки / Л. Е. Гринин,

- С. Ю. Малков, В. А. Гусев и др. // История и Математика: процессы и модели. – М. : Либроком/URSS, 2009. – С. 134 – 210.
17. Нефедов С. А. Аграрные и демографические итоги русской революции / С. А. Нефедов. – Екатеринбург : Изд. УГГУ, 2009. – 203 с.
 18. Нефедов С. А. Теория демографических циклов и социальная эволюция древних и средневековых обществ Востока / С. А. Нефедов // Восток – Oriens. – 2003. – № 3. – С. 5 – 22.
 19. Нефедов С. А. Факторный анализ исторического процесса. История Востока / С. А. Нефедов. – М. : Территория будущего, 2008. – 751 с.
 20. Коротаев А. В. Законы истории. Вековые циклы и тысячелетние тренды. Демография. Экономика. Войны / А. В. Коротаев, Н. Л. Комарова, Д. А. Халтурина. – М. : КомКнига/URSS, 2007. – 256 с.
 21. Гринин Л. Е. Политическая эволюция мир-системы: формальный и качественный анализ / Л. Е. Гринин, А. В. Коротаев // Эволюционная историческая макродинамика. – М. : Книжный дом «Либроком», 2010. – С. 52 – 118.
 22. Малков С. Ю. Логика эволюции политической организации социальных систем / С. Ю. Малков // Эволюционная историческая макродинамика. – М. : Книжный дом «Либроком», 2010. – С. 189 – 202.
 23. Бадалян Л. Г. Демографический дисбаланс начала ценоза, монокультура и экономика избыточного населения / Л. Г. Бадалян, В. Ф. Криворотов // Анализ и моделирование глобальной динамики. – М. : Книжный дом «Либроком», 2010. – С. 278 – 322.
 24. Нефедов С. А. Проблема Великой Смуты: клиодинамическое объяснение / С. А. Нефедов // Анализ и моделирование глобальной динамики. – М. : Книжный дом «Либроком», 2010. – С. 343 – 348.
 25. Коротаев А. В. Базовая модель средневековой египетской политико-демографической динамики / А. В. Коротаев // Турчин П. В. Историческая динамика : на пути к теоретической истории. – М. : УРСС, 2010. – С. 347 – 365.
 26. Коротаев А. В. Прогнозирование социополитических рисков: ловушка на выходе из мальтузианской ловушки / А. В. Коротаев, Ю. В. Зинькина // Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер». – 2010. – № 36 (Октябрь). – С. 101 – 102.

27. Польовий М. А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання: монографія / М. А. Польовий. – Одеса : Фенікс, 2011. – 288 с.

Стаття надійшла до редколегії 30.05.2012

Рассмотрены различные методические аспекты прогнозирования политических процессов в странах демократического транзита на основе использования демографических параметров порядка в современных нелинейных синергетических моделях социально-политической динамики. Описано содержание моделей «структурно-демографических циклов». Сделан вывод о перспективности использования в виде параметра порядка в моделях политических процессов в странах демократического транзита динамики прироста количества городской молодежи.

Various methodical aspects of prognostic of political processes in countries of democratic transit on the basis of using demographic parameters of order in modern nonlinear synergetics models of socio-political dynamics are considered. Maintenance of models of «structural-demographic cycles» is described. Drawn conclusion about perspective of the use of dynamics of amount increase of town young people as a parameter of order in models of political processes in countries of democratic transit.

УДК 32:316.72(477)

Сушко А.І., НУ «ОЮА»

ФОРМУВАННЯ ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ В ПЕРІОД ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

В статті аналізуються різноманітні проблеми, пов'язані із процесами формування демократичної електоральної культури в суспільствах, які трансформуються.

Актуальність теми полягає у науково-теоретичній та суспільній необхідності дослідження форм та механізмів формування сучасної електоральної культури в умовах перехідного періоду. Стаття має на меті проаналізувати процес становлення елементів електоральної культури, які містять в собі орієнтації громадян, що визначають їх позиції у виборчих процесах. Дана проблематика пов'язана із проведенням політичних виборів в нових умовах трансформації суспільства після краху соціалістичної системи у країнах Центральної та Східної Європи. Ця трансформація чітко пов'язана з формуванням нової культури громадянина.

У дослідженнях вітчизняних науковців розглядаються як окремі аспекти та складові електоральної культури як частини політичної так і здійснюється комплексний аналіз її впливу на електоральну поведінку громадян. Це, зокрема, роботи таких авторів як В. Бебик, В. Бортніков, Є. Головаха, М. Михальченко, І. Поліщук, Н. Ротар та інші.

В сучасних умовах розвитку України відбуваються процеси інтенсивних змін у всіх сферах українського суспільства. На динамічність цих змін впливають різні фактори, а насамперед це дії державних та інших соціальних інституцій, що позначаються на автономізації нашого суспільства та окремих його частин; формування різних суб'єктів політики, насамперед громадян, які повинні активно взаємодіяти з владою. В ході цього процесу особливо виділяємо орієнтації які визначають їх позиції в політичних виборах. Насамперед – ставлення до виборів як форми політичної поведінки; ідентифікацію стосовно політичних партій та їх лідерів; динаміки змін позицій громадян у виборчому процесі.

Важливим аспектом електоральної культури є політичні уподобання громадян щодо політичних структур, рівень обізнаності в політичних процесах в країні та за кордоном. Звичними для нашої країни стала ситуація, коли громадяни досить негативно оцінюють уряд і політиків; рівень підтримки політичних інститутів в країні незначний. Насторожує і певна відстороненість від участі в політичних кампаніях, хоча соціологічні данні показують на активність в самому голосуванні.

Аналіз тенденцій щодо змін в ідеологічних пріоритетах електорату дозволяє виділити ряд закономірностей. Так, І. Поліщук вважає, що йде стійка тенденція втрати лівими силами своїх позицій. Це пов'язано з переорієнтацією частини виборців у бік центристських сил. Але важко погодитись з науковцем, який стверджує, що сьогодні у таборі лівих намітилася організаційна та ідеологічна криза, початок процесу декомунізації свідомості українського електорату [1, с. 146].

В Україні сформувалися демократичні інститути, такі як політична конкуренція, змінність політичних груп при владі, виборність законодавчих органів влади, державних лідерів. Наступна стадія – це формування демократичних відносин в суспільстві – реального представництва інтересів громадян; їхньої участі в політиці, що виходить за межі електоральних процесів; верховенства закону для всіх громадян і перш за все, для політичної еліти; демонополізація економічної влади. Практика свідчить, що у випадку нереалізації цих процесів політичний транзит буде обмежено наявністю формально-інституційних ознак демократії, а демократичні засоби будуть використовуватись для досягнення авторитарних цілей і, як результат, підсилюється відчуження громадян від влади та політичної діяльності [2].

Якщо рівень політичної культури достатньо високий і політичні дії та процеси проходять шляхом порозуміння та компромісу, то суспільство може без втрат схилитися на користь будь-якого типу виборчої системи, або форми державного управління.

Україні, як і більшості країн Центрально-Східної Європи, що недавно почали формувати демократичні політичні інститути, притаманна несформована партійна система з високим рівнем фрагментації та нечітким ідеологічним спектром, досить значну роль відіграє радикальний сегмент, особливо в періоди загострення соціальної економічної кризи. Тому політичні сили центристського

напрямку найбільше здатні відіграти роль стабілізатора, що особливо актуально в період виборчих кампаній, коли актуалізується проблема пошуку загальнонаціонального консенсусу. Пошук політичного компромісу між поляризовано налаштованими силами допоможе сформувати стабільну електоральну культуру демократичного суспільства.

Слід вважати, що нині спостерігається тенденція до підвищення ролі неідеологічних і не програмних чинників у формуванні орієнтації українських виборців. За можливостей, які надають сучасні засоби комунікації у суспільствах перехідного характеру головними критеріями становлення до політичної діяльності виявляються прагматизм, орієнтація на лідера-особистість та способи його діяльності. Слід також пам'ятати, що на партійну прихильність досить слабо впливає сила політичних традицій. Виняток – це КПУ, яка спирається на надійну електоральну базу старшого покоління.

В цілому, по-перше, досвід виборчих кампаній в Україні підтверджує зростання популярності так званої лідерської стратегії. Це означає, що в процесі виборчої кампанії боротьба точиться не між партіями (парламентські вибори), а між певними особистостями. Для більшості електорату першочергове значення під час голосування за партію має те, хто саме її очолює. По-друге, слабка ідеологічна визначеність, в цілому формальний підхід до розробки та реалізації програм, часте розходження продекларованих цінностей з практичною діяльністю партій виключає можливість продуктивної взаємодії між владою і громадськістю у міжвиборчі цикли. Прямим наслідком такої ситуації є постійне зростання кількості протестного електорату.

Нове явище політичного життя зафіксоване під час під останніх виборчих кампаній – це тенденція щодо тривалої підтримки виборцями окремих політичних сил, самоідентифікація з ними та орієнтації на них незважаючи на значні соціально-економічні та політичні потрясіння.

Рівень довіри до партій значно зросте якщо активніше використовувати в їх діяльності стандарти демократичних інститутів. Якраз через партійні механізми йде відбір кандидатів на політичні посади. Більш того, цей процес усередині партій часто є набагато вирішальним, ніж на самих виборах. В країнах з розвинутою парламентською демократією в партіях відбувається політична

соціалізація та виховання в певному політико-ідеологічному напрямку. Все це стає традицією і данні цінності передаються у спадок майбутнім політикам. Завдяки подібним процесам політична еліта стає більш відкритою для діалогу із суспільством, а самі партії відповідають стандартам демократичних інститутів.

Політичні партії, керуючись власною системою суспільно значущих цінностей, пропонують громадянам свої програми які частіше поділяють на економічні, політичні та соціальні. Такий поділ відображає класифікаційний механізм дії політичного вибору.

Але, більшість українських дослідників підкреслює, що процес формування політичного вибору наших громадян не залежить від партійних механізмів. До того ж, маси діють лише в результаті наявності спільного інтересу будучи підготовленими, відповідним чином консолідованими, а також під впливом певного емоційного стану. Масова свідомість потребує спрощення складної картини політичних процесів, що відбуваються в суспільстві, в т.ч. і заповнення міфологічними схемами, які ґрунтуються на архетипових конструкціях колективного несвідомого. Частина дослідників особливу увагу звертають на надто велику міфологізацію політичного, духовного життя українського суспільства. Наголошують, що при виборі кандидата наші люди керуються міфами і архетипами, які були ввібрані з молоком матері і є частиною нашої ментальності [3, с. 164].

Високий рівень зацікавленості політикою звичайно є ознакою сучасного громадянського суспільства. Більшість вважає, що інтерес до політики є або не обов'язком, або ж особистою справою кожного і що цей інтерес не потрібно заохочувати. І лише незначна кількість громадян активно виступають проти участі в політичних кампаніях (хоча абсентеїзм у нашому суспільстві непопулярний). Сама ж участь громадян в роботі різних структур та інституцій громадянського суспільства сприятиме як задоволенню психологічної потреби бути причетним до політичного життя, так і просуванню самого громадянського суспільства шляхами удосконалення.

В сучасних умовах в політичному процесі зростає вплив політичної комунікації як передумови політичної дії, що сприяє в українському суспільстві простору публічних політичних дискусій, подальшому розвитку діалогу владних інституцій і організацій громадянського суспільства. Змінюються і самі медіа структури. Поряд із ЗМІ активно діють інтернет-комунікації, політичний

вплив яких, особливо інтернету, посилюється через неможливість контролю за діяльністю мережі в цілому з боку держави й встановлення монополії у Інтернеті одного з політичних акторів.

Громадяни з активно вираженою формою політичної культури, або культури участі, що закономірно здійснюється шляхом голосування беруть участь у творенні державної політики.

Таким чином, електоральна культура як частина політичної – це відносно стійка система знань і норм електоральної поведінки, оцінок електоральних відносин та виборчого процесу в цілому. Сам процес демократичного переходу свідчить про складну структурну динаміку. Подальші дослідження даної проблематики дозволять більш якісно проводити перетворення, що дозволяють завершити формально-інституціональну демократизацію та здійснити консолідацію нашого суспільства.

Бібліографічний список

1. Поліщук І. О. Еволюція культури політичних виборів в Україні : монографія / І. О. Поліщук. – Х., 2008. – 352 с.
2. Горський В. С. Філософія в українській культурі / В. С. Горський. – К., 2001. – 240 с.; Шайгородський Ю. Ж. Політика: взаємодія реальності і міфу : монографія / Ю. Ж. Шайгородський. – К., 2009. – 400 с.
3. Пробийголова Н. В. Вплив політичного міфу на мотивацію політичного вибору особистості / Н. В. Пробийголова // Політологічні записки : зб. наук. пр. – Луганськ, 2011. – Вип.4. – С. 162 – 173.

Стаття надійшла до редколегії 27.05.2012

В статье анализируются разнообразные проблемы, связанные с процессами формирования демократической электоральной культуры в трансформирующихся обществах.

Various problems, related to processes of forming of democratic electoral culture in societies which are transformed, are analysed in the article.

УДК: 321.01:342.228

Мамонтова Е. В., ОРІДУ НАДУ
при Президентіві України

ВИБОРЧА КАМПАНІЯ ЯК ПОЛІТИЧНИЙ РИТУАЛ

Висвітлюється символічна природа виборчої кампанії як різновиду політичного ритуалу. Окреслюються на цій основі границі технологізації виборчого процесу.

Парламентські вибори 2012 р., без перебільшення, можна назвати центральною подією у політичному житті України. Будь-який виборчий процес завжди унікальний. Свою специфіку, безумовно, матимуть й цьогорічні вибори народних депутатів України. Однак, будь-яка сучасна виборча кампанія характеризується не тільки драматизмом подій та гостротою протистояння ідей і програм, але й використанням широкого спектру методів та прийомів політичної боротьби. Така «технологізація» виборчого процесу, окрім особливостей поточного внутріполітичного моменту, зумовлена, на нашу думку, загальносвітовою тенденцією спаду інструментальної ефективності політичних інститутів та організацій, які відповідають за реалізацію функцій інтеграції та досягнення цілей, в наслідок чого відбувається посилення тенденцій символізації політичних процесів. Звідси, дослідження символічного зрізу політики, виявлення місця та ролі символіки у політичних (виборчих) технологіях набуває сьогодні особливої актуальності.

Одним із різновидів політичної символіки виступає політичний ритуал.

Вперше комплексний аналіз соціально-політичних функцій ритуалу було здійснено Е. Дюркгеймом. Його розгорнута класифікація ритуалів, заснована на опозиції «сакральне» – «профанне», стала вихідною для формування концепцій ритуалу у парадигмах функціоналізму (Е. Гофман, М. Дуглас, Б. Маліновський, А. Радкліфф-Браун, У. Уорнер та ін.) та психоаналізу (З. Фрейд, Є. Фромм, К. Г. Юнг та ін.). Не менш важливе значення для розкриття природи ритуалу мають його структуралістські інтерпретації. Згідно даного підходу ритуал – це структура, що містить певну інформацію, яку необхідно розкодувати (А. Геннеп, К. Леві-Стросс, Е. Ліч, В. Тернер та ін.). Так, В. Тернер визначає ритуал

як мову, елементарними структурами якої є символи. Поряд із роботами соціологів та антропологів поняття ритуалу входить до кола предметів дослідження філософії, культурології, семіотики (А. Байбурін, І. Ейбл – Ейбесфельдт, М. Еліаде Р. Жирар, Г. Зіммель, Л. Іонін, Е. Кассіре, Ч. Кун, В. Топоров, Е. Чепл та ін.). Як складова політичного процесу ритуал досліджується у роботах Б. Дубіна, О. Кармадонова, Ю. Левади, К. Мангейма, Т. Мейєра, Д. Місюнова, Л. Моріної, М. Мосса, С. Поцелуєва, Г. Почепцова та ін. У теорії та історії державного управління категорія ритуалу розглядається у контексті питання державного протоколу і церемоніалу (Г. Атаманчук, П. Лядов, Р. Уортман та ін.).

Характеризуючи стан теоретико-методологічного опрацювання проблеми визначення місця та ролі політичного ритуалу у процесах соціально-політичних взаємин слід окремо зупинитися на дефініції «символічна політика», навколо якої здійснюються спроби сформулювати самостійний дослідницький напрямок. Зокрема В. Бушанський, Б. Дубін, Т. Мейєр, С. Поцелуєв, А. Лисюк, Ю. Левенець, В. Полянська та деякі інші дослідники визначають символічну політику як різновид політичної комунікації, мета якого – навіювання певних уявлень про політичну дійсність, а не її раціональне тлумачення. Так, Б. Дубін розуміє символічну політику, перед усім, як політику, пов'язану з діяльністю ЗМІ і розглядає її у контексті технологічного підходу, вбачаючи у неї одну з технологій маніпулювання, що використовує інструментарій ритуалізації або, за авторською версією, «церемоніонізації» [1, 14-25]. Іншими словами, під символічною політикою розуміють симуляцію буття, яка через техніки «естетизації» (Ю. Бушанський [2, с. 20]) призводить до перетворення політики дій на «ерзац-політику» (Т. Мйєр [3], С. Поцелуєв [4]). В результаті така віртуалізація політики, за попередженням Ю. Левенця, «ставить хрест на демократії» [5 с. 6].

Відзначимо, що у роботах переважної частини названих авторів політичний символ та різноманітні прояви символічного в політиці розглядаються як загально соціальні категорії та визначаються або як концепти дискурсу, або як допоміжні засоби впливу акторів політики. Проте, питання з'ясування ресурсного потенціалу політичної символіки, як інструменту регуляції соціально-політичних відносин, все ще залишається на периферії наукового пошуку. Зокрема, опрацювання на теоретико-методологічному рівні по-

требує визначення місця та ролі політичного ритуалу у сучасних виборчих технологіях.

Метою даної статті є характеристика символічної природи виборчої кампанії як різновиду політичного ритуалу та окреслення на цій основі меж її технологізації.

Ритуальний характер виборчого процесу не викладає сумнівів. Адже, у контексті політики ритуал (від лат. *ritualis* – обрядовий, *ritus* – урочиста церемонія, культовий обряд) можна визначити як стандартизоване повторення політично значущих дій, ідеологічно санкціонованих та драматично інсценізованих з метою регулярного підтвердження та укріплення соціально-політичного порядку.

У своєму первісному значенні ритуал, як феномен, що стояв у витоків соціогенезу, є порядком обрядових дій, церемоніалом, пов'язаним із встановленням або підтримкою соціальної упорядкованості. На іманентну спрямованість ритуальної дії вказує семантика мовних означень ритуалу, яка свідчить про близькість понять «священнодія» і «порядок».

Не ставлячи на меті ґрунтовне розкриття існуючих концепцій ритуалу, відзначимо лише його загальні ознаки як складової політичного буття. Найважливішим та найдавнішим призначенням ритуалу виступає вплив на колективну свідомість. Соціальний смисл останнього полягає у посиленні групової згуртованості (Б. Маліновський, Е. Дюркгейм) та гармонізації психологічного клімату групи (К. Г. Юнг). В основу механізму ритуального впливу покладено звернення до процесуальних символів, за допомогою яких транспортуються смисли колективних актів. Виходячи із структури ритуальної дії, яка містить такі етапи, як: а) відокремлення учасників ритуалу від повсякденного профанного життя; б) переміщення їх у надзвичайні умови; в) повернення їх у повсякденність, але вже у якості «посвячених», «втаємничених», ритуал можна визначити як священнодію, засновану на наділенні речей особливими (символічними) властивостями. Ритуали здійснюються у межах символічних систем (картина світу, міф, релігія, ідеологія), які регулюють світосприйняття і поведінку людини та групи. При чому, ритуал є стійкою семіотичною структурою, яка володіє статусом канону і містить смисл і цінність у самій собі.

Усе вищезазначене у повному обсязі характеризує ритуал політичний, й зокрема такий його різновид, як вибори.

По-перше, сутність політичного ритуалу полягає у багатократному посиленні колективної згуртованості учасників через використання ідеологічних міфологем та процесуальних символів (передвиборча програма, візуалізація виборчої стратегії, акції на підтримку кандидата (партії), процедура голосування тощо).

По-друге, у політиці ритуал як засіб легітимації соціально-політичного порядку відтворює рольову структуру суспільства. В результаті, учасники ритуалу, розкриваючи у типізованих обрядових ситуаціях свої соціально-політичні ролі (еліта – маси, жінки – чоловіки, «Схід» – «Захід» тощо), уникають індивідуалізації та відповідальності за власні дії. З іншого боку, механізм соціальної структуризації, притаманний ритуалу, перетворює його на інструмент управління соціально-політичними процесами.

По-третє, місце і роль політичного ритуалу у житті суспільства визначаються моделлю його соціально-політичної організації і типом політичного режиму, що склалися на певному історичному етапі його розвитку. Так, у традиційному суспільстві системи ритуалізованої поведінки, через забезпечення перманентного відтворення сакралізованого світопорядку, служать стрижнем його соціально-політичного устрою. З формуванням засад індустріального суспільства, в наслідок процесів демократизації, значно спрощуються сценарії влади, та відбувається ритуалізація політичного конфлікту. У ідеократіях ХХ ст. масові театралізовані ритуали (святкові демонстрації, військові паради, ходи спортсменів, тощо), посилюючи однорідність, монументальність і колективізм суспільства, стають невід'ємними атрибутами тоталітарного образу життя (К. Мангейм [6]). На сучасному етапі, у ситуації домінування утилітарно зорієнтованих дій автономного індивіда, політичні ритуали залишаються потужним знаряддям політичних технологій. Потенціал останніх базується, перед усім, на естетичному ресурсі засобів масової комунікації (дизайн виборчої кампанії, театралізація політичних акцій тощо).

По-четверте, функціями політичного ритуалу в цілому та виборчої кампанії зокрема є інтеграція, структуризація, мобілізація суспільства та підтримка його цілісності. Через набуття учасниками політичного ритуалу досвіду інтенсивної колективної взаємодії та взаєморозуміння відбувається консолідація суспільства навколо єдиної системи цінностей, що сприяє зняттю соціальної напруги, врегулюванню соціальних конфліктів, гармонізації соціально-владних відносин.

Крім того, у теорії політики вироблена низка класифікацій політичного ритуалу, і майже кожна з них містить критерії, за якими виборча кампанія може бути представлена як певний різновид ритуальної дії.

Так, усі ритуали, зокрема й політичні, поділяють на позитивні та негативні (Е. Гофман [7], Е. Дюркгейм [8]). Перші за суттю є метафорою наближення учасника до сфери сакрального (приміром, ритуал покладання квітів до меморіалу Невідомого солдата, індивідуальний акт голосування). Другі будуються на системі заборон, що покликана розділити священне і вольгарне (приміром, заборона паплюження державної символіки).

Широко розповсюдженим є поділ ритуалів на кризові та календарні (А. Байбурін [9], Е. Дюркгейм [8]). Так, кризові ритуали (зібрання родини на похоронах або звернення голови держави до населення країни під час стихійного лиха) завжди були і залишаються найбільш дієвими та єдино можливими способами індивідуального та колективного переживання екстремальних ситуацій. Календарні ритуали, навпроти, чітко прив'язані до конкретної дати, а їхнє регулярне, із року в рік, повторення є, за суттю, закріпленням відчуття непорушності соціального та політичного порядку (зустріч Нового року, чергова виборча кампанія). Як зазначає А. Байбурін, членування часу за допомогою ритуалу передбачає, що, не зважаючи на природні зміни, світ залишається таким, яким його зафіксував останній ритуал [9, с. 123].

Крім того, ритуали можуть бути класифікованими за масовістю та ступенем структурованості, за послідовністю елементів аморфності та структурованості, за характеристиками групи, яка здійснює ритуал і заради якої він здійснюється (Л. Іонін [10]).

Важливу роль у соціально-політичному житті відіграють ритуали переходу, або ритуали ініціації (Е. Дюркгейм [8],) або обряди переходу (А. Геннеп [11]). Вони спрямовані на встановлення нової індивідуальної або колективної ідентичності, фіксацію особистого або групового статусу, інтеграцію основних статусних груп (отримання паспорта громадянина країни, ритуал присяги новообраного депутата парламенту тощо).

Окрему групу складають ритуали інтенсифікації (Е. Чепл та Ч. Кун [12]), які становлять сукупність ритуалів різних типів, що здійснюються з метою протистояти зруйнуванню рівноваги колективного життя, інтенсифікувати взаємодію між членами спільноти,

підвищити ступень групової згуртованості (конституційна асамблея, референдум, вибори).

Таким чином, виборча кампанія може бути класифікована як масовий позитивний, календарно-циклічний політичний ритуал, що має чітку структуру та містить ознаки обряду переходу. Отже, виборча кампанія як політичний ритуал є багатограним поліфункціональним феноменом із складною архітектонікою змісту та форми, який виконує роль механізму забезпечення існування та відтворення соціально-політичного порядку.

Не дивлячись на десакралізацію та деритуалізацію сучасного життя, що позначається на відчутному «спустошенні символів» (Л. Іонін [10, с. 257]), та зниженні ролі ритуалів, останні продовжують функціонувати, наповнюючи відкориговані «осучаснені» форми новим змістом. Причому, спільне (у масштабах всієї країни) розуміння та інтерпретація конвенційного наповнення складових ритуалу є обов'язковою умовою його ефективності у політичній сфері.

Безумовно, говорячи про політичні ритуали, сьогодні здебільшого слід розуміти ритуалізовану поведінку, аніж ритуал як сакральне дійство у його класичному трактуванні. За спостереженням Л. Моріной [13, с. 82], якщо у ритуалі велике значення має символічна функція, то у ритуалізованій поведінці вона не виражена так явно. Втім структурність ритуалізованих форм дозволяє їм функціонувати у режимі семіозису, в результаті чого знак і значення стають майже нерозрізненими. Останнє й актуалізує звернення суб'єкту виборчої кампанії до арсеналу різноманітних виборчих технологій.

Однак вважати, що політичний вибір громадянина зумовлюється виключно застосуванням новітніх технік впливу, було б, на нашу думку, перебільшенням. Як доводить досвід проведення виборчих кампаній в Україні, серед переможців парламентських змагань завжди присутні сили, які важко запідозрити у надмірному зловживанні послугами політичних технологів. Цей феномен, на нашу думку, можна пояснити специфікою виборчого процесу як такого.

По-перше, якщо суб'єкт виборів повинен діяти у межах встановлених правил гри, то моделі електоральної поведінки не можуть бути заданими, запланованими за бажанням учасника виборчої кампанії, бо мають стихійний характер. Суб'єкт не може примусити об'єкт дотримуватися норм та цінностей

іншої системи виміру. Виборець залишає за собою право спиратися на власні політичні переконання.

По-друге, у демократичному суспільстві суб'єкт виборчого процесу позбавлений права на легітимне насильство. Людину не можна примусити віддати свій голос за певного кандидата або виборче об'єднання.

По-третє, незважаючи на циклічність та чітко визначену процедуру, кожен виборчий процес – це унікальне, неповторне явище. Він не може стати точною копією попереднього, навіть у разі незмінного складу головних діючих гравців. Адже кожна кампанія відбувається не тільки у просторі, але й у часі: за певний цикл змінюються обставини як у самій країні, так і за її межами. А це означає, що водночас змінюються інтереси, пріоритети та орієнтації виборця.

В силу цього, перед суб'єктом виборчого процесу стоїть досить непросто завдання, яке вимагає специфічних засобів здійснення, адже передвиборча боротьба ведеться у нематеріальній сфері переконань, цінностей, настроїв. І саме вони стають, у першу чергу, мішенню виборчих технологій. Втім, ще раз наголосимо, що їх використання не гарантує блискучої перемоги на виборах. У свідомості широких верств населення відбуваються зміни, які спроможні звести нанівець застосування найдобріших маніпулятивних практик. Багаторічний досвід існування у тоталітарному суспільстві навчив українського громадянина читати поміж строк, володіти езоповою мовою. А це, сподіваємось, є досить потужним імунітетом від будь-яких штучних спроб формування заданого політичного вибору. І хоча не слід забувати, що спроби інтенсивного впливу на громадську думку, на почуття і настрої, на електоральну поведінку населення не варто недооцінювати, на сьогодні в Україні всесильність виборчих технологій є ілюзією.

З іншого боку, саме ритуальна природа виборчої кампанії, що проявляється в її стійкій семіотичній структурі, завжди перетворювала та перетворюватиме виборчий процес на канонічну та самоцінну подію у політичному житті суспільства.

Отже, як різновид політичного ритуалу виборча кампанія у будь-якому випадку сприяє стабілізації політичних процесів, гарантує їх наступність та спадковість, підтримує емоційний консенсус та стабільність у суспільстві, служить інструментом легітимзації влади, забезпечує взаєморозуміння держави та соціуму.

Бібліографічний список

1. Дубин Б. Симулятивная власть и церемониальная политика. О политической культуре современной России / Б. Дубин // Вестник общественного мнения. – 2006. – № 1 (81). – С. 14 – 25.
2. Бушанський В. Блиск і злиденність символічної політики / В. Бушанський // Віче. – 2008. – № 23. – С. 20 – 23.
3. Meyer T. Inszenierung des Scheins. Voraussetzungen und Folgen symbolischer Politik / Т. Meyer. – Frankfurt/Main : Suhrkamp. Mouffe, 1992. – 487 s.
4. Поцелуев С. Символическая политика: констелляция понятий для перехода к проблеме / С. Поцелуев // Полис. – 1999. – № 5. – С. 62-75.
5. Левенець Ю. Політика в Україні: символізація змісту / Ю. Левенець // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К., 2007. – Вип. 10. – С. 5 – 10.
6. Манхейм К. Идеология и утопия // Манхейм К. Диагноз нашего времени; пер. с нем. – М. : Юрист, 1994. – С. 7 – 260.
7. Goffman E. Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior / Erving Goffman. – New York: Doubleday Anchor Books, 1997. – 270 p.
8. Durkheim E. Les formes elementaires de la vie religieuse: le systeme totemique en Australie / Emile Durkheim. – Paris: Presses Universitaires de France, 1960. – 647 p.
9. Байбурин А. Ритуал в традиционной культуре: структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов / А. Байбурин. – СПб. : Наука, 1993. – 240 с.
10. Ионин Л. Социология культуры: путь в новое тысячелетие / Л. Ионин – М. : Логос, 2000. – 431 с.
11. Геннеп А., ван Обряды перехода: Систематическое изучение обрядов / А., ван Геннеп; пер. с фр. Ин-т этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклухо-Маклая РАН. – М. : Восточная литература, 1999. – 198 с.
12. Chapple E. Principles of anthropology / E. Chapple. С. Coon. – New York: Holt. Chick, G. E., – 2006. – 466 p.
13. Морина Л. П. Основы невербальной коммуникативной культуры / Л. П. Морина. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 2005. – 130 с.

Стаття надійшла до редколегії 25.05.2012

Освещается символическая природа избирательной кампании как разновидности политического ритуала. Очерчиваются пределы технологизации избирательного процесса.

Symbolic nature of election campaign as a kind of political ritual is showed. The limits of the electoral process technologization are outlined.

УДК 342.84(477)

Афанасьєва М. В., НУ «ОЮА»

ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ВИБОРІВ В УКРАЇНІ: ЗАКОНОДАВЧІ КРИТЕРІЇ ТА ВИБОРЧА ПРАКТИКА

Стаття присвячена аналізу критеріїв законодавчого проектування територіальної організації виборів та практики їхньої застосування під час парламентських виборів в Україні.

Розподіл державної території на виборчі округи є істотною характеристикою виборчої системи, оскільки по-перше, являється способом забезпечення рівності виборчих прав громадян, а по-друге, має потенції визначати переможців та тих хто програв. Тому процес поділу території держави на виборчі територіальні одиниці характеризується як політичний.

Знання про особливості територіального розподілу виборців за демографічною, національною, історичною, мовною, релігійною ознакою, а також в залежності від їхньої виборчої активності та політичних переваг дають можливість утворювати виборчі округи з заданими політико-правовими цілями. Завдяки максимізації у виборчому окрузі впливу виборців прихильників однієї політичної сили та зведення до мінімуму голосів виборців опонентів можна штучно забезпечити переваги певній політичній силі чи кандидату. Історично така маніпуляційна практика, що підриває демократичні устої та порушує принцип рівності виборчого права, отримала назву – «джеррімендерінг», на ім'я губернатора штату Массачусетс Елбріджа Джеррі, який вперше вдало застосував її на виборах у 1812 р. Минуло два століття, а держави та міжнародні інституції продовжують шукати шляхи якщо не подолання, то принаймні мінімізації проявів маніпуляційної територіальної організації виборів.

Предметом досліджень українських юристів та практиків ставали різні аспекти територіальної організації виборів, зокрема, слід відмітити праці: Н. В. Багашевої, Ю. Г. Донченка, Ю. Б. Ключковського, Д. С. Ковриженка, Л. В. Колісецької, Ю. Ю. Лихача, С. П. Подгорного, Ю. А. Тищенко та інших. Однак проблематика визначення та застосування критеріїв законодавчого

проектування територіальної організації виборів у юридичній літературі висвітлена фрагментарно.

Серед чинників що здійснюють вплив на межі виборчих округів виокремимо: кількість населення (виборців) у виборчому окрузі; адміністративно-територіальний устрій держави, географічні особливості утворення округів; наявність місць компактного проживання національних меншин; спосіб визначення меж виборчих округів та кількості мандатів; порядок формування суб'єкта уповноваженого здійснювати територіальну організацію виборів, публічність і відкритість його роботи та часові вимоги до перегляду меж виборчих округів.

Пов'язаність з реалізацією політичних прав громадян та організацією виборчого процесу обумовлює необхідність нормативно-правової регламентації зазначених чинників, з урахуванням чого виокремлено наступні критерії законодавчого проектування територіальної організації виборів: кількісний, географічний, адміністративно-територіальний, суб'єктний, часовий (динамічний), методологічний та міноритарний. Кожен з вказаних критеріїв містить певні вимоги, закріплення яких у виборчому законодавстві мінімізує прояви маніпуляції з межами виборчих округів та забезпечує реалізацію принципу рівного виборчого права. Аналіз Законів України «Про вибори народних депутатів України» (в редакції від 18 листопада 1993 р. № 3623-ХІІ [1], від 24 вересня 1997 р. № 541/97-ВР [2], від 18 жовтня 2001 р. № 2766-ІІІ [3], від 17 листопада 2011 р. № 4061-VI [4]) та практики організації вітчизняного виборчого процесу надасть можливість зробити висновок на предмет ефективності вказаних критеріїв та передбачених ними вимог у справі забезпечення справедливих та рівних виборів.

Кількісний критерій, спрямований на гарантування однакового політичного впливу голосів виборців на результат виборів, його головна вимога – певна кількість виборців має обирати однакову кількість представників.

Всі редакції законів про парламентські вибори встановлювали вимогу про приблизно рівну кількість виборців у кожному одномандатному окрузі, а також прописували допустиму норму відхилення кількості виборців від середньої. При цьому слід зазначити, що під час виборів у 1998 та 2002 рр. застосувалася норма у 10 % відхилення кількості виборців у виборчому окрузі від середньої по Україні, а у 1994 р. та 2012 – на рівні 12 %. Але звернемо увагу, що

десятивідсоткове відхилення застосовувалося з застереженням «як правило», тобто законодавець надавав можливість за виключними підставами утворювати виборчі округи і з більшим відхиленням, але ознаки виключності виборче законодавство не передбачало, що відкривало можливість суб'єктивно обумовленим утворенням.

Так, згідно даних офіційного-сайту Центральної виборчої комісії [5], під час чергових виборів до Верховної Ради України 1998 р. при утворенні одномандатних виборчих округів допустиме відхилення у десять відсотків було порушено у дев'ятнадцяти одномандатних виборчих округах, а під час парламентських виборів 2002 р. – тридцять разів. При цьому слід зазначити, що у 2002 р. порушення допустимого відхилення мало місце як в бік збільшення – шістнадцять виборчих округів, так і в бік зменшення – чотирнадцять виборчих округів. Різниця між найбільшим (виборчий округ № 202 (м. Чернівці, Чернівецька область) – 204100 виборців) та найменшим (виборчий округ № 194 (м. Старокостянтинів, Хмельницька область) – 146500 виборців) за чисельністю виборців одномандатними округами склала 57600 виборців, тобто 33,88 %, при допустимих 20 %. Такі випадки навряд чи можна вважати поодинокими та виключними, вони порушували принцип рівності виборчого права громадян України, хоча формально не суперечили діючому на той час законодавству. Застереження «як правило» було виключено лише у Законі України «Про вибори народних депутатів України» в редакції від 17 листопада 2011 р.

Встановлене діючим законом про парламентські вибори 12 % відхилення від орієнтовної середньої кількості виборців в одномандатному окрузі означає що між мінімальною та максимальною кількістю виборців в одномандатному окрузі різниця може складати 24 %. Стосовно виборів народних депутатів України 2012 року відхилення мінімального за чисельністю виборчого округу (округ № 191 в Хмельницькій області – 142600 виборців) від максимального (округ № 135в Одеській області – 180297) склало 37697 виборців, тобто 23,39 %, і це не поодинокий випадок. Якщо прийняти до уваги що виборчий закон не встановлює адміністративно-територіального критерію по формуванню одномандатних виборчих округів в межах районів, міст, селищ та сіл, а наявність Державного реєстру виборців надає можливість чітко визначити кількість виборців в межах округів, що утворюються, таких значних відхилень взагалі можна уникнути.

Географічний критерій територіальної організації виборів, передбачає законодавче закріплення вимог про непереривності та суміжності територій виборчого округу. Нажаль ця вимога легко нівелюється шляхом використання вузьких смужок території з невеликою кількістю виборців, якими поєднуються бажані місцевості. У зв'язку з цим доцільними уявляється закріплення додаткових вимог: компактності, тобто оптимальності просторової організації виборчих округів та приблизної рівновіддаленості центрів округів від їхніх меж.

Якщо на виборах 1994, 1998, 2002 рр. застосовувалася норма, згідно якої заборонялось утворення виборчих округів із територій що не межують між собою, то виборчий закон в редакції 2011 р. такої норми не містить, внаслідок чого у сьомі виборчих округах утворених Центральною виборчою комісією у 2012 році присутні анклавні території, які належать до одного округу, але оточені громадами, що перебувають у складі іншого. Мова йде про такі виборчі округи: № 26 (м. Дніпропетровськ, Бабушкінський район), № 34 (смт. Царичанка, Дніпропетровська область), № 36 (м. Павлоград, Дніпропетровська область), № 61 (смт. Старобешеве, Донецька область), № 110 (м. Алчевськ, Луганська область), № 112 (м. Рубіжне, Луганська область), № 129 (Центральний район, м. Миколаїв). Так, наприклад, до виборчого округу № 110 включено м. Алчевськ, м. Антрацит та частину Попаснянського району, які є анклавами та знаходяться один від одного на значній відстані, не маючи спільних меж. В свою чергу до виборчого округу № 112 включені міста Рубіжне, Брянка, Кіровськ, Первомайськ – всі чотири є анклавами, відстань від м. Брянки до м. Рубіжного 140 км, везти бюлетені з 79 виборчих дільниць м. Брянки потрібно через центри 2-х інших округів № 106 м. Северодонецьк та № 107 м. Лисичанськ. У вісімнадцяти округах відмічається неадекватне територіальне охоплення виборців, невідповідність критерію компактності та рівновіддаленості центру округу, ускладнена логістика виборчого процесу, об'єднання в один округ територій що не межують між собою. Деякі виборчі округи прямо нагадують історичний приклад джеррімендерінга у штаті Массачусетс. Зокрема виборчий округ № 16 (м. Ямпіль, Вінницька область), розтягнутий на 256 км, його характерною особливістю є включення всіх прикордонних районів з Молдовою та Придністров'ям; в окрузі № 131 (м. Вознесенськ, Миколаївська область) відстань від сіл Березанського району

до центру округу складає 250 км, а виборчий округ № 60 з центром у місті Волноваха тепер об'єднує 5 сільських районів, а його загальна територія становить 6251 км² [6].

По різному враховували законодавчі акти по виборам народних депутатів і вимогу про врахування адміністративно-територіального поділу країни. Якщо Закон України «Про вибори народних депутатів України» в редакції від 18 листопада 1993 р. у статті 11 та стаття 7 Закону України «Про вибори народних депутатів України» в редакції від 24 вересня 1997 р. вказували, що виборчі округи утворюються з урахуванням адміністративно-територіального поділу (устрою) України, то редакція Закону від 17 листопада 2011 р. вимагає утворення округів в межах Автономної Республіки Крим, областей, міст Київ та Севастополь, без врахування районних, міських, сільських та селищних адміністративно-територіальних одиниць. Через це в 12 % новоутворених округів територіальні громади необґрунтовано поділено між різними виборчими одиницями, тобто міста та райони що раніше входили до одного округу тепер поділено між декількома. Наприклад, Тальнівський район Черкаської області невісправдано поділений між трьома виборчими округами № 199 (м. Жашків, Черкаська область), № 200 (м. Умань, Черкаська область) та виборчий округ № 196 (м. Корсунь, Шевченківський район, Черкаська область) або Самарський район м. Дніпропетровську, який поділений між виборчими округами № 27 (м. Дніпропетровськ, Жовтневий район) та № 24 (м. Дніпропетровськ, Самарський район) [7].

Суттєве значення у забезпеченні справедливості виборчого процесу та рівності виборчого права мають методи визначення кількості округів у регіонах. Головною вимогою *методологічного критерію* територіальної організації виборів є об'єктивність та неупередженість, що забезпечується ґрунтуванням методів на математичних формулах, які виключають суб'єктивістське втручання людини. Окремо зазначимо про методологічний критерій, зокрема щодо визначення кількості одномандатних виборчих округів в регіонах. Це питання набуло актуальності під час чергових виборів до Верховної Ради України 2012 р., оскільки стаття 18 діючого Закону України «Про вибори народних депутатів України» не містить однозначної відповіді щодо методу, який має використовувати Центральна виборча комісія.

Передбачаючи, що одномандатні округи утворюються в межах Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя з приблизно рівною кількістю виборців в кожному окрузі з урахуванням орієнтовної середньої кількості виборців та з допустимим відхиленням до дванадцяти відсотків, законодавче формулювання фактично припускало як утворення округів виходячи виключно з орієнтовної середньої кількості (тобто за методом округлення найбільших дробових залишків до цілих чисел), так і можливість здійснити розрахунок з урахуванням максимально допустимих відхилень. Наприклад, можлива мінімальна та максимальна кількість одномандатних виборчих округів визначена з урахуванням дванадцятивідсоткового відхилення у Донецькій області складає 19-23 округа, у Дніпропетровській – 15-18, а у Львівській області – 11-13 округів. Така дельта відкривала простір для імовірних суб'єктивістських рішень.

Постанова Центральної виборчої комісії від 9 квітня 2012 р. № 65 «Про кількість одномандатних виборчих округів в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі» [7] свідчить про застосування Центральною виборчою комісією методу округлення до цілих чисел найбільших дробових залишків. Тобто нерозподілені виборчі округи, що залишилися після поділу кількості виборців у кожному регіоні на орієнтовну середню кількість виборців, відійшли до тих регіонів, які мали найбільші дробові залишки. Так 211 виборчих мандатів були відразу розподілені між регіонами, а ще 14 – додатково розподілялися шляхом округлення та відійшли до: Автономної Республіки Крим, Волинської, Дніпропетровської, Закарпатської, Івано-Франківської, Кіровоградської, Миколаївської, Полтавської, Сумської, Харківської, Хмельницької, Черкаської, Чернігівської областей та до міста Севастополь. Хоча метод прямо законодавцем не передбачався, але він є найбільш обґрунтованим та неупередженим, крім того, простота підрахунку та відкритість для кожного виборця інформації необхідної для розрахунку, мінімізувала можливість маніпулювання.

Міноритарний критерій стосується забезпечення прав національних меншин на участь у політичному житті держави і також пов'язаний з територіальною організацією виборів та можливостями законодавчого проектування в цій сфері.

Неоднорідна етнODEMOГРАФІЧНА структура населення України актуалізує необхідність врахування міноритарного критерію

територіальної організації виборів. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року 77,8 % громадян країни це етнічні українці, але майже чверть, 22,2 %, – є представниками національних меншин, з яких 77,8 % припадає на етнічних росіян, інші етнічні спільноти складають майже 4,5 % населення країни. Специфіку мають регіональні виміри етнічного складу населення, наприклад, в Автономній Республіці Крим українці складають лише 24 %, кримські татари – 12,5 %; в Закарпатській області друге і третє місця після українців посідають угорці (12,1 %) та румуни (2,6 %); в Одеській області, українці складають 62,8 % населення, серед національних меншин, крім росіян (20,7 %) виділяються болгари (6,1 %) та молдовани (5 %). В Донецькій області 1,6 % населення складають греки [8].

Зазначене свідчить про необхідність врахування етнічної складової у реалізації політичних прав громадян України, зокрема, шляхом забезпечення дієвих механізмів висунення з боку національних меншин кандидатів у народні депутати; врахування інтересів національних меншин та етнічних спільнот стосовно їхнього компактного проживання під час формування виборчих округів; створення умов, які сприяють участі національних меншин у загальнодержавних і місцевих виборах (питання мови виборчих бюлетенів, інформації про кандидатів мовами національних меншин тощо) [9].

Стаття 1 Декларації прав національностей України закріплює, що Українська держава гарантує всім народам, національним групам, громадянам, що проживають на її території, рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права. Представники народів та національних груп обираються на рівних правах до органів державної влади всіх рівнів, займають будь-які посади в органах управління. Частина друга статті 14 Закону України «Про національні меншини в Україні» [10] закріплює, що національні громадські об'єднання мають право висувати своїх кандидатів у депутати на виборах органів державної влади. Водночас, ці положення сьогодні мають декларативний характер та не знаходять розвитку у виборчому законодавстві, яким будь-які квоти або інші преференції за мовною чи національною ознакою у виборчому процесі не передбачені. Крім того, впроваджена під час виборів 2006, 2007 рр. пропорційна виборча система з голосуванням за закриті списки політичних партій, створювала певні обмеження

для можливостей висунення позапартійних представників національних меншин до парламенту, а Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 17 листопада 2011 року хоча і передбачає самовисування кандидатів у народні депутати України по одномандатним виборчим округам (що може сприяти висуненню представників національних меншин до законодавчого органу), проте не створює якихось спеціальних преференційних умов для організації нацменшин у цьому процесі.

Відповідно до частини першої та другої статті 7 Закону України «Про вибори народних депутатів України» в редакції від 24 вересня 1997 року при утворенні виборчих округів мав братися до уваги чинник компактності проживання національних меншин, а місцевості такого проживання не мали виходити за межі одного виборчого округу. Але при ухваленні Закону України «Про вибори народних депутатів України» у жовтні 2001 р. відповідна норма не знайшла свого закріплення, і наступні редакції законів про вибори будь-яких спеціальних механізмів формування виборчих округів з представників національних меншин також не передбачали. Схожа ситуація спостерігається і відносно редакції чинного закону про вибори до Верховної Ради України, яким не передбачено врахування фактору компактності проживання національних меншин під час утворення одномандатних виборчих округів, що на практиці призвело до нехтування інтересами зазначеної категорії громадян. Так, наприклад, утворення одномандатних виборчих округів № 202 (м. Сторожинець) і № 203 (м. Новоселиця) у Чернівецькій області розділило густонаселені національними меншинами території Чернівецької та Закарпатської області між декількома округами, хоча частину румуномовних населених пунктів Сторожинецького району Чернівецької області можна було б віднести до округу № 203, а частину українських сіл цього ж району до округу № 202. Або ж виборчий округ № 73 (м. Виноградів) у Закарпатській області, створений, фактично, на базі Виноградівського району включає в себе м. Берегово, частину Берегівського та Іршавського районів. Поділ Берегівського району на два округи, а Іршавського на три, на яких компактно проживають угорці, позбавляють їх перспектив обрання кандидата, що представлятиме інтереси конкретної національної групи [11].

Перспективи вдосконалення виборчого законодавства з цього питання потребує, по-перше, законодавчого визначення поняття

«місце компактного проживання національних меншин», кількісних та якісних критеріїв для з'ясування їхніх меж та їх врахування при визначенні меж виборчих округів; а по-друге, забезпечення права національних меншин на реалізацію пасивного виборчого права через зміну практики закритих виборчих списків політичних партій на відкриті регіональні.

Головна вимога *часового (динамічного) критерію* пов'язана з визначенням часу для перегляду меж виборчих округів. Консервація, незмінність меж виборчих округів – ще один прояв маніпуляцій, це так званий «пасивний джеррімендерінг», але зміна меж виборчих округів має відбуватися завчасно і бажано не напередодні виборів.

Стаття 18 Закону України «Про вибори народних депутатів України» в редакції від 17 листопада 2011р. вперше передбачає створення Центральною виборчою комісією 225 одномандатних виборчих округів на постійній основі, але строки та підстави перегляду їхніх меж у майбутньому не встановлюються. Крім того, Закон України «Про вибори народних депутатів України» було прийнято менш ніж за рік до парламентських виборів 2012 року, а перелік одномандатних виборчих округів, утворених на постійній основі, було затверджено постановою Центральної виборчої комісії № 82 лише 28 квітня 2012 р. При цьому в порівнянні з минулими позачерговими парламентськими виборами 2007 р. у двадцять одній області та у місті Севастополь кількість округів, а відповідно і їхні межі змінилися, про що потенційним кандидатам у народні депутати стало відомо лише за півроку до дня виборів.

Суб'єктивний критерій визначає правову природу та порядок формування органу уповноваженого на визначення меж виборчих округів та встановлює головну вимогу до нього – неупередженість та аполітичність. Говорячи про засоби запобігання політизації процесу формування виборчих округів, пропонується повноваження щодо територіальної організації виборів передати спеціально створеним для цього незалежним інституціям, відокремленим від політичного впливу. Не дивлячись на те що порядок формування Центральної виборчої комісії передбачає представництво різних політичних сил, але нажалі його рішення далеко не завжди можна вважати політично нейтральними. Крім того, виборче законодавство не встановлює вимог до Центральної виборчої комісії організувати та проводити публічні консультації щодо проєктів

рішень з питань територіальної організації виборів. З метою посилення довіри до процесу утворення округів та його прозорості. Центральній виборчій комісії варто було б виносити проекти рішень із зазначених питань на публічне обговорення, розглядати одержані за його результатами рекомендації та врахувати їх при прийнятті кінцевих рішень.

Стосовно суб'єктного критерію також звертає на себе увагу те, що починаючи з 2001 року закони про вибори народних депутатів не містили відповідних приписів про суб'єктів подання пропозицій щодо меж округів, тобто це питання регламентувалося підзаконними актами, а саме постановами Центральної виборчої комісії, що не відповідає Конституції.

Порівнюючи законодавство з виборів до Верховної Ради України можна констатувати, що діючий Закон України «Про вибори народних депутатів України» в редакції від 17 листопада 2011 р. не встановлює всіх необхідних критеріїв справедливої територіальної організації виборчого процесу, обмежуючись лише кількісним та усічено географічним, не враховуючи в повному обсязі критерій адміністративно-територіального поділу, а також вимоги щодо єдності та компактності території.

На проблеми відсутності чітких критеріїв визначення меж виборчих округів вказується й у Спільному висновку Європейської Комісії “За демократію через право” (Венеціанської комісії) та Організації з безпеки та співробітництва в Європі/Бюро демократичних інститутів та прав людини (ОБСЄ/БДПЛ) № 635/2011 щодо законопроекту «Про вибори народних депутатів України». У висновку зазначається, що законопроект не закріплює яких-небудь критеріїв, якими має керуватися Центральна виборча комісія у визначенні меж виборчих округів. Відповідні критерії не були уточнені при подальшому опрацюванні законопроекту перед прийняттям його як закону [12]. Недостатня урегульованість створює для Центральної виборчої комісії можливість формувати межі одномандатних виборчих округів «за зачиненими дверима» на власний розсуд, що підтверджується наведеними прикладами та узагальненою статистикою громадських спостережень відповідно до якої понад 20 % виборчих округів утворених для парламентських виборів 2012 р. викликають сумніви щодо об'єктивності процедури їх формування. В межах досліджуваної теми звертає на себе увагу та обставина, що дії Центральної виборчої комісії відповідають законодавчим ви-

могам, тобто саме недоліки нормативно-правового регулювання породжують сучасні випадки джеррімендерінгу в Україні.

Зазначене актуалізує необхідність прийняття окремого законодавчого акту, яким би регламентувалися питання територіальної організації виборів та референдумів в Україні з урахуванням зазначених критеріїв, що забезпечать справедливість виборчого процесу, рівність виборчих прав та аполітичність процесу утворення виборчих округів.

Бібліографічний список

1. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 18 листопада 1993 р. № 3623-ХІІ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3623-12>
2. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 24 вересня 1997 р. № 541/97-ВР [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/541/97-%D0%B2%D1%80>
3. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 18 жовтня 2001 р. № 2766-ІІІ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2766-14>
4. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 17 листопада 2011 р. № 4061-VІ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4061-17>
5. Офіційний веб-сервер Центральної виборчої комісії [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua>
6. До 52 новоутворених округів є питання. Громадська межа «ОПОРА»: (Вибори. Новини – 03 травня 2012) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.opora.org.ua/news/1378-do-52-novoutvorenyh-okrugiv-je-pytannja>
7. Про кількість одномандатних виборчих округів в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі : Постанова Центральної виборчої комісії від 9 квітня 2012 р. № 65 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0065359-12>
8. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року: (Національний склад населення) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>
9. Тищенко Ю. Права національних меншин, етнічних груп на політичну участь у виборних органах [Електронний ресурс] / Ю. Тищенко. – Режим доступу: <http://www.box.com/s/4c641f4eac546c75460a>

10. Про національні меншини в Україні : Закон України від 25 червня 1992 р. № 2494-ХІІ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2494-12>
11. Громадянська мережа ОПОРА звертається до Центральної виборчої комісії щодо надання роз'яснень про застосовані підходи до утворення одномандатних виборчих округів 17 травня 2012 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.opora.org.ua/vybory/article/1401-gromadjanska-merezha-opora-zvertajetsja-do-centralnoji-vyborchoji-komisiji-shchodo-nadannja-rozjasnen-pro-zastosovani-pidhody-do-utvorennja-odnomandatnyh-vyborchyh-okrugiv>
12. Спільний висновок N 635/2011 щодо законопроекту «Про вибори народних депутатів України» Європейська Комісія «За демократію через право» (Венеціанська комісія) Організація з безпеки та співробітництва в Європі/ Бюро з питань демократичних інститутів та прав людини (ОБСЄ/БДПЛ), Страсбург, 17 жовтня 2011 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_a54

Стаття надійшла до редколегії 28.05.2012

Статья посвящена анализу критериев законодательного проектирования территориальной организации выборов и практики их применения во время парламентских выборов в Украине.

The article is devoted to the analyze of legislative design criteria for the territorial organization of elections and their using during the parliamentary elections in Ukraine.

Кушніренко І. Ю., ОДЕКУ

ВИБОРЧА ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ДЕМОКРАТИЧНА ЦІННІСТЬ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Стаття присвячена аналізу толерантності як невід'ємного атрибуту демократичної політичної культури. Акцентується увага на ролі толерантності, яка проявляється під час виборчого процесу (виборчої), в реалізації демократичних цінностей і принципів розвитку суспільства.

Значення толерантності як невід'ємної риси національної чи особистої культури важко переоцінити. Адже саме ця риса забезпечує здатність суспільства до сприйняття нових прогресивних ідей та цінностей. Толерантність особливо важлива в сучасному світі, який характеризується глобалізацією економіки і зростаючою мобільністю, швидким розвитком комунікації, інтеграції та взаємозалежності, великомасштабними міграційними процесами і переміщенням населення, урбанізацією і трансформуванням соціальних моделей. Оскільки кожна частина світу характеризується різноманіттям, ескалація нетерпимості та розбрату потенційно загрожує всім регіонам. Від такої загрози неможливо відмежуватися національними кордонами, тому що вона має глобальний характер.

Саме тому для розв'язання цього глобального завдання необхідно здійснювати відповідні наукові дослідження, залучати соціальні науки до проведення глибинного аналізу причин такого становища та до ефективних протидій негативним явищам, а також здійснювати наукові дослідження та моніторинг з метою сприяння виробленню соціальних, політичних рішень та нормативної діяльності державних органів влади.

Сьогоднішня політична ситуація в багатьох країнах світу не просто ще раз звертає увагу на актуальність проблеми толерантності до інакодумства в межах світового спільного життєвого простору, а й переводить її до категорії злободенних.

Визначаючи толерантність як терпиме ставлення до інших, чужих думок, вірувань, політичних уподобань та позицій [5, 6], це явище розглядається в науці як характерна риса, в першу чергу

свідомості конкретного суб'єкта політичних відносин (індивіда, соціальної групи, суспільно-політичного інституту), а відтак і політичної культури суспільства в цілому. Найбільш поширена в даний час класифікація її пропонує нам такі типи:

– тоталітарна культура базується на принциповій одномірності соціального, економічного та духовного життя суспільства, на його тяжінні до стирання політичного, ідеологічного та іншого різномайття, до монополізму, тотального контролю, згортання прав і свобод людини;

– плюралістичний тип політичної культури стверджує багатоманіття, множинність усіх форм матеріального, політичного, ідеологічного, соціального буття, свободу думки і вибору в межах закону, вільну змагальність та конкуренцію, захист прав і свобод людини;

– перехідний тип політичної культури (від тоталітарного до плюралістичного) притаманний переважній більшості пост-соціалістичних країн, у т. ч. Україні [7].

Очевидно, що вирішальним критерієм у визначенні двох основних типів політичної культури – тоталітарного і плюралістичного – є принцип побудови соціальних відносин на ґрунті множинності, багатоманітності форм суспільного буття, чого практично неможливо досягти без толерантності як атрибуту культури, який передбачає наявність в ній різноманітності систем істини: політичний, релігійний, національний, етичний, естетичний плюралізм.

Еволюції пошуку в західній літературі другої половини ХХ ст. адекватних підходів до концептуалізації та операціоналізації абстрактного поняття «толєрантність» присвячене спільне дослідження Лукіна В. Н. та Мусієнко Т. В., в якому відзначено центральне положення проблеми толєрантності в науковому дослідженні системи демократичних цінностей високорозвинених суспільств, постійне перебування цього невід'ємного атрибуту демократичної політичної культури у фокусі уваги фахівців [8].

В роботі Федорової Т. Н., присвяченій значенню толєрантності в процесі формування демократичної політичної культури в транзитних суспільствах, зокрема в російському, зазначено, що на тлі стало-підвищеного протягом останнього десятиліття ХХ ст. наукового інтересу з боку західних аналітиків до фундаментального положення теорії політичної культури про конгруентність системи

культурних цінностей і демократії привертає увагу характерна особливість: більш загальна постановка проблеми і подання її в ракурсі підтримки демократії стало характерним для дослідження суспільства саме перехідного типу. Сучасні закордонні політичні дослідження проблем становлення демократичної політичної культури та відповідної системи цінностей в перехідних суспільствах зосереджені, в першу чергу, на вивченні системи масових і індивідуальних орієнтацій на підтримку демократії. Толерантність розглядається при цьому як основний критерій довіри і підтримки. Політичну терпимість (толерантність) віднесено більшістю сучасних іноземних аналітиків до категорії ключових нормативних демократичних цінностей, яка значною мірою визначає перспективи формування політичної культури в умовах демократизації [9].

Вибори в Україні – це те випробування, той екзамен, навіть самий лише перебіг якого характеризує, наскільки ми, наше суспільство в цілому та кожен з нас особисто просунулись на шляху демократичних реформ, розвитку демократичної культури, захисту демократичних цінностей. Саме передвиборчі перегони є періодом найбільшої активізації політичного життя як квінтесенції всього різноманіття суспільних відносин країни, саме цей час є часом організації окремими політичними силами найтіснішої співпраці, взаємодії між собою, або ж, навпаки, моментом максимального загострення між ними політичної боротьби. Те, на яких засадах здійснюється така взаємодія (чи є ці відносини співпраці із тимчасовими або постійними союзниками взаємовигідними та рівноправними), за якими правилами точиться ця боротьба за державну владу (чи існують взагалі якісь правила чи обмеження в засобах досягнення перемоги над супротивником), свідчить про ступінь толерантності того чи іншого політика, партій, руху, а отже, і про загальний рівень політичної культури кожного конкретного суб'єкта політичного процесу. Саме толерантність як визначальна нормативна демократична цінність постає в даному випадку одним з вирішальних критеріїв оцінки лояльності суб'єкта до обраного суспільством курсу на демократичні перетворення. Така ключова позиція в системі демократичних цінностей належить толерантності у зв'язку з тим, що без неї реалізація решти складових цієї системи практично неможлива. Толерантність як домінанта політичного простору робить можливою свободу вибору: без неї стають нереальними ні вільна боротьба партій

на виборах, ні свобода індивідуального виборця підтримувати ті суспільно-політичні рухи, які відповідають його преференціям та зробленому ним політичному вибору.

Останнім часом «жертвами» нетерпимості з боку політиків стають ті чи інші політичні погляди опонентів, позиції та пункти їх програм, критика яких набуває дедалі більш зважених форм. Основними об'єктами нетолерантного ставлення сьогодні, як правило, є основні риси характеру чи темпераменту того або іншого діяча, певні особливості його біографії, особистого чи сімейного життя, інші другорядні факти, часто взагалі несуттєві для політичного майбутнього країни. Така тенденція свідчить про панування серед політичних лідерів-учасників передвиборчого процесу розуміння недоцільності критики, тим більше – заперечення того чи іншого пункту передвиборчої програми свого опонента, оскільки кожне висунуте ним гасло, кожна оголошена декларація, будь-яка зроблена заява чи просто висловлена думка так чи інакше зорієнтована на якогось конкретного виборця, переконує цього виборця у тому, що саме цей кандидат зможе якнайкраще захистити його (виборця) інтереси, забезпечити його потреби. Тому критика конкретних передвиборчих програмних позицій супротивника неминуче відверне від себе якусь частину електорату, коштуватиме такому політику певну кількість голосів виборців, яка за деяких обставин може відіграти вирішальну роль у визначенні переможця у виборах.

Той факт, що деякі політичні лідери та партії у своїй передвиборчій агітації часто-густо роблять заяви, використовують гасла, які аж ніяк не характеризують їх з боку політичної толерантності, ще раз доводить, що Україна стоїть ще на самому початку шляху побудови повноцінного демократичного суспільства. Але не наявність в арсеналах окремих представників політичної еліти прийомів та засобів ведення конкурентної боротьби, не тільки сумісних із поняттями політкоректності та терпимості, а й які суперечать елементарним нормам етики та моралі, не їх готовність в будь-який момент вдатись до, м'яко кажучи, не дуже конструктивної критики опонента чи відвертого поливання один одного брудом, має викликати найбільше занепокоєння аналітиків та свідомих виборців. Але, мабуть, значно більше значення має той факт, що таке нетерпиме ставлення до опонентів не заважає окремим діячам користуватися підтримкою значної кількості електорату,

яка, віддаючи свої голоси цьому кандидату, схвалює таким чином його непримиримість, агресивність та ворожість до конкурентів. Це свідчить про те, що, з одного боку, суспільство частково ще живе, можливо, несвідомо, політичними категоріями і цінностями минулої тоталітарної епохи – епохи класової боротьби та диктатури одного класу, епохи, коли саме нетерпимість була цінністю, саме непримиримість до класових ворогів та безкомпромісність в боротьбі з ними (як політичними, так і фізичними методами) визначали характер політичного життя країни; з іншого боку, можна зробити висновок, що навіть ті, хто вже сьогодні бачить перед собою демократичні орієнтири розвитку суспільних відносин, все ж таки ще недостатньо чітко усвідомлюють всю важливість побудови відповідної системи політичних цінностей на засадах терпимості, безумовну необхідність плекання толерантності як атрибуту політичної культури суспільства та держави в цілому і кожної окремої особи зокрема.

Неабиякий інтерес становить також проблема граничної межі толерантності як риси політичної культури суб'єкта. Чи може взагалі існувати така межа? Якщо може, то де вона має проходити, аби, не приносячи в жертву власні цінності та потреби, дати можливість вільно реалізовуватися інтересам іншої сторони? Чи можемо ми припустити існування диференційованого підходу у вирішенні цього питання у кожному окремому випадку інакодумства окремо?

Якщо залишатися абсолютно послідовним у своїй орієнтації на толерантність як на одну з головних цінностей демократичної культури, то неминуче доводиться розглядати дану проблему з позиції принципової неможливості проведення такої граничної межі та диференціації у функціонуванні режиму терпимого ставлення. Але тоді автоматично виникає низка інших питань: а чи маємо ми в такому разі толерантно ставитися і до проявів нетерпимості з боку інших осіб? Чи не повинні ми все ж таки активно протидіяти таким явищам чи навіть цим особам?

Прояв нетолерантності, нетерпимості та грубості пояснюється лише відсутністю аргументів, недостатнім словарним запасом, бажанням принизити опонента, поставити його в незручне становище або ж заставити мовчати. Передвиборча (виборча) толерантність представника політичної влади – це, перш за все, ввічливість, а ввічливість, в свою чергу – це повага до самого себе,

це позитивний імідж людини, його візитна картка. Культурна людина завжди ввічлива, а отже, ввічливість – це показник культури (і не тільки політичної).

Вичерпні та однозначні відповіді на ці питання дає політична практика сьогоднішніх подій, що розгортаються в сесійних залах, на майданах, площах і вулицях столиці та інших міст України, в інформаційному просторі ефіру телерадіокомпаній, шпальт газет, в електронній мережі Інтернету. Боротьба провідних політичних сил держави, ескальована до масштабів суспільного протистояння, до цього часу не набула форм відкритого соціального конфлікту, не мала трагічних наслідків лише завдяки неабиякій витримці та терпимості, розважливості та толерантності влади.

Можна зробити висновок, що толерантне ставлення учасників політичного передвиборчого процесу один до одного та толерантність в цілому як демократична цінність політичної культури залежить не тільки від норм сучасного міжнародного права, в яких яскраво задекларовано правила поведінки усіх учасників передвиборчих перегонів, але, в першу чергу, від особистісного розуміння своєї честі, гідності, порядності, внутрішніх переконань, служіння країні та народу, відчуття відповідальності та боргу перед виборцями, які вбирають наче губка усе виборче інформаційне поле і, які чекають, нарешті, хоча б від одного нього (кандидата) правдивої, коректної, розумної та толерантної поведінки.

Бібліографічний список

1. Ашин Г. Толерантность и элита / Г. Ашин // Власть. – 2002. – № 5. – С. 28 – 30.
2. Бондарева С. К. Толерантность: Введение в проблему / С. К. Бондарева. – М. : Изд-во Моск. психолого-социального ин-та; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2003. – 240 с.
3. Галкин А. А. Культура толерантности перед вызовами глобализации / А. А. Галкин, Ю. А. Красин // Социс. – 2003. – № 8. – С. 64 – 71.
4. Декларація принципів толерантності від 16 листопада 1995 року // Віче. – 2002. – № 11. – С. 12 – 13.
5. Словарь иностранных языков / Под ред. И. В. Лехина и проф. Ф. Н. Петрова. – М. : Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1954. – С. 691.
6. Політологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. – К. : Видавничий центр «Академія», 2001. – С. 525.

7. Там само. – С. 315.
8. Лукин В. Н. Толерантность в гражданском обществе: проблемы концептуализации / В. Н. Лукин, Т. В. Мусиенко // Религия и гражданское общество: проблема толерантности. Материалы Круглого стола (16 ноября 2002 г). – СПб. : Санкт-Петербургское философское общество, 2003. – С. 12-19.
9. Федорова Т. Н. Толерантность и формирование демократической политической культуры в транзитных обществах / Т. Н. Федорова // Религия и гражданское общество: проблема толерантности. Материалы Круглого стола (16 ноября 2002 г). – СПб. : Санкт-Петербургское философское общество, 2003. – С. 20-26.

Стаття надійшла до редколегії 17.05.2012

Статья посвящена анализу толерантности как неотъемлемого атрибута демократической политической культуры. Акцентируется внимание на роли предвыборной (выборной) толерантности в реализации демократических ценностей и принципов развития общества.

The article is devoted to the analysis of tolerance as an essential attribute of a democratic political culture. Focuses on the role of the election tolerance in the implementation of democratic values and principles into the development of community.

УДК 329/323.2

Демчук Д. В., ДЗ «ІНПУ ім. К. Д. Ушинського»

ПЕРСПЕКТИВИ ПАРИТЕТНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ ТА ЗАВДАННЯ ЖІНОЧОГО РУХУ

Стаття присвячена вивченню та аналізу таких глобальних соціально-політичних форм участі в політичній сфері суспільства, як рухи та суспільні організації, зокрема, дослідженню типів жіночих рухів. Аналізуються різні аспекти впливу жіночих рухів на формування паритетної демократії в Україні.

Кожна держава, орієнтована на утвердження себе як демократичної, соціальної та правової, для забезпечення рівних прав і можливостей виробляє тендерну політику. Державна гендерна політика – це діяльність (або бездіяльність у разі навмисного не впровадження такої політики) державних інституцій, спрямована на здійснення та гарантування рівних прав, свобод і можливостей для жінок і чоловіків, утвердження гендерної демократії та формування гендерної культури в суспільстві. Оскільки реальне становище жінок суттєво відрізняється від становища чоловіків, то особливий наголос у структурі гендерних стратегій та їх реалізації робиться завжди на політиці щодо поліпшення становища жінок. Водночас така справедливість не унеможливує, а, навпаки, передбачає в структурі гендерної політики оновлення становища чоловіків стосовно формування гендерно-якісніших, адекватних потребам сучасності світогляду, поведінки, громадських та державних форм діяльності, долання неадекватності сприймання ними сучасних перетворень, насамперед у сфері гендеру.

Ідея паритету враховує різницю між статями, але стверджує, що вони не повинні бути перешкодою для рівного підходу до різних статей. Політичний процес не виключає соціальної нерівності людей – навпаки, без неї він втрачає будь-який сенс. Але політика вимагає рівності людей в специфічному смислі слова: рівного права їх як виборців, які голосують за власним розумом, і рівного права випробувати свої сили в ролі тих, кого обирають для участі в політичній грі. Смысл політичної участі зростає для людей в тій мірі, в якій вони розглядають свої шанси в політичній грі як небезнадійні.

Під паритетною демократією слід розуміти таку форму суспільних відносин у політико-правовій сфері, за якої жінкам гарантується рівний з чоловіками статус на підставі фактичного представництва на всіх рівнях і усіх владних структурах (визначення подане за збіркою [1, с. 28]). Введення поняття паритетної демократії в науковий ужиток пов'язано з реалізацією масштабного проекту, ініційованого в 1992 році Комітетом з питань рівності жінок та чоловіків Ради Європи.

Політичні права жінок та чоловіків посідають особливе місце як у вченні про права людини, так і в чинному, позитивному праві, оскільки забезпечують повноцінну участь громадян у суспільному житті та у здійсненні державної влади. Політична історія нашого суспільства розвивається в певному напрямі – від стану, коли стартові умови учасників політичної гри були нерівні абсолютно, до стану, коли шанси зближуються, хоча досягнення повної рівності залишається проблематичним. Формальна рівність та її досягнення – це є необхідна відправна точка, але в той же час, за думкою багатьох політологів феміністичного спрямування, вона водночас є також суттєвою перешкодою для усунення дискримінації між жінками чоловіками. Тому серед експертів з питань рівності статей більш широке розповсюдження отримала думка, що саме паритет, а не рівність є більш важливою ціллю.

Активна участь жінок в політичному процесі гальмується з різних причин. Дві головні з них – відсутність історичного досвіду політичної активності та гендерні стереотипи. Крім цього – сам зміст сучасного політичного життя, в якому все частіше політичні функції належать групі професіоналів. Переконавання деяких політиків та політологів про те, що пряма демократія сьогодні неможлива, не має під собою підґрунтя. Окрім питань, які потребують вирішення на загальнонаціональному або регіональному рівнях, ще існує велике коло питань, які можуть і повинні вирішуватися безпосередньо на місцевому або локальному рівнях, питань, які відносяться до повсякденного життя суспільства, де також порушуються права громадян. Включення проблем налагодження місцевого самоврядування до суттєвих політичних проблем є свідченням актуальності цієї проблематики. Саме тому жінки можуть бути активними.

Суттєвим протиріччям сучасної політики є протиріччя між двома критеріями, двома сторонами її існування – інституалізацією

та участю, сферою діяльності політичних професіоналів та сферою, яка є прерогативою громадян. Це дуже серйозне теоретичне питання, яке безпосередньо торкається політичних прав жінок та механізмів досягнення рівноправ'я жінок та чоловіків в політичній сфері. Воно може бути сформульоване наступним чином: на що, перш за все, орієнтуватися жінкам в своїх політичних правах – на розширення їх присутності в процесі політичної інституалізації чи на збільшення кількості жінок в процесі участі.

До 80-х років ХХ століття жіночий рух в європейських країнах демонстрував практично повну відсутність інтересу до політики. Традиційні жіночі організації вважали себе не причетними до політичної діяльності, а нові жіночі організації за мету ставили боротьбу з насильством, вважаючи владу проявом маскулінізму. Але потім змінилися як самі уявлення про зміст та суть політичної діяльності, так і ставлення жіночого руху до неї.

Основними причинами підвищення інтересу до гендерних аспектів політики в середині 80-х років і пізніше можна назвати наступні: міжпартійна конкуренція, пошук нових політичних технологій; бажання з боку політичних партій до захоплення жіночого електорату; наявність зовнішнього тиску – з боку певних неурядових жіночих організацій; наявність внутрішнього тиску – з боку жіночих секцій та активних жінок в партіях; внутріпартійні організаційні зміни. Заходи щодо залучення жінок до політики складаються з освітніх програм, професійної підготовки, позитивних дій щодо відбору жінок. Представництво жінок в органах влади є необхідною умовою, але цього не є достатньо, це ще не гарантує залучення жінок до влади. Важливою умовою є наявність жіночої мережі, під тиском якої можуть прийматися важливі рішення.

Окремою проблемою стоїть питання залучення жінок на високі керівні посади. Шляхи, які ведуть жінок до вершин влади, проаналізувавши світовий досвід, можна підрозділити на три основні напрямки.

1. Перший шлях умовно називають «азійським» (за географічною ознакою). В цьому випадку жінка стає головою держави або уряду як вдова або донька лідера країни, який загинув, частіше всього, від рук опозиції. Добровільне призначення кандидатом і наступна перемога на виборах в таких випадках багато в чому визначається повагою нації до таких жінок як членів родин загиблого лідера країни: любов та підтримка населення переноситься на цих

жінок, наприклад, Індира Ганді (Індія), Корасон Акіно (Філіппіни), Віолетта де Чаморре (Нікарагуа), Беназір Бхутто (Пакистан). Усі ці жінки виявили великі політичні здібності як президенти або голови урядів власних держав.

2. Другий шлях умовно називають «кризовим». Він виявляється тоді, коли проблеми в країні або партії зростають і виникає проблема зміни лідера. Тоді нерідко приймається нестандартне рішення – обрати на цю посаду жінку. Така ситуація виникла в Ізраїлі в 1969 році, коли прем'єр-міністром була обрана Голда Мейєр. В 1975 році складна ситуація в партії консерваторів у Великобританії стабілізувалася після обрання Маргарет Тетчер, яка в 1979 році стала головою уряду країни.

3. Третій шлях умовно називають «скандинавським» або соціал-демократичним, коли висування жінок в політичні, парламентські або державні структури здійснюється на основі системи квот. В такому випадку жінки не тільки отримують реальну можливість зайняти посаду президента або прем'єр-міністра (Мері Робінсон – Ірландія, Гру Харлем Брундтланд – Норвегія, Вігдід Фіннбогадоттир – Ісландія), займати пости міністрів (іноземних справ – Швеція, оборони – Фінляндія), але, головне, впливати на прийняття політичних рішень.

Інституалізація, тобто оформлення організацій, у тому числі жіночих, як суб'єктів суспільного життя, відбулася після виборів 1990 року. Проголошення України незалежною державою сприяло тому, що цей процес набрав особливої інтенсивності.

У ХХІ ст. забезпечення гендерної рівності стало політичним паритетним напрямком світового розвитку, яке забезпечується доланням нерівності жінок і чоловіків й забезпечення гендерного вирівнювання в усіх сферах життя. Якщо жіночий рух на своїй початковій стадії опікувався соціальним захистом, благодійністю, то з 1970 року його увага зосередилася на економічній та політичній ролі жінки у соціумі, що й спричинило потребу переосмислення моделей суспільної поведінки чоловіків і жінок, яке породило гендерну концепцію виміру соціуму поруч з класовою і расовою. Виходячи із стратегії жіночого руху, якої дотримувалися у ХХ ст. і яка виявила свої недоліки вже у 80-х роках, зокрема відокремлення жіночих проблем від соціальних і дистанціювання від чоловічих проблем, жіночі організації усвідомили важливість гендерного підходу (гармонійних відносин між статями) до реформування суспільства.

Концепція гендеру, оформлена у 1990 р. І підтримана програмами соціальними і культурними у рамках ООН («Гендер у розвитку»), займає важливе місце у становленні суспільства рівних можливостей для жінок і чоловіків. Концепція виходить з того, що хоча чоловіки і жінки біологічно різні, існують й інші соціально-культурні розбіжності між статями, що склалися історично. Впровадження поняття гендеру і його використання стосовно аналізу проблем дискримінації щодо жінок обумовлено переконаннями, що повноцінний розвиток не може здійснюватися без участі жінки в суспільному процесі в усіх його сферах, поняття рівності, правосуддя не є виключно поняттями чоловічого суспільства [4, с. 76].

У роки, що безпосередньо передували проголошенню незалежності та в перші роки становлення української державності важливого значення набуло усвідомлення людьми власної національно-культурної ідентичності. Ідеї національного відродження, державної незалежності у той час були єдиною альтернативою комуністичній ідеології. Тому перші жіночі організації демократичного спрямування формувалися під загальним впливом національно-визвольних ідей, вбачаючи як пріоритетні завдання своєї діяльності – побудову незалежної української держави, відродження українських звичаїв та традицій. У подальшому національна парадигма вже не відіграла домінуючої ролі у жіночому русі, а створена згодом мережа жіночих організацій характеризувалася значною плюралістичністю ідеологічних спрямувань, різномислення і різноманітністю ідеологій, намірів та завдань.

З 1991 р. розпочався другий етап жіночого руху. Головною його особливістю був внутрішній саморозвиток жіночих організованих груп. Вони різнилися теоретичною основою, головними завданнями та методами діяльності. Відсутність у жінок досвіду формування власних ланок у громадянському суспільстві вплинула на структурні характеристики таких організацій. Вони будувалися за принципом централізму, формального залучення до роботи значної кількості жінок у рамках однієї організації, відсутності тісного безпосереднього зв'язку між членами, нав'язливого підкреслювання організаційної незалежності. Це призводило до небажання тісно співпрацювати з іншими жіночими організаціями і дистанціювання між ними. Організації відрізнялися за своїм культурним потенціалом, різноплановістю ціннісних орієнтацій, пристосуванням до різномислення та ін.

Перший Всеукраїнський з'їзд жіночих організацій, що відбувся в лютому 1994 р., відкрив якісно новий третій етап жіночого руху. Це – етап відкритості до співпраці та взаємодії жіночих організацій, об'єднання зусиль у розробці стратегії щодо відстоювання інтересів жінок. Об'єктивно лише з цього часу можна стверджувати про існування осмисленого українського жіночого руху як сукупності жіночих організацій і прагнення їх до взаємодії. Вони починають, по-перше, розглядати будь-яку соціальну проблему з точки зору жінок, їхніх інтересів, по-друге, висувати завдання про зміну тих соціальних умов, які генерують та відновлюють дискримінаційні механізми щодо жінок. Шукаючи шляхи до співпраці, до утвердження гендерних принципів у всіх сферах життєдіяльності особи, жіночі організації своїми акціями та ініціативами підтверджують прихильність загально-цивілізаційним цінностям і через участь в роботі міжнародних конференцій, форумів, реалізацію міжнародних програм та проєктів, співпрацю з міжнародними організаціями, фондами, переконують світову громадськість, що Україна не є національно ізольоване суспільство.

Жіночий рух цього періоду розвивався в новому просторі “третього сектору», серед інших громадських і неурядових організацій, що виникали паралельно з жіночими та формували горизонтальні структури, горизонтальні зв'язки, які, можливо, з часом набудуть якості громадянського суспільства.

IV Всесвітня конференція зі становища жінок (Пекін, 1995) та участь жіночих організацій України в її діяльності суттєво вплинули як на розвій самого руху, так і трансформацію свідомості жінок. Жінки стали значно активніше засвоювати технології соціального партнерства у взаємовідносинах зі структурами влади та партнерами по “третьому сектору», вчилися укладати спеціальні угоди і створювали ланцюги громадянських ініціатив. Причому з найгостріших соціальних проблем, на вирішення яких у держави не вистачає ні сил, ні доброї волі. Це такі проблеми, як насилля, включаючи насилля в сім'ї та звалтування, дитяча безпритульність, наркоманія, торгівля жінками й дітьми і т. п.

Сьогодні в Україні жіночі організації впливають на вдосконалення законодавства та механізмів щодо поліпшення становища жінок, прагнуть суспільного визнання організованого жіночого руху як важливого державотворчого чинника. Жінки рядом акцій заявили про себе як реальну силу. І все ж слід визнати, що ця громадсько-

політична сила ще молода, багато в чому неформована. Вона стоїть перед рядом завдань, серед яких першочерговими є:

- формування ідеології жіночого руху України;
- утвердження жіночого руху як суб'єкта соціального й політичного творення.

З кожним роком зростає кількість та чисельний склад сучасних жіночих організацій. Згідно з цільовими установками, формами діяльності та впливом на розвиток жіночого руху і українське суспільство в цілому умовно можна виділити чотири групи жіночих організацій.

– Традиційні жіночі організації – це такі жіночі організації, які можна визначити як історичні або традиційні. Вони відродилися на ґрунті тих жіночих організацій, що діяли в різні історичні періоди і на різних теренах України. В цю групу увійшли організації, які стоять на різних ідейних позиціях, а часом навіть і на діаметрально протилежних, що є свідченням драматизму історії української державності.

– Соціально-орієнтовані жіночі організації – це такі жіночі організації, які є соціально орієнтованими. Їх створення було відгуком на гострі соціальні проблеми, викликані змінами, що зачепили домінантні підвалини людського буття після розвалу Радянського Союзу.

У міжнаціонального жіночого руху України тепер також є свій голос – 24 вересня на конференції в Харкові за ініціативою жіночої єврейської організації «Проект Кешер» була встановлена Всеукраїнська міжнаціональна жіноча конфедерація. Конфедерація об'єднує суспільні жіночі і міжнаціональні об'єднання на всій території України і є єдиним суспільним жіночим об'єднанням загальнодержавного значення. Її головне завдання – виражати об'єднаний голос жіночого міжнаціонального руху в Україні, впливати на те, що відбувається, доносити до уряду і громадськості думку єдиного жіночого руху. На запрошення «Проекта Кешер» в роботі конференції взяли участь представники 12 організацій, що представляють міжнаціональні об'єднання Львова, Рівно, Луцька, Черкас, Кіровограда, Вінниці, Дніпропетровська, Євпаторії, Запоріжжя, Макіївки, а також Харківської і Донецької областей – всього 22 людини. «Проект Кешер» виступив з ініціативою про створення жіночих об'єднань на території України, Росії і Білорусі [3].

Цього року розвиток жіночих міжнаціональних об'єднань став пріоритетним напрямом в діяльності «Проекту Кешер», тому в більшості груп, які входять в «Проект Кешер» на території СНД (а їх сьогодні більше 150), ведеться активна робота по налагодженню контактів з громадськими, правозахисними і національними організаціями для формування єдиних об'єднань, які згодом представлятимуть інтереси і права громадськості [3].

Усі ці кроки дійсно є важливими та адекватними сучасним реаліям, але, як вважає Н. Шевченко, справжньої гендерної рівності (гендерного балансу) в сучасному українському суспільстві ще не досягнуто. Попри реалізацію проектів ПРООН «Гендер у розвитку» і активізацію жіночих організацій, фактична нерівність жінок і чоловіків поглиблюється. Представлені звіти по лінії ООН засвідчують досягнення Україною базової гендерної рівності (рівність прав у освіті, охороні здоров'я, можливості вести здоровий спосіб життя, участі в політичному житті). В той час жінки у більшій мірі потерпають від соціально-економічних проблем. Наприклад, перепис населення в Україні засвідчив: жінки в Україні складають 54 % її населення. Однак жінки складають й більшість серед тих, хто потребує роботи [2, с. 160].

Таким чином, проблема недостатньої терпимості, толерантність і взаєморозуміння зараз є дуже гострою в нашому суспільстві, тому тільки активні сумісні кроки зможуть поліпшити ситуацію і зробити наш мир краще і безпечніше для всіх нас. На Саміті тисячоліття (вересень 2000 року) главами держав-учасниць було визначено основні загальнолюдські цінності, які повинні бути в центрі уваги всіх країн світу. Серед них ключовою є рівність жінок і чоловіків. Досягнення гендерної рівності, втілення її в систему суспільних відносин, в усі сфери соціального життя, здійснення на її основі належного громадського й державного управління – це потужний резерв для прогресу, здобутків, відтворення ресурсного потенціалу держави.

Бібліографічний список

1. Перспективи паритетної демократії у політико-правовому полі України. – Х., 1997. – 139 с.
2. Шевченко Н. Гендерний вимір світової політики у «Пакті У розвитку тисячоліття» (2000-2015 рр.) та завдання утвердження паритетної демократії / Н. Шевченко // Політичні науки. Правознавство. – 2007. – Том 69, випуск 56. – С. 159-168.

3. www.jewukr.org
4. Empowerment Through People, Program and Institutions. A Report of the FACETS – Washington, 1997; Gender and Development. A representative selection of Articles from recent issues of this international Journal. – Washington, 1998, 342 p.

Стаття надійшла до редколегії 22.05.2012

Статья посвящена изучению и анализу таких глобальных социально-политических форм участия в политической сфере общества, как движения и общественные организации, в частности, исследованию типов женских движений. Анализируются различные аспекты влияния женских движений на формирование паритетной демократии в Украине.

The article is devoted to study and analysis of such global socio-political forms of participating in political sphere of society, as movements and public organizations, in particular, to research of types of woman movements. The different aspects of influence of woman movements on forming of parity democracy in Ukraine are analysed.

РОЛЬ, МІСЦЕ ТА ФУНКЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ПАРИТЕТНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Статтю присвячено дослідженню ролі політичних партій у процесі становлення особливої моделі політичної взаємодії – паритетної демократії. Визначено характеристики сучасних політичних партій, їх функції у політичному процесі в Україні.

У процесі переходу до демократичної моделі політичного устрою перед суспільством постають завдання пошуку та реалізації оптимальної моделі функціонування інститутів демократичної влади та громадянського суспільства. Одним із головних чинників структуризації соціально-політичної взаємодії, розвитку політичної системи виступає діяльність політичних партій.

Політичні партії відіграють визначальну роль у процесах державотворення, формування політичних еліт та лідерства, виборчих кампаніях, інституціоналізації політичної діяльності, розвитку парламентаризму, модернізації суспільства. В умовах представницької демократії політичні партії виконують функції артикуляції та репрезентації інтересів груп та спільнот, формування політичної еліти, легітимізації політичної влади.

Усе це актуалізує проблему дослідження політичних партій у сучасній системі представницької демократії, їх ролі у процесі формування паритетної демократії.

Дослідженню діяльності політичних партій присвячено роботи багатьох зарубіжних та вітчизняних авторів. Суспільна роль політичних партій виступає предметом міждисциплінарних досліджень, її аналізують представники політичної науки, конституційного права, історії, економіки, соціологічної науки та інших суспільних та гуманітарних дисциплін.

Для еволюції наукових підходів до аналізу політичних партій важливу роль відіграли роботи класиків філософської та політичної думки Ф. Бекона, Кондорсе, Ж.-Ж. Руссо, Д. Г'юма, Е. Берка, А. де Токвіля, Дж. Мілля, Г. Гегеля, Ж. Марітена, І. Берліна, М. Вебера, Р. Міхельса, Ж. Блонделя, М. Дюверже та ін.

Функціонування політичних партій в умовах демократії досліджували Ф. Гаєк, Б. Дізраелі, Р. Дворкін, Ф. Фукуяма, С. Мейнверінг, Дж. Сарторі, А. Лейпгарт, Г. Лінц, Л. Даймонд, С. Верба, Д. Растоу, С. Гантингтон, Р. Даль та ін.

Серед представників української політичної науки ґрунтовні роботи, присвячені дослідженню політичних партій, становленню та розвитку партології належать В. Бебіку, М. Головатому, М. Михальченко, Ю. Шведі, А. Романюку, Ф. Рудичу, Л. Кормич, Дж. Мейсу, Ю. Шайгородському, А. Колодій, В. Полохало, Ю. Якименко, С. Рябову, Б. Гагалюку та ін.

За даними Міністерства юстиції України, станом на травень 2012 року було зареєстровано 202 політичні партії [1]. Тільки за перше півріччя 2012 року в Україні було зареєстровано шість нових політичних партій (назви партій представлено у редакції їх засновників): Політична Партія «РЕНЕСАНС», Політична партія «Нові обличчя», Робітнича партія України (марксистсько-ленінська), Політична партія «Ми маємо мужність», Політична партія «Нова держава», Політична партія «За краще життя», Політична партія «Республіканців».

Процес розвитку партійної системи в Україні характеризується динамізмом, активізацією партійної діяльності у виборчий період та зростанням кількості політичних партій, що потребує постійної дослідницької уваги до цього важливого суспільного інституту.

Мета даної наукової статті – проаналізувати роль, місце та функції політичних партій у процесі формування демократії. Поставлена мета обумовила наступні завдання дослідження:

- проаналізувати еволюцію наукових підходів до розуміння сутності та суспільно-політичної ролі політичних партій;
- розглянути генезу політичних партій як соціального інституту;
- визначити місце політичних партій у процесі демократизації;
- дослідити особливості функціонування політичних партій в Україні на сучасному етапі політичного розвитку.

Політична партія, відповідно до Закону України «Про політичні партії», це зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян - прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах (ст. 2).

Основні функції політичних партій в умовах паритетної демократії полягають у агрегації, артикуляції та репрезентації інтересів різноманітних суспільних груп (у тому числі – за ознакою гендеру), боротьба за державну владу, формування громадської думки та порядку денного, формування та реалізація політичного курсу країни, політична соціалізація та ін. Політичні партії відзначаються ідеологічною доктриною, структурою управління, специфічним правовим статусом у державі.

У процесі історичної еволюції політичної системи поява політичних партій пов'язується із процесом формування капіталістичного суспільства. Прототипи політичних партій, як дієвого інструменту боротьби проти феодального укладу життя, з'являються у Європі періоду буржуазних революцій. Зокрема, це партії конституціоналістів, жирондистів і якобінців у Франції. В основі їхньої діяльності – ідея щодо представництва партіями інтересів окремих громадян та суспільних груп, яка почала домінувати у політичному просторі з кінця XVII – початку XVIII ст.

Становлення демократії та ринкової економіки потребувало відкритості політичного середовища, розширення кількості політичної, військової, економічної та наукової еліти, зміну механізмів рекрутування еліт, розвитку інституту виборів. Політичні партії опиняються в авангарді боротьби проти феодалізму, монархії, стають дієвим механізмом представництва виборців та легітимізації влади. У дослідженнях функціонування політичних партій, виходячи із мети даної статті, варто виділити наступні положення:

- монарх повинен залишатись поза партійною боротьбою, бути «над партіями» (Ф. Бекон);
- політичні партії виступають каналом вертикальної мобільності для найбільш політично активних громадян;
- держава повинна виступати арбітром у змаганні партій за владу (Т. Гоббс). Англійський філософ розглядав партії як результат змови групи осіб з метою захисту їх приватних інтересів;
- партії класифікуються за критерієм домінуючого інтересу (Д. Г'Юм). Вони поділяються на «особисті» (захищають приватні інтереси) та «реальні» (працюють на суспільство);
- політична партія розуміється як стійке об'єднання людей, що спільними зусиллями на основі власних загальних принципів служать загальнонаціональним інтересам (Е. Берк). Діяльність партій підпорядковується не лише політичній доцільності, а і критеріям моральності та відповідальності;

– політичні партії виступають необхідним механізмом подолання конфліктів у суспільстві, коли інтереси різноманітних суспільних верств перетворюються на конкуренцію політичних партій;

– наявність та ефективне функціонування політичних партій є запорукою демократизації суспільства та підвищення рівня свободи у суспільстві (Ш. Монтеск'є);

– політичні партії формують громадську думку та волю громадян (Ж.-Ж. Руссо). Ж.-Ж. Руссо вважав, що кількість голосуючих дорівнює не кількості людей, а кількості партій, тобто партії не лише представляють інтереси суспільних груп, а формують ці інтереси;

– протиріччя між партіями здатні призвести до розвитку суспільства та політичної системи, але можуть і дестабілізувати політичну ситуацію.

І якщо на етапі становлення політичні партії представляли собою елітарні парламентські клуби, то вже у XIX столітті партії постають як спеціалізовані політичні об'єднання громадян задля представництва інтересів суспільних груп та боротьби за державну владу. Партії розглядаються як політичний інститут представницької влади держави, що об'єднує громадян для боротьби за владу у ході виборів та реалізації державної політики.

Різноманіття інтересів громадян та груп повною мірою відображається у партійному просторі: у XIX столітті в Європі діють «Ліберальне товариство реєстрації виборців», Католицька демократична партія, ліберальна організація «Альянс», соціал-демократичні політичні партії, консервативні, комуністичні та соціалістичні партії.

На початку XX століття з'являються масові партії, які характеризуються ідеологічною спрямованістю, системою місцевих організацій, політичною програмою, професійною структурою управління, членськими внесками. Розвиток партій спричиняє підвищення та активізацію дослідницького інтересу до створення теорій партій. До представників цього кола дослідників можна віднести М. Вебера, Р. Міхельса, М. Острогорського, М. Дюверже та ін. Їх погляди можна представити наступним чином:

– олігархізація партійного апарату негативно впливає на розвиток демократії (Р. Міхельс);

– в умовах активного розвитку партійної бюрократії вони перетворюються з інституту представництва громадських інтересів на засіб захисту приватних інтересів вузького кола осіб (М. Острогорський);

– діяльність політичних партій обумовлена боротьбою за владу, становленням парламентаризму (М. Вебер);

– сучасні політичні партії характеризуються не стільки ідеологіями, скільки структурно-функціональною єдністю (М. Дюверже).

Процес формування багатопартійної політичної системи в Україні на першому етапі після проголошення Незалежності обумовлений відсутністю політичного плюралізму, однопартійною політичною системою. На думку українського автора Б. Гагалюка «Сучасні українські політичні партії утворилися раніше, ніж склалися соціальні групи населення, відтак об'єктивно не могли знайти чітких соціальних адрес, стати виразниками інтересів конкретних соціальних верств. Маємо констатувати виокремлення сьогодні групи партій, які претендують на симпатії практично усього електорату і, водночас, функціонують як «бізнес-проекти», створені для розв'язання та лобювання інтересів певних політико-економічних груп» [2].

Водночас, слід відзначити, що партійна система країни поступово еволюціонує від однопартійної до багатопартійної системи поляризованого плюралізму з вираженим регіональним поділом, що посилює конкуренцію політичних партій за контроль над органами державної влади. До характеристик партійної системи сучасної України можна віднести:

– зростання ролі партій у політичному процесі, зокрема – у діяльності парламенту;

– позиціонування політичних партій, їх розподіл за критерієм «провладні – опозиційні»;

– формування «партії влади». В сучасних умовах йде процес створення партійних структур на базі центрів впливу, що організуються навколо інститутів державної влади;

– проблема трансформації передвиборчих технологій у діяльності політичних партій на ефективну стратегію демократичного врядування після здобуття партією влади;

– загальна невизначеність щодо політичних ідеологій, як у громадській думці, так і в діяльності партійних структур, розмитість шкали «праві – центр – ліві» має наслідком створення квазіпартійних угруповань. Мова йде про симуляцію ідеології, що виражається навіть в назвах деяких українських партій. При цьому процеси «ідеологізації» політичного простору нашої країни мають два взаємопов'язаних контексти. З одного боку, посткомуністичний, коли суспільство втомилось від панування єдиної тоталітарної

комуністичної ідеології, що визначала діяльність в усіх сферах суспільного життя – від спорту й культури до економіки й політики. З іншого боку – сучасні загальносвітові трансформації ідеологій, під впливом яких сам концепт ідеології зазнає змін й перетрає бути лише політичною доктриною;

– структурування політичних партій навколо лідерів («локомотивів рейтингу»), персоналізація виборчих кампаній партій.

Таким чином, у процесі формування паритетної демократії, як актуальної форми політичної взаємодії у діяльності політичних партій повною мірою проявляється одне із головних протиріч перехідного періоду: між повноцінним представництвом інтересів різноманітних суспільних груп та структурованим і дієздатним парламентом. Очевидно, що від того, наскільки адекватним буде представництво групових інтересів у парламенті, залежить легітимність влади і її політичних рішень. Проте, поляризація поглядів політичних акторів і їх представництво в парламенті здатно уповільнити або й унеможливити процеси законотворення.

У сучасному політичному процесі зростає роль політичних партій, але політикам та представникам громадянського суспільства потрібен певний час для трансформацій партій у ефективний механізм взаємодії влади та громадян.

Бібліографічний список

1. Єдиний реєстр громадських формувань [Електронний ресурс] / Міністерство юстиції України. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/parties>
2. Гагалюк Б. М. Політичні партії в умовах парламентаризму [Текст] : дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Богдан Миколайович Гагалюк ; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. - К., 2008. – 205 с.

Стаття надійшла до редколегії 04.06.2012

Статья посвящена исследованию роли политических партий в процессе становления особой модели политического взаимодействия - паритетной демократии. Определены характеристики современных политических партий, их функции в политическом процессе в Украине.

The article investigates the role of political parties in the making of particular patterns of political interaction - parity democracy. Determined characteristics of modern political parties, their functions in the political process in Ukraine.

УДК 004.7:32:316.77

Радченко О. В., ОНУ ім. І. І. Мечникова

ІНТЕРНЕТ-КОМУНІКАЦІЇ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ: СКЛАДОВІ ТА ОСОБЛИВОСТІ

У статті аналізуються особливості Інтернет-комунікацій як інтерактивного засобу формування політичного дискурсу. Визначено особливості функціонування політичного дискурсу Інтернет у процесі демократичного переходу. Зроблено наголос на можливостях, які відкривають Інтернет-комунікації у процесі демократизації суспільства та влади.

Актуальність теми даної статті обумовлена тим, що у сучасних умовах, завдяки розвитку Інтернет-комунікацій постійно зростає обсяг та швидкість передачі політичної інформації. Демократичне суспільство характеризується підвищенням ролі мас-медіа у створенні, поширенні, відборі та фільтрації інформаційних потоків, ефективності взаємодії влади та громадянського суспільства, висуванням на політичну авансцену інформаційних технологій.

Політичний дискурс мас-медіа стає універсальним, вирішує у суспільстві наступні завдання: створення інформаційного контенту, передача політичної інформації, структурування політичного простору та ін.

Розвиток політичного дискурсу призводить не лише до появи та формування нових технологічних механізмів впливу політичних акторів на суспільство, а й спричиняє зворотний процес – медіатизацію політичної діяльності, перетворення реальної політики на символічну, яка формується за медіа-форматом.

Уявлення громадян про діяльність політичних акторів формуються мас-медіа (у яких починають домінувати Інтернет-комунікації) в такому контексті, як:

- візуалізація політичної, культурної сфери та інформації;
- комунікативна підтримка та пропагандистське супроводження політичних кампаній (передусім – виборчих);
- формування особливого символічного простору – медіа-дискурсу;

– політичний дискурс набуває глобального, загальносвітового характеру та ознак особливої влади в умовах інформаційного суспільства.

Для політичного дискурсу в Україні визначальними чинниками стають посттоталітарні трансформації політичного та медіа-простору України та процес становлення глобального інформаційного суспільства.

Система мас-медіа відіграє важливу роль у процесах творення держави, становленні демократичної політичної системи, в її утвердженні у світовому інформаційному просторі. Політичний дискурс, у тому числі виражений у мас-медіа та сформований за їх посередництвом, стає одним із визначальних чинників політичного, економічного, культурного життя.

Останнім часом дослідження політичного дискурсу стало одним із пріоритетних завдань для суспільних наук. Висвітленню сутності, формування та функціонування політичного дискурсу присвячено праці таких зарубіжних вчених, як Е. Бенвеніст, Т. Ван Дейк, М. Вершинин, М. Фуко, Ю. Габермас, М. Едельман, М. Ільїн, О. Русакова, П. Серіо, О. Соловійов, П. Бурдьє, О. Чижевська, П. Шампань, У. Шрамм, У. Вацлавік, Н. Луман, Дж. Остін, О. Трахтенберг, Ф. Шарков та ін.

У роботах українських авторів досліджується феномен політичного дискурсу, його роль у політиці, діяльності влади, мас-медіа. Тут варто відзначити праці таких авторів, як В. Буряк, О. Зернецька, С. Коновець, О. Онуфрієнко, В. Шинкарук, В. Шкляр, Н. Костенко, Н. Потураєв, Б. Потятиник, М. Свірін, О. Гриценко, Л. Мендісаль, В. Бебик, М. Варій, Л. Кочубей, А. Клепіков, О. Третяк, В. Бадрак, К. Серажим, В. Стоцький, С. Онуфрив, В. Коляденко та ін.

Теоретико-практичні проблеми особливостей формування дискурсу мас-медіа у посткомуністичному та демократичному суспільствах досліджувались такими українськими науковцями, як Є. Бистрицький, В. Вовк, А. Маколкин, В. Недбай, Г. Почепцов, С. Макеев, Н. Костенко, І. Кучма, О. Дуцик, Д. Яковлев та ін.

Теоретичні концепції та прикладні моделі комунікації відрізняються складністю та багатозначністю. Серед них окремо слід відзначити теорію інформаційного суспільства, в основі якої – дослідження Д. Бела, А. Турена, М. Мак-Люена, О. Тоффлера, З. Баумана, С. Гангінгтона, М. Кастельса, Ф. Фукуями, Є. Варганової, Є. Андрюнас, М. Землянової та ін.

Дослідження політичного дискурсу мас-медіа спирається на досягнення теорій політичної комунікації, в основі яких – відома «формула Г. Лассуела»: «Хто повідомляє? Що повідомляє? За яким каналом? Кому? З яким результатом?», що за наявності петлі зворотного зв'язку може бути успішно застосована до моделі Інтернет-комунікацій.

Мета даної статті – дослідити особливості Інтернет-комунікацій у процесі формування демократичного політичного дискурсу.

Поставлена мета обумовила наступні завдання наукової статті:

- проаналізувати теоретичні підходи до визначення політичного дискурсу (критичний дискурс-аналіз та постмодерністський дискурс-аналіз);

- дослідити роль мас-медіа (зокрема – Інтернет) у політичній діяльності;

- розглянути функції Інтернет-комунікацій у демократичному суспільстві;

- проаналізувати характеристики сучасного політичного дискурсу.

Процеси становлення та розвитку демократичної політичної взаємодії активно впливають на медіа-сферу, поступово змінюючи розуміння суспільної ролі та політичних функцій мас-медіа та Інтернет-комунікацій. З іншого боку, неоднозначні, з точки зору успішності демократичного переходу, зміни в українській політичній системі віддзеркалюються у відносинах медіа – суспільство – влада, а також у суперечливому характері впливу Інтернет-комунікацій на процеси демократизації.

Горизонтальна та вертикальна комунікація у мережі Інтернет передбачає збереження необхідного для суспільства ступеня ефективного впливу на політичні процеси, недопущення монополії державних та політичних акторів в Інтернет-комунікаціях.

Індивідуальна позиція громадянина може виражатись у візуальних, «видовищних» і споживчих практиках, проте сьогодні це не лише об'єкт інформаційного впливу, або споживач інформаційних послуг, а справжній актор (дійова особа) інформаційного простору, завдяки технологічним можливостям, що надає Інтернет.

У зв'язку із розвитком Інтернет-комунікацій переосмислюють підлягають поняття доступності інформації, народжуються нові уявлення про дозвілля, вільний час, самореалізацію,

самопрезентацію громадянина, мову, культуру та мислення в інформаційному просторі. Основою для визначення сутності Інтернет-комунікації виступає інформаційна взаємодія двох та більше суб'єктів, метою й основним змістом якої є зміна наявної інформації хоча б в одного з них, що носить як симетричний, так і асиметричний характер, але головною ознакою є наявність форм зворотного зв'язку та можливість різноманітних форм комунікації у мережі.

Політичні актори активно використовують можливості Інтернет-комунікацій щодо організації політичного дискурсу засобами комунікативних технологій. Тканина демократичної політичної взаємодії складається у процесі оцінювання громадянами дій інститутів влади та опозиції, окремих політичних акторів, що, у свою чергу, потребує повноцінного та адекватного інформування громадськості, забезпечення громадянам рівного та вільного доступу до Інтернет-комунікацій.

Виступаючи одним із інструментів політичної влади у суспільстві, політичний дискурс представляє собою текстуальне та аудіовізуальне вираження пануючих у суспільстві та еліті ідеологічних схем, а Інтернет-комунікації поступово переходять у розряд найсучаснішого, найбільш ефективного засобу боротьби за державну і політичну владу.

Розглядаючи політичний дискурс, слід навести його визначення, які можна вважати взаємодоповнюючими:

– дискурс – це «знаково-символічний спосіб комунікації, спрямований на виробництво і відтворення знань, образів, смислів, значень, цінностей та інтерпретацій, які забезпечують репрезентації, позиціонування та ієрархізацію акторів у динамічному просторі політики» [1, с. 4];

– дискурс виступає одним із найбільш ефективних владних ресурсів, за допомогою якого політичні та соціальні актори (як індивідуальні так і колективні) здійснюють презентацію і легітимацію, конструюють і просувають образи реальності;

– дискурс є не просто тим, що передає боротьбу, але і тим, за допомогою чого борються, за що борються, владою, яку прагнуть захопити (М. Фуко). У сучасній реальності без дискурсу немає політики, політичних відносин, які базуються на владі; за одним із підходів, «політика – це комунікативний мережевий простір, в якому функціонують дискурси»;

– дискурс складається із комунікативних дій учасників інформаційних мереж, що виступають в ролі ретрансляторів, кодів та континуумів сенсів, цінностей, ідей, образів, думок, інтерпретацій та інших ментальних і віртуальних утворень.

Природа влади дискурсу відрізняється від традиційного уявлення про владу, яке склалось під впливом робіт М. Вебера (можливість та реальна загроза з боку держави застосування насильства до власних громадян). Влада дискурсу полягає у нав'язуванні моделей суспільно прийнятної політичної поведінки, здатності створювати простір можливих політичних ідентичностей. Сила влади дискурсів, природа їх впливу на політику і суспільство полягає у здатності дискурсу виробляти, регулярно відтворювати і нав'язувати через мас-медіа соціальні, культурні та політичні ідентифікації.

Саме тому, з розвитком інформаційних технологій, масових комунікацій, політичний дискурс стає медіатизованим. До інших характеристик дискурсу можна віднести: – діалогічність і поліфонічність дискурсу, – тлумачення різних просторів знання та соціальних інститутів як сфер контролю над дискурсом з боку інстанцій влади, – розгляд дискурсів як закодованих в мові форм ідеологічної боротьби, – тлумачення дискурсу як засобу конструювання соціальної реальності за допомогою значень, – розуміння дискурсу як габітуса, що генерує соціальні практики та регулює оціночні сприйняття, погляд на дискурс як на символічний капітал, функціонуючий в політичному просторі.

Дискурс виконує наступні функції:

- 1) конструювання та деконструювання соціально-політичного образу світу;
- 2) регулювання, розподіл і відтворення владних відносин;
- 3) формування соціальних, політичних та ідеологічних ідентичностей;
- 4) артикуляція соціальних потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій в конкурентній боротьбі на політичному ринку.

Одними із провідних напрямків дослідження політичного дискурсу виступають критичний (Н. Ферклоу, Р. Водак, Т. Ван Дейк та ін.) і постмодерністський дискурс-аналіз (Я. Торфінг, С. Жіжек, Я. Ставраксіс та ін.). До основних положень критичного дискурс-аналізу відносяться:

- увага до соціальних та політичних проблем суспільства;

– міждисциплінарність дослідження соціально-політичних проблем; критичний дискурс-аналіз має сфокусувати увагу на тому, яким чином структура дискурсу підтримує, легітимізує, відтворює або заперечує відносини влади в суспільстві;

– дискурс робить ідеологічну роботу, ідеологія формується і відтворюється в текстах, в дискурсі;

– дискурс повинен аналізуватися з урахуванням історичного контексту.

Таким чином, основними характеристиками критичного напряму у дискурс-аналізі, виступають трактування дискурсу як комунікативної акції, яка виробляється у формі тексту й мови, інтепретація дискурсу як форми соціальної практики, розуміння політичного дискурсу як вербальної репрезентації відносин ідеологічного домінування, розгляд дискурсу політичних еліт і медіа-дискурсу як основних джерел влади у сучасному суспільстві.

До характеристик постмодерністського підходу до дискурсу належать:

– відсутність реформаторського пафосу та заклику до політичної активності;

– широке тлумачення поняття «дискурс», розгляд всіх соціальних практик як дискурсивних;

– інтерпретація дискурсів, як відкритих, рухомих і мінливих утворень, які знаходяться в постійній взаємодії з іншими дискурсами і ведуть безперервну конкурентну боротьбу за «означення» світу політичного;

– ставлення до політики як до артикуляції значень, способу формування та структурування соціального;

– всі образи дійсності, замасковані поняттям «об'єктивність», сформовані домінуючими дискурсами, які отримали перевагу у конкурентній боротьбі з альтернативними знаковими формаціями;

– прагнення поєднати в дискурс-аналізі концепцію влади М. Фуко із психоаналізом влади Ж. Лакана, підхід до дискурсу як до єдності сили і пристрасті [2, с. 29].

В цілому, однією із головних ознак сучасних демократичних суспільств є переважання дискурсивних форм політичної взаємодії над директивними (з боку держави чи якоїсь політичної партії, групи). Політичний дискурс визнається більш ефектив-

ною формою організації політичного простору ніж накази та застосування сили.

Політичний дискурс сприяє розвитку складних аргументативних комунікативних систем, без яких неможливо уявити сучасну демократичну політичну систему. У реальному житті політичні комунікації між різними акторами здійснюються не ізольовано, але перетинаються між собою, утворюючи поліфонічну дискурсну мережу. Поняття «мережа» точніше всього передає характер взаємозв'язку дискурсів в політичному комунікативному полі. Мережа Інтернет, поєднуючи у собі текстові та аудіовізуальні засоби повідомлення, надає реальну можливість зворотнього зв'язку, творчої відповіді реціпента на отриману інформацію.

Від розвитку Інтернет-комунікацій залежить не тільки інформаційний та технологічний прогрес, а й розвиток демократії через наступні фактори:

- невідконтрольність Інтернет-комунікацій боку держави й неможливість встановлення монополії у Інтернет одного з багатьох політичних акторів;

- інтерпретаційність матеріалів Інтернет, оскільки він може відображати цінності усіх користувачів, а не лише журналістів чи засновників;

- відсутність інформаційного кордону у Інтернет-комунікаціях, виклик з боку інформаційної експансії глобального інформаційного простору;

- незважаючи на дисбаланс статусів виробників інформації в Інтернет, збереження можливості безпосередньої та швидкої (online) відповіді громадян, домінування горизонтальної комунікації населення;

- надмірність інформації, посилення тенденцій до використання комунікативних технологій та медіаполітичних засобів управління. І це на відміну від розвинених країн консолідованої демократії, де становлення медіакратії («Інтернетократії») унеможливується традиціями демократичного діалогу влади і суспільства, відповідним стилем діяльності еліт;

- різноманітність форм комунікації в Інтернет (соціальні мережі, блоги, авторські матеріали, коментарі, новини, електронне листування, пошукові сайти);

- розвиток електронного урядування та електронного голосування. Демократизація урядування ставить вимогу про постійний

зворотний зв'язок між спільнотами, суспільством та владою (обраними та тими, хто обирає): «Розглядаючи електронне урядування саме у контексті удосконалення та розширення в Україні звичайних для демократичних країн функцій урядування, можна побачити, що новизна підходів до сфери державного управління за допомогою інформаційних технологій проявляється не у зменшенні ролі держави, а у її реформуванні... завдання електронного уряду полягає у забезпеченні ефективної політичної участі громадян, покращенні співпраці з зацікавленими групами та приватним сектором, використовуючи комунікаційні технології... користувач послуг он-лайн може не розумітись на сфері відповідальності окремих урядових структур, проте він отримує послугу, електронний уряд має здатність надавати послуги громадянам якісно і в достатній кількості – так, щоб вони були пристосовані до їхніх потреб і умов та були скоординовані через Інтернет» [3, с. 252];

– повернення до тексту, інтеграція аудіо- та відеоінформації на ґрунті цифрових мультимедійних технологій;

– Інтернет трансформується в інформаційний простір соціально-економічного, політичного та культурного розвитку суспільства, глобальний та інтегральний;

– в Інтернет-комунікаціях приховано можливості як для обміну інформацією кримінальних груп (терористичних), так і для формування особливого типу політичної культури – громадянської культури, для якої характерна толерантність, плюралістичність, компетентність, довіра;

Таким чином, Інтернет-комунікації, руйнуючи технологічні, ідеологічні, організаційні та фінансові кордони, сприяють реалізації одного із головних принципів сучасної демократії – рівності можливостей конвенційної політичної участі та активності громадян.

Бібліографічний список

1. Онуфрив С. Т. Політичний дискурс ЗМІ України у світовому інформаційному просторі : автореф. дис. ... к. філол. н. : 10.01.08 / С. Т. Онуфрив С. Т. ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2005. – 20 с. – укр.
2. Русакова О. Ф. Политическая дискурсология: предметное поле, теоретические подходы и структурная модель / О. Ф. Русакова, Д. А. Максимов // Политические исследования. – 2006. – № 4. – С. 26-43.

3. Яковлев Д. В. Політична взаємодія як комунікативний процес: медіатизація, демократизація, раціоналізація / Д. В. Яковлев. – Одеса : Астропринт, 2009. – 288 с.

Стаття надійшла до редколегії 01.06.2012

В статье анализируются особенности Интернет-коммуникаций как интерактивного средства формирования политического дискурса. Определены особенности функционирования политического дискурса Интернет в процессе демократического перехода. Сделано ударение на возможностях, которые открывают Интернет-коммуникации в процессе демократизации общества и власти.

The article analyzes the features of Internet communication as an interactive means of forming a political discourse. The features of the functioning of the political discourse of the Internet in the process of democratic transition. An emphasis on the opportunities that open up Internet communications in the process of democratization of society and government.

УДК 328.18.008.1

Олійник М. О., ДЗ «ІНПУ ім. К. Д. Ушинського»

ТЕХНОЛОГІЇ ПРИЙНЯТТЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕМОКРАТИЧНОГО ПОЛІТИЧНОГО РІШЕННЯ

Статтю присвячено аналізу актуальної для політичної системи сучасної України проблеми – формуванню та реалізації демократичних політичних рішень. Особлива увага приділяється технологіям прийняття та впровадження політичного рішення.

Специфіка розвитку української політичної системи, її демократична трансформація актуалізує питання підвищення ефективності взаємодії влади та суспільства з метою формування демократичних механізмів управління.

Осмилення науково-практичної проблеми прийняття та реалізації демократичного політичного рішення виступає одним із найактуальніших завдань сучасної політичної теорії (у межах функціональної, системної та біхевіоральної парадигм) та практики, яке пов'язане із політичним управлінням, розвитком партійної системи, парламентаризмом, виборчими кампаніями, громадянським суспільством та політичною участю громадян.

У сучасних умовах політичні технології стають невід'ємною частиною політичного процесу, у тому числі такої його складової, як прийняття та реалізація політичних рішень. Завдання технологій у даному контексті – виробити та закріпити певні стандарти, які уніфікують та систематизують процес формування, прийняття та реалізації політичних рішень у відповідності до демократичних норм взаємодії влади та суспільства.

Технологічна революція, яка призвела до появи та розвитку інформаційних та комунікаційних мереж, значно спростила доступ до інформації, як для політичних акторів, так і для представників громадянського суспільства. Разом із тим, технологічні можливості, що з'явилися в останні десятиліття (мережа Інтернет, електронне урядування, електронна демократія, інтерактивні медіа) спричинили інформаційну хвилю, створили надмірну кількість інформації, у якій важко розібратись навіть фахівцям. Ускладнення

політичних комунікацій також пов'язане із процесами демократизації українського суспільства, коли збільшується коло політичних акторів, які впливають на процес прийняття рішень.

Сучасні інформаційні та комунікаційні технології впливають на сферу політичної взаємодії, де відбувається перенесення ваги з діяльності політичних інститутів, реального політичного діалогу влади та суспільства у віртуальний простір роботи мас-медіа, політичні шоу (які характеризуються комерційним успіхом, рейтингом, форматом) тяжіють до медіа-скандалів, сенсацій. У цьому сенсі технологічний прогрес в інформаційній сфері ірраціоналізує процесі прийняття та реалізації політичних рішень.

Варто погодитись із Л. Кормич у тому, що «Сучасний демократичний розвиток базується на принципах, які обумовлюють можливість реалізації рівних прав всіх суб'єктів, задіяних у процесах демократизації суспільства і держави. Цей підхід притаманний сфері управління, стосуючись формування та функціонування механізму розподілу влади. Він розповсюджується на модель співпраці інститутів держави і інститутів громадянського суспільства, потребуючи дієвого механізму стримувань та противаг. Також паритет визначає взаємини у різних сферах життєдіяльності суспільства: національних відносинах, гендерній політиці, міжконфесійних відносинах тощо. Поняття паритетної демократії, на нашу думку, слід розглядати як оптимальну модель системи стримувань і противаг, що забезпечує реалізацію рівних прав і можливостей для всіх учасників демократичного процесу, створюючи певний баланс інтересів. В свою чергу, така модель будується на політичній та правовій системах, які визначають правила, норми та механізми взаємодії різних складових. Вона має об'єктивне підґрунтя, обумовлене соціально-політичними реаліями, а також враховує перспективні потреби розвитку суспільства» [1, с. 13].

Дилема демократичного політичного рішення полягає у тому, що сучасне суспільство, побудоване на плюралізмі поглядів щодо вибору напрямків державної політики (зовнішньої та внутрішньої) характеризується надмірністю інформаційних потоків та потребує певних обмежень у процесі формування політичного рішення, на що і має бути спрямована технологізація його прийняття та реалізації.

Проблематика технологій прийняття та реалізації політичних рішень знаходить своє вирішення у роботах представників політичної теорії, дослідників публічної політики. Аналіз сутності та характеристик політичного рішення представлено у роботах таких вітчизняних та зарубіжних авторів, як В. Бакуменко, В. Бебик, А. Дегтярьов, Б. Краснов, І. Кресіна, В. Лісничий, С. Наумкіна, Ю. Мірошніченко, Р. Павленко, Г. Почепцов, В. Ребкало, О. Соловійов, В. Тертичка, О. Шаян та ін.

На думку Ю. Мірошніченка «Створення в Україні системи прийняття державно-політичних рішень дозволить звести до мінімуму елемент випадковості в політичному управлінні, подолати домінування спонтанних проблем, які виникають випадково чи внаслідок невиправданого прагнення парламентської фракції. Доцільно створити перспективний проект політичних і законодавчих реформ у державі. В ньому слід накреслити першочергові та перспективні рішення. Інтереси України вимагають скоординованих зусиль законодавчої і виконавчої гілок влади, у тому числі центральних і місцевих органів у виробленні і проведенні єдиної національної політики країни. Процес її формування і реалізації необхідно здійснювати програмно-цільовим методом, який базується на системному підході до організації, міжвідомчої координації і управління, в основі якого знаходиться система ППБ («стратегічного планування – програмування – розробки бюджету»), завдання якої полягає в тому, щоб слугувати формою зв'язку між стратегією і тактикою вирішення першочергових державних проблем та розробкою державного бюджету» [2].

Виділення та аналіз етапів політичного рішення, формування його технологічного алгоритму пов'язується із такими авторами, як Гарольд Лассуел, Герберт Саймон, Чарльз Ліндблум та Девід Істон. Розглянемо їх моделі прийняття політичних рішень більш детально.

У роботах Г. Лассуела виділено наступні технологічні етапи політичного рішення: – дослідження; – сприяння; – розпорядження; – звернення; – застосування; – припинення; – оцінка. На думку Г. Саймона, процес прийняття рішення складається із трьох етапів: дослідження, розробки та вибору. На кожному з етапів головну роль відіграє раціональний пошук найкращого рішення. Якраз здатність дотримуватись раціональності у процесі прийняття

рішення ставить під сумнів Ч. Лінблом, який включає до моделі формування політики хід та результати виборів, дії бюрократії, партій та їх лідерів, бізнес.

Модель політичної системи, запропонована Д. Истоном дозволила концептуалізувати взаємодію таких елементів у процесі прийняття політичного рішення, як актори, умови, оточення та наслідки для суспільства в цілому.

Одна із особливостей моделі Д. Истона полягає у тому, що вона розглядає «процес здійснення політики з точки зору досягнутих наслідків / результатів у формі впливів оточення, що надходять через вхідні канали (партії, засоби масової інформації, групи інтересів), потреб всередині політичної системи (внутрішні впливи) і їх перетворення в наслідки й результати політики» [3, с. 40].

В цілому, технологія прийняття політичних рішень передбачає наступні етапи.

По-перше, визначення проблеми, її ідентифікація у відповідному просторі та зв'язок із політичною ситуацією. Однією із головних помилок влади у сучасному інформаційному світі стає неправильна ідентифікація проблеми, коли проблеми «з'являються», штучно конструюються під певні владні ініціативи чи програми.

По-друге, визначення альтернативних шляхів вирішення проблеми, виходячи із пріоритетів суспільного розвитку, наявних ресурсів.

По-третє, оцінка варіантів вирішення проблеми із залученням громадськості, врахуванням експертної думки, широким обговоренням у мас-медіа та ін.

По-четверте, вибір варіантів політичного рішення. Цей етап виступає завершальним у процесі підготовки та прийняття політичного рішення.

По-п'яте впровадження політичного рішення. На останньому етапі відбувається оцінка результатів впровадження політичного рішення та модифікація політики.

Дискусії навколо доцільності виділення технологічних етапів у процесі прийняття та впровадження демократичного політичного рішення тривають і у сучасній політичній науці. Противники «технологічного» розуміння політичного рішення наголошують на складності, багатоманітності та комплексності факторів, які впливають на рішення в умовах демократичного політичного режиму.

Вони говорять про неприпустимість спрощення владної діяльності та зведення її до певних технологій, які не завжди спрацьовують в унікальних політичних ситуаціях. До кола таких критиків належать Д. Стоун, Г. Дженкінс-Сміт та цілий ряд авторів, які поділяють постмодерні парадигму до дослідження публічної політики.

Прихильники «етапного» підходу, навпаки, вважають, що «сила його в тому, що він пропонує раціональну структуру... кожний етап створює контекст, у рамках якого ми можемо використовувати різні підходи... у широкому сенсі етапний підхід справді дає нам змогу аналізувати складності реального світу з умовою: коли ми застосовуємо його як евристичний інструмент, то повинні пам'ятати, що модель має всі обмеження будь-якої схеми чи метафори... Ідея розбиття здійснення публічної політики на окремі фази, що починаються із визначення проблем і встановлення порядку денного й закінчуються впровадженням та оцінюванням політики, може цілком зумовити накладання цих етапів на реальність, яка нескінченно складніша, мінливіша й більш взаємодіюча. Проте прийняття циклічної метафори – не обов'язково необґрунтований чи нереалістичний спосіб вивчення того, що відбувається, коли здійснюється політика» [3, с. 87].

У роботах одного з провідних теоретиків демократії – Р. Даля пропонується модель прийняття політичних рішень, умовою якої виступає контроль громадян над владою. Для цього необхідно поділяти демократичні цінності, дотримуватись норм демократії, своєчасно обмежувати владу як великих бізнес-корпорацій, так і бюрократичного апарату держави, забезпечити рівність доступу громадян до влади.

Серед необхідних умов, сприятливих для прийняття демократичних політичних рішень, виділяються соціокультурні (поширення демократичних ідей, демократична громадянська освіта, обізнаність громадян з власними правами, незалежні мас-медіа) та психологічні (рішучість і наполегливість громадян, їх впевненість у результативності своїх дій).

Плюралістична теорія демократії Р. Даля виходить з ідеї підконтрольності урядовців громадянам як головної умови демократичного політичного режиму. Також необхідними умовами виступають децентралізація політичного та економічного просторів, розвиток політичного плюралізму.

Проблемність реалізації демократичної моделі прийняття та реалізації політичних рішень в українській політичній системі обумовлена багатьма чинниками, серед яких варто виділити наступні:

- відсутність відкритості у діяльності влади, недостатньо ефективний контроль з боку громадськості за владними рішеннями, погана інформованість громадян щодо дій держави;

- політичний популізм, який проявляється у деклараціях щодо ролі громадянського суспільства, «народного контролю», реформ, відповідальності влади;

- «підданська» політична культура та патерналізм, який домінує у суспільстві;

- тривале панування недемократичного політичного режиму (радянський тоталітаризм);

- централізація влади, недостатня розвиненість горизонтальної взаємодії, місцевого самоврядування;

- економічна монополія держави та олігархічних груп;

- нерозвиненість громадянського суспільства.

В Україні, на думку Ю. Мірошниченка «необхідно створити вітчизняну теорію державно-політичних рішень з урахуванням історії, самобутності, політичної культури, традицій України. Особливе значення в ній слід надати розвитку суб'єктів прийняття державно-політичних рішень, оскільки саме вони утворюють динамічну систему, в якій постійно відбувається перерозподіл сил та впливу, ціннісних орієнтацій, ресурсів влади» [2].

Таким чином, поряд з інституційними, політико-правовими та економічними чинниками для успішних реформ важливе значення має забезпечення прийняття та реалізації демократичного політичного рішення в Україні.

Бібліографічний список

1. Кормич Л. І. Принципові засади паритетної демократії / Л. І. Кормич // Актуальні проблеми політики; зб. наук. пр. - Одеса: «Фенікс», 2011. - Вип. 42. - С. 12 - 21.
2. Мірошниченко Ю. Р. Демократичні механізми підготовки і прийняття державно-політичних рішень : дис. ... к. політ. н. / Ю. Р. Мірошниченко; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. - К., 2006.

3. Парсонс В. Публічна політика: Вступ до теорії й практики аналізу політики / В. Парсонс; пер. з англ. – К. : Вид. дім «Кисво-Могилянська академія», 2006. – 549 с.

Стаття надійшла до редколегії 29.05.2012

Стаття посвящена аналізу актуальної для політичної системи сучасної України проблеми – формуванню і реалізації демократических політичних рішень. Особое внимание уделяется технологиям принятия и реализации политического решения.

This article examines the actual of the political system to present-day Ukraine issue – the formation and implementation of democratic policies. Particular attention is paid to technology adoption and implementation of political decisions.

УДК 316.334.3:321:316.35

Коваль С. В., НУ «ОЮА»

ТИПІЗАЦІЯ ВЗАЄМОДІЇ, ЯК ОСНОВА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Стаття присвячена вивченню неурядових громадських організацій, як нових структурних елементів в українському суспільстві. Також у статті розглядається процес інституціоналізації громадянського суспільства з точки зору інтерпретативної парадигми, а саме – символічного інтеракціонізму.

Актуальність дослідження обумовлена тим, що сучасне українське суспільство знаходиться на стадії трансформації: система соціальних цінностей і норм, політична і соціально-економічна система знаходяться в стані «пошуку себе». Це і загострює увагу до труднощів взаємодії держави з іншими соціальними інститутами, адже саме ця взаємодія багато в чому і створює процес формування громадянського суспільства, а також – так необхідних перехідному українському суспільству соціальних цінностей і норм.

Метою дослідження було визначити рівень взаємодії держави з соціальними інститутами та проблеми які заважають формуванню громадянського суспільства в Україні.

Дослідження громадянського суспільства як складного соціального феномена не повинні обмежуватися тільки інституційної сферою. В даний час домінує кілька підходів і парадигм, що до інтерпретації громадянського суспільства. Серед них можна виділити кілька основних теоретичних підходів. А саме – нормативна парадигма, представлена роботами Т. Парсонса (теорією структурного функціоналізму з наперед заданими соціальними структурами і ролями, а також символами і знаками, які її наповнюють). Інтерпретативна парадигма головним чином виражена теорією символічного інтеракціонізму (Дж. Мід, Г. Блумер) і феноменологічної соціологією (А. Шюц). Вона передбачає відсутність у суб'єктів заздалегідь заданих алгоритмів поведінки, системи символів і знаків. Точніше, «ставить значення кожної ролі в залежність від особистої оцінки ситуації, специфічних можливостей прояву ролі в ситуації і від того, як позначається на соціальній взаємодії загальне визначення ситуації усіма її учасниками» [1, с. 46].

На думку Дж. Г. Міда «інтерація – це безпосередня міжособистісна комунікація («обмін символами»), найважливішою особливістю якої визнається здатність людини «приймати роль іншого», уявляти собі (відчувати), як його сприймає партнер по спілкуванню (або група). В інтерації дійова особа бере участь у визначенні ситуації, висловлює це і показує своєю поведінкою, як він бажає витлумачити ситуацію і що з цього має значення» [1, с. 49]. Відповідно інші учасники інтерації також беруть участь у визначенні та оцінці ситуації, висловлюють своє ставлення до неї.

Виникає закономірне питання, чи можна теорію інтерацій розглядати на інституціональному рівні (в даному випадку, між державними органами та інститутами громадянського суспільства). Адже в інтерпретації поняття «інтерації» йдеться про міжособистісному взаємодії між акторами соціальної реальності, але ніяк не інституціональному.

Тому ми пропонуємо наступне. На сучасному етапі розвитку українського суспільства відбувається, інституціоналізація громадянських практик, яка рухається по шляху, для якого характерно поява великої кількості громадських організацій і різних громадських інституцій.

Громадські інституції, виступають результатом процесу інституціоналізації (упорядкування) суспільної взаємодії і є основним елементом, що визначає форму взаємодії громадських і соціальних інститутів в розрізі практичної реалізації механізмів забезпечення прав і свобод громадян.

Згідно Г. Блумер і Дж. Г. Міду, структура соціальної дії будується, перш за все, на очікуванні суб'єкта заздалегідь визначеної дії від іншого суб'єкта. Тут ми маємо типізовану структуру, в рамках якої відбувається дія і дані правила існування цих рамок дії відомі взаємодіючим акторам.

А. Шюц говорить про структуру повсякденної дії і повсякденного мислення, яку людина використовує в своєму повсякденному житті. В даному випадку доречні слова вченого про спадковість повсякденного досвіду: «Кожен крок мого тлумачення світу повсякденності заснований на запасі минулого досвіду, як мого особистого безпосереднього досвіду, так і подібного досвіду інших людей, який мені переданий» [1, с. 86]. Досвід, як позитивний, так і негативний, який передається у спадок, перетворюється у знання, яким володіє суб'єкт і який використовує в подальшому в ситуаціях

соціальної взаємодії. При постійному повторенні ситуації та застосування по відношенню до неї певного адекватного знання (дії), можна говорити про типізацію даного знання. Наступним етапом є автоматизація дії, яке стало типовим для суб'єктів соціальної взаємодії, можливо, доходить до того, що дану поведінку стає звичкою і відбувається не усвідомлено. Починаючи з цього етапу соціальна взаємодія виконується автоматично і не помічається суб'єктами, що призводить до побудови довірчих та типізованих відносин між ними.

Дана автоматизація соціальної взаємодії дозволяє говорити про якісно нові рівні відносин, «ідеалізації» соціальної взаємодії, якому учень і послідовник А. Шюца, М. Натансон запропонував лаконічну назву «безперервність» [1, с. 91]. Під ідеалізацією (безперервністю) соціальної взаємодії, природно вважати те, що нинішня ситуація в своїх типових властивостях буде повторюватися в майбутньому, тобто ми зможемо планувати свою поведінку в майбутньому і, відповідно, передбачати поведінку іншого суб'єкта.

Сьогодні ми знаходимося на етапі соціальної взаємодії між представленими інституціями та визначення результатів цих взаємодій, відповідно накопичення досвіду і визначення його як позитивного чи негативного. Наступним етапом буде передача у спадщину отриманих знань. Важливо, щоб справно функціонував обмін досвідом в середовищі громадських організацій та державних органів. Ми не можемо ще говорити про типізацію, автоматизацію та побудови довірчих відносин у середовищі функціонування громадянського суспільства. Отже, у відсутності повторюваності позитивного досвіду, нам ще рано говорити про ідеалізацію соціальної взаємодії. Тут ми також можемо говорити про необхідність присутності стабільності в сфері даних відносин і відсутності даної стабільності в області побудови громадянського суспільства в Україні.

Перекладаючи вищесказане на конкретні приклади інтеракції головних акторів дії в сфері громадянського суспільства – держава і суспільство, яке більш конкретно можна уявити НГО, ініціативними групами з одного боку і органами державної влади з іншого.

У сучасній Україні не відбувається процесу типізації взаємодії між представниками громадських організацій або ініціативних груп і органами державної влади та місцевого самоврядування.

Україна отримавши статус незалежної держави, стала на шлях формування громадянського суспільства. Але даний процес ускладнюється у зв'язку з тим, що багато соціальних інститутів досі знаходяться на стадії формування та розгортання своєї діяльності, про що говорять результати проведених досліджень. Все ж таки, можна прогнозувати, що з формуванням громадянського суспільства в Україні на перший план вийдуть ті громадські суспільні проблеми, які цікавлять різні соціальні прошарки.

Швидке і вчасне оголошення соціальних інтересів різноманітних прошарків українського суспільства через інститути громадянського суспільства поступово приведе до того, що органи державної влади будуть приймати рішення, які будуть відповідати часу, а головне – будуть розв'язуватися проблеми розподілу матеріальних та духовних цінностей між різними соціальними прошарками населення.

Формування громадянського суспільства є складним процесом для посткомуністичних держав, і тому сучасне суспільство знаходиться в дуже складному становищі, адже саме воно має вносити зміну в соціальну, економічну, політичну і культурну сфери. Сьогодні стоїть складне завдання – формування громадянського суспільства – своєрідного соціального інституту, який не мав аналогів в нашій державі, і тому потрібно починати усе з «чистого аркуша». Це пояснює, чому процес формування громадянського суспільства може супроводжуватися і успіхами і різного роду невдачами.

Реальне суспільство рухається і змінюється, зберігаючи при цьому, як правило, свою стійкість. У суспільній свідомості бродять, стикаються, вступають у взаємодію і боротьбу дуже різні ідеї, з яких кожна має своїх захисників, готових воювати за неї до переможного кінця і щиро переконаних у тому, що саме ця ідея є головною для створення «найкращого з можливих соціальних світів», тобто того «справжнього» суспільства, до якого людство несвідомо прагнуло зі свого зародження. Таким моделлю суспільства для нас зараз є громадянське суспільство, тобто асоціація вільних громадян, яка обмежує і контролює дію держави, забезпечуючи рівність всіх громадян перед законом за допомогою механізму поділу влади і пріоритету права.

В середині 90-х років становище з громадянською активністю було дуже «плачевний». Людям було складно втілити свої ідеї та

свою активність в життя, тому що не існувало організацій, за допомогою яких можна було б задовольнити нові ідеї. В даний час в Одесі зареєстровано більше 2000 тисяч громадських організацій, їх активність залишається поки низькою. На сьогоднішній день громадські організації мають виступати на поле висвітлення діяльності громадянського суспільства.

Однією з причин пасивності громадських організацій є те, що вони активізують свою діяльність переважно під час політичних кампаній, представляючи ту чи іншу партію, а після виборів вони так і залишаються нікому невідомої громадською організацією.

Ще одна причина пасивності полягає в тому, що громадські організації взаємодіють розрізнено друг від друга. Виходом може бути якась стійка структура, в якій будуть представлені всі організації міста, області, регіону, країни. Мета полягає в тому, щоб представники громадських організацій мали своїх представників у всіх рівнях влади.

Оскільки держава вже вичерпала кредит довіри і не представляє собою в очах громадян сили, яка здатна вирішити актуальні соціальні проблеми, то головна проблема полягає в тому, що державний апарат уже не становить собою соціальної сили, яка здатна допомогти своїм громадянам, а нові структури, які покликані поповнити нішу, ще не отримали підтримку серед населення. У цій ситуації шанс отримують НГО.

Україна намагається приймати європейські стандарти розвитку в усіх сферах суспільного життя. Розвиток громадянського суспільства не є винятком. В Європі громадські організації займаються виключно громадською діяльністю і є не заангажованими політичними силами. В українських реаліях в першу чергу необхідно розвивати політичну і правову свідомість. З цієї метою значущим можуть бути різного роду конференції, семінари, тренінги з підняття обізнаності громадян про діяльність НГО з метою активізації громадян та підняття рівня політичної і правової свідомості.

Громадські організації в Україні мають значні амбіції, які поки що перевищують їх потенціал. Більшість суспільно активних НГО ставлять собі за мету побудову розвинутого громадянського суспільства, розвитку демократичної, соціальної, правової держави. Суспільно активні НГО конкурують з політичними партіями й ставлять за мету мати більшу довіру, авторитет і підтримку громадян, ніж партії.

Активно розвивається механізм створення громадських рад при органах влади. Майже при всіх центральних і місцевих органах влади створені громадські ради, а також при парламентських комітетах. На жаль, не завжди діяльність рад є ефективною, але це є прогресивним механізмом участі у формуванні державної політики.

Сьогодні усі головні позитивні демократичні зміни в державній політиці України відбуваються за активної участі та лобіювання НГО. Будь-яке прогресивне рішення влади не залишається поза увагою громадських організацій завдяки їх активному сприянню в процесі розробки тексту рішення та його просування з боку аналітичних центрів і громадських організацій.

Бібліографічний список

1. Абельс Х. Интеракция, идентичность, презентация. Введение в интерпретативную социологию /Хайнц Абельс; пер. с нем. яз. под общ. ред. Н. А. Головина и В. В. Козловского. – СПб. : Издательство «Алетейя», 1999. – 272 с.
2. Шюц Альфред Структура повседневного мышления / А. Шюц // Социологические исследования. – 1988. – № 2. – С. 129-137.
3. Мид Джордж Интернализированные другие и самость. От жеста к символу / Дж. Мид // Американская социологическая мысль. – М., 1994.

Стаття надійшла до редколегії 01.06.2012

Статья посвящена изучению неправительственных общественных организаций, как новых структурных элементов в украинском обществе. Также в статье рассматривается процесс институционализации гражданского общества с точки зрения интерпретативной парадигмы, а именно – символического интеракционизма.

The article is devoted to the study of NGOs as new structural elements in the Ukrainian society. Also in The process of institutionalization of civil society in terms of interpretative paradigm – namely, the symbolic interaktionismu.

МІЖНАРОДНІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ
СТАНДАРТИ ПАРИТЕТНОЇ
ДЕМОКРАТІЇ ТА ТЕХНОЛОГІЇ
ЇХ ВПРОВАДЖЕННЯ У ВИБОРЧОМУ
ПРОЦЕСІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

УДК: 316.4.063.4

*Науmkіна С. М., ДЗ «ПНПУ ім. К. Д. Ушинського»
Ярова Л. В., ОНМА*

**ПОЄДНАННЯ ПОНЯТЬ «СОЦІАЛЬНА
ДЕРЖАВА» І «СОЦІАЛЬНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ»
У ПОЛІТИЧНІЙ ПРАКТИЦІ: КРЕАТИВНИЙ
ДОСВІД ДЕМОКРАТИЧНИХ ДЕРЖАВ ЄВРОПИ**

У статті аналізуються можливості розвитку соціальної держави в сучасному українському соціумі з урахуванням креативного досвіду європейських країн.

Визначаючи можливості розвитку соціальної держави в сучасному українському суспільстві, варто звернути увагу на необхідність переосмислення сутності і змісту соціальної політики держави, яка відбувається сьогодні у всьому світі. Фактично це означає спробу поєднання понять «соціальна держава» і «соціальний менеджмент» в практиці соціального забезпечення і захисту. У нових історичних умовах – умовах глобального ринку – соціальна відповідальність держави пов'язується з наданням населенню певного, законодавчо регламентованого набору соціальних благ – гарантованого

соціального мінімуму. Держава все більше звільняється від вузько-управлінських функцій, пов'язаних з розподілом засобів на рівні кінцевих споживачів, зосереджуючись на регулюванні інституційних взаємодій у соціальній сфері. Але це не зменшує, а навпаки, збільшує сферу компетенції держави як гаранта збалансованої соціальної політики і основного суб'єкта-носія соціальної місії. З одного боку, держава підтримує і контролює деякі загальні правила гри, що не перешкоджають процесам соціального саморегулювання у вирішенні завдань соціального захисту і підтримки населення. З іншого – держава встановлює пріоритетні напрями збалансованої соціальної політики і розробляє технології бюджетного фінансування соціальних програм.

Зміна ролі держави у напрямі регулювання системи інституційних взаємодій задається в першу чергу необхідністю ефективного менеджменту на всіх рівнях реалізації заходів соціальної політики, що виявляється в спробах створення додаткової, недержавної інституційної підсистеми соціальної підтримки – вибудовування альтернативної мережевої технології вирішення соціальних проблем на підставі громадських соціальних ініціатив. Головною особливістю сучасного етапу є пошук і розвиток адекватних ринковим умовам технологій взаємодії державних (тих, що «традиційно» займаються вирішенням соціальних проблем) і недержавних структур (неурядових організацій, альтернативних ініціатив, добродійних проєктів), що забезпечують нову якість управління в соціальній сфері, – управління гнучкішою, динамічнішою, реалізованою за принципом «мережевої» дії і зорієнтованою, в першу чергу, на ресурсозбереження. Такі інституційні структури повинні розглядатися як вдосконалений інструмент для фіксації актуальних соціальних домагань і масових очікувань, а також для процесу їх об'єктування в ефективні соціально-управлінські технології, що відповідають принципам «раціонального соціального менеджменту», тобто є маловитратними і результативними. Включення нових інституційних структур до сфери соціальної політики зумовлює і зміну традиційних процедур розробки значимих рішень за допомогою легітимації і розвитку засобів суспільної експертизи, дозволяє враховувати нові соціальні ініціативи і благодійну допомогу з боку бізнесу. Зрештою йдеться про значне розширення спектру і обсягів соціальної підтримки в суспільстві, перш за все, завдяки мережевого охоплення даною підтримкою тих соціальних груп, які не «охоплюються» традиційними формами.

У економічній літературі усталеним є використання поняття «соціальний захист населення». У розширеному трактуванні цей термін передбачає можливість позначення ним всіх вищеописаних елементів інституційних структур соціальної політики. У вузькому тлумаченні «соціальний захист» аналогічний поняттю «допомога». Як відомо, відсутність стандартизованої термінології дає можливість окремим фахівцям за певних обставин вживати одне поняття замість іншого. В той же час до соціального захисту фахівці Міжнародного бюро праці відносять соціальне страхування і соціальну допомогу.

Розподіл соціального захисту на соціальне страхування і соціальну допомогу обумовлений, по-перше, методами врахування (неврахування) соціальних ризиків і, по-друге, відмінністю в джерелах фінансування. Соціальне страхування – це страхові внески працедавців і працівників, а при соціальній допомозі – це ресурси, що акумулюються в бюджетній системі переважно за рахунок оподаткування. Що стосується допомоги для малозабезпечених сімей, інвалідів з дитинства, то такі види соціального захисту не пов'язані з виплатою страхових внесків і за своєю природою не є страховими випадками. Відповідно їх забезпечення має бути віднесено до системи державної соціальної допомоги або до інших державних соціальних програм.

Розуміння найбільш помітних відмінностей в існуючих сучасних підходах до соціального захисту дає класифікація Г. Еспінг-Андерсена, що отримала на сьогодні широке визнання [1]. Дослідник виділяє три основні моделі соціальних держав: ліберальну, консервативну (корпоративну) і соціал-демократичну.

Формування ліберальної моделі, властивої для таких країн, як США, Канада, Австралія, Велика Британія, відбувалося за утвердження приватної власності, переважанні ринкових відносин і під впливом ліберальної трудової етики. Основними умовами функціонування даної моделі є мінімальне залучення держави в ринкові відносини та обмежене використання заходів державного регулювання, що не виходить за рамки вироблення макроекономічної політики; у внутрішньому валовому продукті (ВВП) державному сектору економіки належить лише невелика доля. Соціальна підтримка громадян здійснюється за рахунок розвинених систем страхування і при мінімальному втручанні держави, що надає певні гарантії. Розміри страхових виплат, як правило,

невеликі. Незначні і трансфертні платежі, тобто фінансові кошти, отримані від податків, що переказуються з рахунків державного бюджету безпосередньо різним групам населення у вигляді допомоги і субсидій. Матеріальна допомога має адресну спрямованість і надається лише на підставі перевірки її необхідності.

У сфері виробничих відносин створені максимальні умови для розвитку підприємницької активності. Власники підприємств нічим не обмежені в ухваленні самостійних рішень щодо розвитку і реструктуризації виробництва, включаючи і вивільнення зайвих працівників. Така ситуація є найгострішою для США, де з 1948 року діє закон про трудові угоди, або «Закон Вагнера», згідно з яким адміністрація підприємства в разі скорочення або модернізації виробництва має право звільняти працівників без попередження або з повідомленням за два-три дні, без урахування трудового стажу і кваліфікації. Завдання профспілок – відстоювання інтересів працівників з найбільшим стажем в разі загрози масових звільнень, однак, не завжди вдається їх відстояти.

Дана модель цілком відповідає своєму основному призначенню в умовах економічної стабільності або підйому, але при спаді і вимушеному скороченні виробництва, що супроводжується неминучим зменшенням соціальних програм, в уразливого положенні опиняються чимало соціальних груп, перш за все жінки, молодь, літні люди.

Консервативна (корпоративна) модель характерна для країн з соціально орієнтованою ринковою економікою. У їх числі – країни континентальної Європи, такі як Австрія, Німеччина, Італія, Франція. Позиції держави тут значно сильніші: бюджетні відрахування на соціальні потреби майже дорівнюють страховим внескам працівників і працедавців, основні канали перерозподілу знаходяться або в руках держави або під її контролем. Разом з тим, держава прагне поступатися матеріальною підтримкою громадян системі страхового захисту. Завдяки цьому величина соціальної допомоги пропорційна трудовим доходам і, відповідно, розмірам відрахувань на страхові платежі. Відмітною особливістю є «самоуправління» страхових кас, що знаходяться в спільному веденні власників підприємств і впливових профспілок, які захищають інтереси найнятих працівників. Розмір гарантованих виплат в разі безробіття залежить від трудового стажу, а терміни виплат – від тривалості сплати страхових внесків, їх величини і віку праців-

ника. У багатьох країнах період виплат допомоги по безробіттю збільшено для осіб, старших 50 років.

Соціал-демократична модель (інколи її ще називають солідарною) передбачає провідну роль держави в захисті населення. Причому пріоритетними завданнями державної соціальної політики вважаються: вирівнювання доходів населення і загальна зайнятість. Дана модель практично втілена в країнах північної Європи – Швеції, Норвегії, Фінляндії, Данії, а також в Нідерландах і Швейцарії. Основою фінансування соціальної сфери слугує розвинений державний сектор економіки, зміцненню якого не в останню чергу сприяє дуже високий рівень оподаткування. Доля державних витрат у ВВП складає 66 % (Швеція), 61 % (Данія), 56 % (Фінляндія). Основна частина цих витрат йде на задоволення потреб об'єктів соціального призначення. Вельми значну частину серед них складають і трансфертні платежі, завдяки яким відбувається перерозподіл національного продукту на користь найменш забезпечених верств населення [2].

Іншими відмінностями даної моделі є розвинена система виробничої демократії, регулювання трудових відносин на загальнонаціональному рівні, а не на рівні окремих підприємств або галузей, використання дієвих засобів, що дозволяють мінімізувати рівень безробіття.

Найбільшої популярності набула шведська доктрина соціальної держави, яку часто називають егалітарною. Вона виводить турботу держави про своїх громадян на рівень національного культу, обіцяючи забезпечувати «безпеку, надійність і захист в загрозливих ситуаціях, а також організацію і керівництво захистом».

Комісія Європейського співтовариства (ЄС) згідно з принципами організації виокремлює дві основні моделі соціальної політики: «бісмарківську» і «бевериджську». «Бісмарківська» модель встановлює жорсткий зв'язок між рівнем соціального захисту і успішністю (тривалістю) професійної діяльності. Соціальні права обумовлюються тими відрахуваннями, які сплачуються впродовж всього активного життя, тобто соціальні виплати набувають форми відкладених доходів (страхових внесків). Страхові каси, що управляються на паритетних або розділених засадах працевластців і працівниками, збирають відрахування із заробітної плати, з яких формуються різні професійні страхові фонди і здійснюються соціальні виплати. Таким чином, соціальний захист незалежний від державного бюджету.

«Бевериджська» модель виходить з того, що будь-яка людина, незалежно від її приналежності до активного населення, має право на мінімальну захищеність у разі захворювання, старості або з іншої причини скорочення своїх ресурсів. У тих країнах, які вибрали цю модель, діють системи страхування хвороб, прикріплення до яких є автоматичним. Пенсійні системи забезпечують мінімальні доходи всім особам відповідного віку незалежно від їх минулих зусиль по відрахуваннях від заробітної плати (так звані «соціальні пенсії» на відміну від «професійних»). Такі системи соціального захисту фінансуються через податки з державного бюджету. В даному випадку переважає принцип національної солідарності, що ґрунтується на концепції розподільної справедливості. На сьогодні формується також нова загальноєвропейська модель соціальної політики, заснована на принципі поєднання економічної ефективності та соціальної солідарності. У такий спосіб наголошується на збалансованому розвитку соціальної політики Європи, транспарентності та дотримання інтересів всіх країн-членів ЄС. Відбувається процес переорієнтації соціальних програм з універсального рівня на індивідуальний, що значно дешевше і ефективніше, оскільки адресна допомога надається лише тих, хто її потребує.

Особливістю сучасної еволюції держави добробуту є те, що вона розвивається в умовах глобальної економіки. Сформувався поняття зовнішньої соціальної політики, що відображає якісний характер змін. Переваги в продуктивності праці поки що дозволяють багатьом країнам ЄС підтримувати конкурентоспроможність при збереженні високих рівнів зарплати і соціальних витрат, які є чинником мотивації праці і зростання соціального капіталу. Реформи соціальної сфери покликані забезпечити компроміс між конкурентоспроможністю і соціальною політикою.

Європейські дослідники при аналізі соціальної політики вважають за доцільне використовувати поняття «соціальна якість». Дане поняття відіграє інтеграційну роль, оскільки вимір соціальної якості вимагає ширших мультидисциплінарних підходів. Концепт соціальної якості, на думку європейських учених, дозволить застосувати точніший підхід для встановлення нових рамок досліджень і політичного порядку денного, і співвідношення політичних трендів із структурними проблемами нерівності. На національному і міжнародному рівнях, усередині і поза уря-

дами наголошується повсюдне зростання зацікавленості до нового розуміння соціальної політики разом з розширеними цілями добробуту. Уряди Великобританії та Ірландії, наприклад, узяли зобов'язання вирішити завдання щодо зниження рівня бідності в країні. Європейські соціологи здійснили моніторинг урядових зобов'язань з питання бідності. Були розроблені індикатори Європейського Союзу щодо соціальної виключності, зросли вимоги до влади відносно національних і міжнародних стандартів мінімального доходу. У програмі «ILO InFocus» з питань соціально-економічної безпеки є тема «Пошук справедливості в розподілі – основа захисту для всіх» [3].

Аналіз «соціальної якості в Європі» свідчить, що такий підхід охоплює всю політику (економічну, культурну, соціальну тощо) і таким чином має достатній потенціал, аби зробити політику ефективнішою, ніж за сучасних умов, і водночас більш демократичною.

На загальнонаціональному рівні соціальна політика є одним з найважливіших напрямів внутрішньої політики держави, пов'язаним з відтворенням соціальних ресурсів і забезпеченням як стабільності соціальної системи, так і динамічності її розвитку. Соціальна політика реалізується за допомогою соціальних заходів і програм, що здійснюються державою, а також приватними корпораціями, громадськими організаціями. Одне з її завдань – вирішувати протиріччя, що виникають між інтересами різних суб'єктів суспільства, між поточними і стратегічними його завданнями [4, с. 11-12].

В. Пальцев виділяє чотири основні напрями соціальної політики: створення правових, організаційних і фінансових умов для організацій соціальної сфери щодо задоволення різних потреб членів суспільства; створення правових, організаційних, виробничих передумов для самостійного заробляння громадянами засобів на підтримку необхідного рівня життя; створення умов для задоволення потреб населення шляхом розвитку соціальної інфраструктури, що знаходиться у власності і розпорядженні державних або муніципальних органів управління; організація виробництва, розподілу і використання окремих товарів і продуктів на виробничих підприємствах і в установах соціальної сфери, що перебувають у власності і розпорядженні державних або муніципальних органів влади.

На думку В. Пальцева, основними принципами державної соціальної політики при переході до стійкого економічного зростання є:

- дотримання загальноприйнятих міжнародних норм і стандартів, передусім, Загальної декларації прав людини, конвенцій і рекомендацій Міжнародної організації праці в галузі соціального захисту населення (принцип «відповідності міжнародним нормам»);

- сприяння з боку держави зайнятості, здобуттю доходу, що забезпечує гідне життя і відповідного трудовому вкладу, встановлення гарантій мінімального розміру заробітної плати, достатньої для покриття основних потреб населення, зокрема, харчування, житло, освіта, здоров'я (принцип «преференційного регулювання»);

- створення комплексних систем соціального забезпечення для непрацездатних і працездатних громадян, що не мають можливості здійснювати трудову діяльність через об'єктивні причини або через низькі доходи (принцип «суцільної страховки»);

- забезпечення колективної відповідальності за кожного, хто потребує соціального захисту, солідарності між працюючими і безробітними, здоровими і хворими тощо, що передбачає розумну централізацію засобів і їх перерозподіл для забезпечення тих, хто без них не в змозі існувати (принцип «солідарності»);

- здійснення диференціації умов і норм соціальних виплат (пенсії, допомоги тощо) громадянам з урахуванням їх трудового вкладу, причини і міри непрацездатності, потреби в соціальній допомозі та інших чинників (принцип «персоніфікації»);

- розмежування компетенції держави та її суб'єктів у сфері соціального забезпечення громадян, до компетенції держави слід віднести визначення соціальної політики, встановлення умов соціального страхування, пенсійного забезпечення, медичного обслуговування, державної підтримки малозабезпечених громадян, сімей, що виховують дітей, інших соціальних гарантій, які забезпечуються в законодавчому порядку [5, с. 9-10].

Таким чином, соціальна політика є найбільш значущою сферою інтересів сучасного суспільства і найважливішою частиною діяльності сучасної держави. Соціальна політика найтісніше пов'язана з типом і рівнем розвитку суспільства, з тими цілями і завданнями, які ставить суспільство в своєму соціальному розвитку як одному з найважливіх напрямів демократичних перетворень.

Бібліографічний список

1. Esping-Andersen G. The three worlds of welfare capitalism / G. Esping-Andersen. – Cambridge, 1990. – 257 p.
2. Система социальной защиты в зарубежных странах [Электронный ресурс] // Отечественные записки. – 2003. – № 3. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/oz/2003/3/>
3. Григорьева Н. С. «Активное гражданство»: стратегия и механизм современной европейской социальной политики [Электронный ресурс] / Н. С. Григорьева. – Режим доступа: http://www.socpolitika.ru/rus/social_policy_research/applied_research/document5591.shtml.
4. Панов М. М. Формирование и реализация социальной политики в регионе : автореф. дис. ... к. экон. н. : спец. 08.00.05 – экономика и управление народным хозяйством (экономика труда) / М. М. Панов. – М., 2009. – 28 с.
5. Пальцев В. А. Особенности формирования социальной политики в условиях экономического роста : автореф. дис. ... к. экон. н. : спец. 08.00.05 – Экономика и управление народным хозяйством (макроекономика) / В. А. Пальцев. – Санкт-Петербург, 2007. – 19 с.

Стаття надійшла до редколегії 02.06.2012

В статье анализируются возможности развития социального государства в современном украинском обществе с учетом креативного опыта европейских стран.

In the article possibilities of development of the social state are analysed in modern Ukrainian society taking into attention experience of the European countries.

УДК 342.57:321.7:141

Кормич А. І., НУ «ОЮА»

ЗМІСТ ТА ФОРМИ СУЧАСНОЇ ДЕМОКРАТІЇ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ

У статті проаналізовано різні підходи до визначення суті і форм сучасної демократії. Виокремлено фундаментальні основи розуміння демократії. Визначено специфіку українського демократичного транзитиву.

Сучасний період цивілізаційного розвитку нерозривно пов'язаний з процесами вдосконалення демократії, пошуком нових її моделей, формуванням нових принципів, що відповідають потребам суспільства тощо.

Феномен демократії, попри фундаментальність основних його засад, залишається в центрі уваги представників різних гуманітарних наук: правознавців, істориків, політологів, що досліджують сутність, моделі, історичні і сучасні форми демократії, прогнозують перспективи суспільних демократичних трансформацій. Великий комплекс питань щодо розвитку демократії аналізується в численних наукових працях як зарубіжних, так і вітчизняних фахівців [1].

Характерні ознаки та параметри демократії аналізувались у працях провідних зарубіжних науковців, як Г. Алмонд, Р. Дарендорф, Т. Парсонс, Дж. Сарторі, Й. Шумпетер та ін. Умови демократичних трансформацій досліджували Ю. Габермас, А. Гідденс, Д. Істон, Д. Растоу та ін. Специфіку демократичних перебудов вивчали Г. Ашин, Д. Белл, З. Бжезінський, Р. Даль, М. Ільїн, Г. Кіссенджер, багато інших фахівців. Демократизація України була об'єктом наукового аналізу в роботах вітчизняних дослідників, серед яких можна назвати В. Горбатенка, М. Головатого, А. Колодія, Л. Латигіну, М. Михальченка, Г. Мурашина, В. Погорілка, Ф. Рудича, О. Скрипнюка, В. Цветкова та інших правознавців, політологів, соціологів.

Однак великий комплекс питань, які охоплюються дифініцією «демократія», не вичерпує можливості подальших наукових розробок. Адже сучасна демократія аналізується не лише як політична концепція, а розглядається з соціальних, економічних, політико-правових позицій, в аспекті реального досвіду тощо.

Тому враховуючи широкий спектр проблем, пов'язаних з аналізом даної категорії, в пропонованій статті зупинимось лише на основних концептуальних засадах, якими визначається характеристика сутності та моделей сучасної демократії. Це стосується не лише змістовного наповнення поняття, а включає також характеристику механізмів впровадження та аналіз основних тенденцій розвитку.

Складність і суперечливість демократичного розвитку потребує не простого засвоєння існуючого досвіду, а передбачає трансформацію його, адаптацію до реалій, що склалися, зміни у часі та просторі. Це завдання вирішується на базі переплетення національних традицій і світового досвіду, які сприймаються у динаміці, критично аналізуються, оцінюються та впроваджуються.

Адже моделі сучасної демократії реалізуються в різних формах, які дозволяють враховувати не лише національну специфіку, а й обумовлюються конкретними викликами реальної ситуації цивілізаційного розвитку. Так моделям плюралістичної, партисипаторної, ліберальної, паритетної демократії тощо притаманні свої характерні параметри, які визначають їх відмінності від інших. Різні джерела походження дозволяють співіснувати стандартам і особливостям. А порівняння переваг і недоліків надає можливість обирати оптимальні варіанти, що забезпечують високу якість демократичного потенціалу.

При цьому змістовне наповнення розуміння демократії напряму залежить від обраного методологічного підходу до трактовки її сутності.

Так, в рамках традиційного підходу акцент робиться на інституціональній розбудові держави і суспільства, яка ґрунтується виключно на законних засадах. В аспекті біхевіоризму в центрі уваги опиняється поведінка суб'єктів, в основі якої лежать демократичні норми та принципи. В аспекті функціоналізму увага концентрується на конституційних засадах діяльності. Нормативізм виходить з оцінки наближення до ідеальної моделі: з правовою державою і громадянським суспільством.

Тобто, існують різні варіації змістовної характеристики демократії, що стосуються держави, суспільства і світоглядних орієнтацій. Але при цьому практично спільним для всіх підходів є обґрунтування ціннісного змісту, що включає народовладдя (в різних формах), пріоритет права, загальнолюдські цінності та

інші універсальні ознаки, які розповсюджуються на демократію як форму, цінність і процес.

Разом з тим йдеться і про можливість уточнень та доповнень відповідно до реальних умов суспільної практики. Тоді класичні ототожнення набувають більш сучасного вигляду і щодо цілей, і щодо способів. Адже сучасну демократію не розглядають як абсолютно універсальну і ідеальну форму суспільного буття, не абсолютизують її принципи. Навпаки, стереотипам протиставляється конкуренція, що відкриває нові можливості і перспективи формування і функціонування механізмів і технологій демократичного розвитку, здатних подолати крайнощі ідентитарних концепцій, утверджуючи демократичні принципи, адаптовані до конкретних умов та розраховані на перспективу.

Та за будь-яких обставин, на нашу думку, мають обов'язково діяти такі фундаментальні принципи як легітимність, плюралізм, паритетність, верховенство права. Вони повинні охоплювати сферу влади і управління, функціонування інститутів громадянського суспільства, взаємодію держави і суспільства, поширюючись на нормативні, організаційні та процесуальні питання, стосовно даних сфер. При цьому йдеться про можливість узгодження індивідуальних і загальносуспільних інтересів у різних сферах, про спроможність уникати конфлікту між проявами волі індивіда і волі спільноти.

Невід'ємною вимогою виступають також відкритість та прозорість прийняття рішень та діяльності з боку всіх суб'єктів, включених в демократичні трансформації. В кінцевому варіанті демократичний транзит має спрямовуватись на досягнення певної консолідації інтересів та забезпечення сталого розвитку суспільства.

Внутрішні і зовнішні умови такого переходу можуть бути різними. При цьому йдеться як про об'єктивні так і про суб'єктивні фактори. Однак, в цілому в суспільстві має утвердитись усвідомлення необхідності демократизації і готовність перейти від очікувань до безпосередньої власної участі у діях, спрямованих на демократизацію всіх сфер життя. В деяких випадках достатньою буває подібна налаштованість еліти, але здебільшого це має стосуватись більш широких верств суспільства. Широка політична участь прискорює демократичні трансформації. Незворотність подібних змін буде означати завершення демократичного транзиту та створення умов

для поглиблення і вдосконалення демократичної моделі. При цьому зміни можуть носити як характер помірних еволюційних, так і динамічних радикальних перетворень, що значною мірою продиктоване глибиною суспільної кризи та ступенем суспільної напруги, в свою чергу визначеної рівнем незадоволеності існуючим станом речей.

Результатом таких дій повинна стати консолідація на засадах утвердження демократичних принципів на рівні конституційно-управлінському, на рівні представництва інтересів та на рівні формування правової та політичної культури соціуму. Це створює сталі демократичні політичні і економічні системи, здатні до розвитку і спрямовані на вдосконалення і оптимізацію всіх відносин, інститутів, норм та цінностей.

Подібні системи, безумовно, мають значну національну специфіку і можуть розглядатись як окремі моделі сучасної демократії, відмінні за формою та близькі за змістом. Порівняння, наприклад, американського, західноєвропейського, східноєвропейського чи українського варіантів дає достатні підстави, щоб переконатись у цьому. І це підтверджує неефективність простого копіювання шляхів демократичного розвитку, без урахування та підтримки національно-традиційних факторів впливу на даний процес. Адже зміни охоплюють фактично весь комплекс проблем, пов'язаних з просторовим та часовим буттям держави, суспільства, економіки, політичної системи тощо.

Такий широкий спектр, в свою чергу, створює непрості умови реалізації демократичних перетворень, супроводжуючись і помилками, і неоднозначними феноменами, породженими чи надто швидкими темпами, чи обмеженим колом свідомих політичних суб'єктів, безпосередньо зацікавлених в подібних змінах; чи іншими чинниками. При цьому йдеться як про внутрішні так і про зовнішні умови становлення і розвитку демократії, про необхідність адекватної реакції на існуючі виклики та спроможність долати суперечності, які проявляються в процесі поглиблення демократії.

Разом з тим, процеси глобалізації, розвитку інфокомунікативних технологій та прояв інших сучасних тенденцій цивілізаційного розвитку потребують певної уніфікації та узгоджень, як на національному так і на наднаціональному рівнях.

Головною вимогою виступає за таких складних умов максимальне обмеження будь-яких примусових форм тиску та здатність широкого впровадження методів і підходів, орієнтованих на досягнення компромісу, а в ідеалі і консенсусу при вирішенні проблем як глобального так і регіонального характеру. Та це, значною мірою, пов'язане з ідеальними уявленнями про можливості і перспективи демократії. На практиці ми стикаємось з багатьма обмеженостями таких можливостей, породженими фактичним станом суспільного життя в окремих державах та в системі міжнародних відносин. Бо зміст і форма демократії має відповідати сучасним реаліям.

Саме це заставляє шукати розраховані на перспективу найефективніші і найоптимальніші принципи, норми і інститути для впровадження і розвитку демократії як форми і засобу реалізації рівних прав і можливостей різних суб'єктів, в спосіб, що не порушує прав інших учасників демократичного процесу, незалежно від ступеня їх активності.

Це надто складне завдання, вирішення якого супроводжується протиріччями на практиці, що можна дослідити на конкретному досвіді України, яка просувається шляхом демократизації. Різноманітність існуючих теорій і досвіду обумовлюють власний пошук, хоч і при визнанні важливості дотримуватись певних узагальнених принципів демократичного транзиту.

Поки що Україна не визначилась остаточно ані щодо цілей та цінностей демократії, ані відносно способів їх реалізації. Перше заважає консолідації суспільства, а друге обумовлює загрозу використання силових методів. Все це спричиняє помилки і прорахунки у реформуванні держави, влади, суспільства, а також призводить до загострення суспільного протистояння, неефективності дії закону тощо. Тобто, не сформувався ні інституційний, ні соціально-психологічний базис сталої демократії. Це висуває на перший план цілий ряд важливих проблем, які мають вирішувати як влада так і суспільство в Україні.

Насамперед, це стосується зміцнення конституційних засад, що гарантують незворотність демократичного поступу. Гра з Конституцією, постійні спроби прилаштувати її до власних інтересів, з кожною зміною владної верхівки, послаблюють, а в деяких моментах і руйнують демократичний процес. Надзвичайно

важливим є також прискорення економічного розвитку, на чому ґрунтуються економічні і соціальні переваги демократії, її привабливість для людини. Стратегії розвитку і механізми їх реалізації мають бути прийнятними для абсолютної більшості суспільства і достатньо переконливими навіть для меншості, забезпечуючи консолідацію навколо демократичного вибору. Натомість частіше відбувається роздмухування різності, замість пошуку спільності потреб і інтересів. І це характеризує поведінку як еліти так і маси, що породжує нігілізм, аполітичність, або нетерпимість. Це нерідко консервує застарілі стереотипи і девальвує демократичні цінності, стримуючи і ускладнюючи демократичні перетворення. Треба водночас долати негативні наслідки минулого і виправляти сучасні помилки, що потребує багатьох зусиль, вибудовуючи дієву систему стримувань і противаг на шляху утвердження демократії в Україні. Це стосується системи розподілу влади, ефективності управління, контролю за владою, відповідальності влади, взаємин влади і суспільства тощо. За таких умов процеси демократизації набувають і нової конфігурації, і нової якості як в горизонтальному так і у вертикальному вимірах.

Враховуючи неоднозначність розуміння самого змісту демократії та наявність різних її моделей слід визнати, що демократичний транзит для нашої держави не може бути дуже швидким і виключно позитивним. Але при всіх складностях демократія залишається сьогодні вищою соціально-політичною цінністю, тому впровадження і розвиток найбільш значущих демократичних принципів та норм виступає як єдина перспектива для українського суспільства, яке має визначитись саме з концептуальними засадами свого демократичного поступу.

Бібліографічний список

1. Даль Р. А. Демократия и ее критики / Р. А. Даль. – М. : РОССПЭН, 2003. – 576 с.; Кин Дж. Демократия и гражданское общество / Дж. Кин. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 400 с.; Латигіна Н. А. Демократія: реалії versus утопії / Н. А. Латигіна. – К. : Київ. нац. торг.-ек. ун., 2008. – 400 с.; Основи демократії / за заг. ред. А. Колодія. – К. : Ай Бі, 2002. – 684 с.; Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс. – М. : Аспект Пресс, 1998. – 270 с.; Скрипнюк О. В. Демократія: Україна і світовий вимір / О. В. Скрипнюк. – К. : Логос, 2006. – 368 с.;

Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность / Ю. Хабермас. – М. : Наука, 1992. – 176 с.; Шумпетер Й. А. Капіталізм, соціалізм і демократія / Й. А. Шумпетер. – К. : Основи, 1995. – 528 с.

Стаття надійшла до редколегії 01.06.2012

В статье проанализированы разные подходы к определению сущности и форм современной демократии. Выделены фундаментальные основы понимания демократии. Определена специфика украинского демократического транзита.

The article provides the analyses of different approaches to the determining of the essence and forms of the modern democracy. The fundamental bases of understanding democracy are determined. The specifics of Ukrainian democratic transit are also defined.

Милосердна І. М., НУ «ОЮА»

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ПАРИТЕТНОЇ ДЕМОКРАТІЇ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Стаття присвячена проблемі розвитку ідеї паритетної демократії на прикладі світового досвіду, а також перспективи її становлення в українській державі. Досліджуються питання гендерної нерівності в політиці, прийняття паритетного законодавства та системи квот, які сприяли б підвищенню рівня участі жінок у політиці.

Друга половина ХХ сторіччя була ознаменована глобальними демократичними процесами, які змінили вигляд політичної карти світу. За всією несхожістю конкретних форм та результатів демократичні зміни відобразили прагнення народів ліквідувати тоталітарні та авторитарні режими, створити сучасне громадське суспільство та правову державу, забезпечити політичний плюралізм, розподіл влади, рівний доступ всіх громадян до політичної участі та гідні умови життя людей.

Слід зазначити, що історичний генезис демократії довготривалий, суперечливий та й до теперішнього часу не завершений. Але основним здобутком та цінністю сучасних демократичних режимів є рівна участь громадян у функціонуванні політичної системи, здійснення впливу на процес прийняття політичних рішень. Разом з тим в сучасному суспільстві також існують певні проблеми, які гальмують процес становлення демократичних засад і серед таких можна відзначити гендерну нерівність. Гендерна нерівність є проблемою не тільки для країн, в яких відбувається становлення та розвиток демократичних засад чи Арабських країн, але вона також присутня й в розвиненому Західному суспільстві.

Тому комплексний аналіз проблеми гендерної нерівності, а також шляхів її подолання є актуальним як в теоретичному, так й практичному плані.

Серед авторів, які досліджували феномен гендерної нерівності, паритетної демократії можна відзначити Б. Родрігез-Руїз,, Р. Рубіо-Марин, Н. Конвей, Росс Карен, Є. Баллаєва, О. О. Вороніну, І. В. Савенкову, Н. А. Шведова, Л. І. Кормич, Н. Соболева та інші.

Метою даної статті є дослідження феномену нерівності, а також особливості становлення паритетної демократії, яку можна розглядати як кращу стратегію з ліквідації дискримінації по відношенню до жінок, в тому числі й в політичному житті, їх участі у процесі прийняття політичних рішень.

Перш ніж розглядати особливості гендерної нерівності в сучасному світі та засоби її подолання, слід зауважити, що ця проблема існує ще з давніх часів. Так, ще Аристотель був переконаний, що чоловік за своєю природою перевершує жінку, тому чоловік управляє, а жінка підкоряється. «Чоловік за своєю природою, виключаючи лише ті або інші аномальні відхилення, більше покликаний до керівництва, ніж жінка... Перший за своєю природою вище, друга нижче, і перший володарює, друга знаходиться в підпорядкуванні» [2]. Нездатність жінок брати активну участь в управлінні державою визнавалася Аристотелем як об'єктивна й та, що природно витікає з соціальної ієрархії статі. Сократ говорив, що можна вважати щастям, якщо народився чоловіком, а не жінкою. Управляти державою повинні чоловіки. За Сократом, управлінською діяльністю здатні займатися люди, які мають знання, мають спеціальну підготовку. Він негативно відносився до практики призначення посадовців на основі долі і вважав, що некомпетентність керівників рівнозначна загибелі держави, бо веде до режиму беззаконня.

Одним з перших егалітарний підхід до цієї проблеми виклав у своїй відомій роботі «Держава» Платон, який зазначив, що однакові природні властивості зустрічаються у живих істот тієї або іншої статі однаково, і за своєю природою, як жінки, так і чоловіки можуть брати участь в усіх справах однаково. Платон підкреслював однакову важливість для суспільства участі в управлінні державою, як чоловіків, так і жінок. Створюючи свою модель ідеальної держави, Платон проводить відмінність між біологічною і соціальною статтю: управляти можуть не лише чоловіки, але і жінки, оскільки, на думку старогрецького філософа, жінка поступається чоловікові лише кількісно, в силі, але не якісно; проте головною добродією жінок має бути мужність і нарівні з чоловіками «... жінкам потрібно поставити в обов'язок займатися мусичеським та гімнастичним мистецтвами, а також ще і військовою справою» [7]. Отже, для участі в управлінні ідеальною державою жінки повинні змінити стать, але не у біологічному, а в соціальному сенсі.

Античний філософ стверджував, що можливість для реалізації цього положення повинно забезпечуватися державою.

Ідея Платона щодо активної участі жінок в суспільстві, та в політичній сфері зокрема, була актуалізована французькими просвітниками. Так Шарль-Луї де Монтеск'є вважав, що жінка може та повинна приймати участь в суспільному житті.

Оскільки гендерна нерівність як політична проблема витікає з обґрунтування гендеру як соціокультурного феномену, що дозволяє розкрити механізм існування нерівності чоловіків і жінок і дискримінації за ознакою статі, виникає потреба в визначенні дефініції термінів «гендер», «гендерна нерівність».

Слід зазначити, що поняття гендер застосовується не лише по відношенню до жінок і не є абсолютно жіночим питанням. Гендер – це «...не чисто жіноче питання, але – відношення статей. Тому він вписується в соціальний контекст розподілу влади, престижу, власності» [9, с. 14].

До позначення феномену гендера історія людства, культура, суспільство вивчалися з точки зору чоловіків, цінностей, що розділяються ними, і переваг. Гендер став новим критерієм якостей, функцій, ролей і взаємовідносин людей в суспільстві. Можна вважати, що істотний вклад в процес громадського визнання жінки були внесені дослідженнями етнографів і, зокрема, дослідженням М. Міда, які поставили під сумнів тезу щодо предписаності соціальних/гендерних ролей. В свою чергу, Г. Мур в своїй праці «Фемінізм и антропология: история взаимоотношений» запропонувала розглядати стосунки статей як домінуючий принцип громадського життя, а також як відправний пункт для будь-якого типу соціального аналізу – антропологічного, історичного, економічного. І в такому разі можна погодитися з Варданяном Е. М стосовно того, що це дало можливість говорити про те, що відмінності між чоловічим і жіночим мають соціальне джерело і соціальний зміст чим й була викликана необхідність дослідження нового феномену, названого гендером. А виділення соціальних, культурних, психологічних особливостей позицій чоловіків і жінок, виходячи не з їх біологічних і фізіологічних особливостей, а з їх соціального статусу з конкретними інтересами, запитамі, потребами виводить гендерні стосунки в сферу політики і робить предметом політичного дослідження.

Політичний зміст гендера, а також можливість його конструювання саме за допомогою політики обумовлено тим, що конструювання гендеру відбувається за допомогою процесу соціалізації, ЗМІ, а також а також самих індивідів на рівні свідомості, отже можна говорити про можливість деконструкції та реконструкції цих процесів. Такий підхід дозволяє обґрунтувати не лише право жінок вписатися в існуючі політичні стандарти, створені чоловіками, але і необхідність та потребу зміни цих стандартів.

Стосовно ж поняття «гендерна нерівність», то – «...це непропорційний розподіл громадських благ і соціальної відповідальності між жінками і чоловіками. Гендерну нерівність слід відрізнити від нерівності соціальної, хоча ці поняття частково перетинаються за своїм обсягом. Джерелом соціальної нерівності є нерівномірний розподіл доходу і багатства. Гендерна нерівність включає соціокультурну компоненту, яка в діяльності громадських інститутів проявляє себе як гендерна дискримінація. Гендерна дискримінація і нерівність пов'язані з соціальною нерівністю, проте не вичерпуються нею» [4].

Етапом на шляху досягнення гендерної рівності є гендерне рівноправ'я. Гендерне рівноправ'я представляє собою відсутність дискримінації за ознакою статі відносно перспектив розвитку особистості, в розподілі ресурсів і громадських благ, а також в доступі до системи соціального забезпечення.

Певним кроком щодо закріплення прав жінки в суспільній та політичній участі, а також подолання гендерної нерівності є Загальна декларація прав людини 1948 р., а також прийняття Конвенції про політичні права жінок (Нью-Йорк, 31 березня 1953 р.), Конвенція щодо ліквідації всіх форм дискримінації по відношенню до жінок від 18 грудня 1979 р., Пекінська декларація та Платформа дій 1995 р.

Так, Конвенція щодо ліквідації всіх форм дискримінації по відношенню до жінок, яка до 2008 р. була ратифікована 185 країнами світу вперше дає визначення поняттю «дискримінація по відношенню до жінок», яке «...означає будь-яку відмінність, виключення або обмеження за ознакою статі, яке спрямоване на послаблення або зводить нанівець визнання, користування або здійснення жінками, незалежно від їх сімейного стану, на основі рівноправ'я чоловіків і жінок, прав людини і основних свобод в політичній, економічній, соціальній, культурній, громадянській або будь-

якій іншій області» [5]. Таким чином, згідно з текстом Конвенції з політичної точки зору відмінності стають важливими, коли вони виступають умовами порушення прав – і це кваліфікується як дискримінація.

Але гендерні підходи та дослідження стають невід'ємною частиною політики після Пекінської Конференції, що розробила не лише стратегію гендерної рівності, але і технологію інтеграції гендерного підходу в політику. При цьому гендерну рівність стали трактувати як умову рівноправної участі чоловіків і жінок в політичному, економічному, духовному житті суспільства, а гендер розглядати як вимір проблем політики не в аспекті гендерних відмінностей, а в опозиції до гендерної нерівності. Практики державної політики, що існували раніше, відносно жінок формувалися під впливом програмних вимог окремих, найчастіше соціалістичних та ліберально-демократичних, політичних партій та рухів. При їх участі ухвалювалися закони про виборчі права жінок, створювалися можливості для здобуття освіти, працевлаштування і ін.

Заслуговує на увагу система заходів, запропонованих Пекінською платформою відносно досягнення гендерної рівності. Головною з них була політика інституціоналізації гендеру в політичних стосунках та системах. Інституціоналізація гендеру стала визначатися як спосіб інтеграції гендерного підходу в державну політику з тим, щоб влада, сприяючи поліпшенню положення жінок, одночасно створювала можливості для рівноправної участі жінок в рішенні політичних проблем. Сказане дозволяє розглядати інституціоналізацію в двох аспектах – по-перше, це специфічні заходи з просування гендерної рівності, що припускають вироблення політичних стратегій, ґрунтованих на визнанні гендерної рівності, вдосконалення законодавства з обліком гендерного компонента, по-друге – це створення інституціональних і національних механізмів. Пекінська платформа сприяла формулюванню стратегії комплексного підходу до рівноправ'я статей і значення конкретних суб'єктів її реалізації.

Таким чином, прийняті документи, які захищали права жінок в різних сферах життєдіяльності, і головним чином – в політичній, сприяли виробленню єдиної стратегії «паритетної демократії».

На одному з тих, що передували Пекінській зустрічі регіональних нарад, що відбувався в жовтні 1994 року у Відні, й сталося обговорення стратегії «паритетної демократії». Вона була розроблена

Комітетом з рівності між чоловіками і жінками і Департаментом прав людини, які діють в структурі Ради Європи. Стратегія увібрала в себе ідеї та пропозиції, висунені в ті роки жіночими організаціями західноєвропейських країн. Ці організації вимагали від своїх урядів і керівних органів Європейської спільноти вжити конкретні заходи по забезпеченню реального рівноправ'я жінок в структурах влади. Головне гасло цього часу: «паритет», представленість жінок і чоловіків в структурах влади по формулі «50/50».

Так, С. Айвазова зазначає, що «для авторів стратегії «паритетної демократії» відправними були три тези. По-перше, теза про те, що людство складається з чоловіків і жінок, які мають рівну гідність і рівну цінність. По-друге, про те, що демократія є справжньою тільки у тому випадку, якщо люди приймаються такими, якими вони є насправді – не абстрактними, безстатевими істотами, а чоловіками і жінками, кожен і кожна з яких можуть бути по-своєму корисні суспільству. По-третє, про те, що справжня демократія припускає повноцінну участь жінок на основі рівності з чоловіками на усіх рівнях і в усіх областях функціонування суспільства. З цих постулатів робився наступний висновок: участь кожної статі в органах управління повинна здійснюватися на паритетній основі, при цьому мета – підійти до співвідношення 50 % на 50 %. За переконанням прибічників паритетної демократії, в результаті її встановлення виникне реальна основа для стійкого розвитку світової спільноти» [1].

Однією з країн, в якій була зроблена спроба практичних заходів з забезпечення балансу в громадянських та політичних позиціях чоловіків та жінок була Франція, в якій 6 червня 2000 р. був прийнятий закон «Про паритет між жінками та чоловіками» й був спрямований на забезпечення паритетного, тобто абсолютно рівного – 50/50 – представництва жінок та чоловіків на всіх виборних посадах.

Що стосується особливостей становлення паритетної демократії, то в світі склалися різні умови для цього. Своєрідність ситуації полягає в тому, що громадянське суспільство, як атрибут демократії, тепер не може абстрагуватися від соціально значимої, інтелектуально і політично, якою заявила себе жінка як рівноправного його члена. Розвиток паритетної демократії виявився таким же різноманітним, наскільки різноманітні політичні системи і політичні культури країн, де вона реалізується.

Лідерами просування паритетної демократії є скандинавські країни, де затвердження гендерної рівності відбувається в рамках політики державного фемінізму та пов'язано із специфікою політичного устрою. Тут в кожній країні є своя специфіка, але скрізь підкреслюється провідна роль уряду в просуванні гендерної рівності. У Норвегії акцент робиться на особливому жіночому досвіді, жіночих цінностях і знаннях, які як би доповнюють чоловічі «цінності» і погляди, прийнятий закон про гендерну рівність. У Швеції політика гендерної рівності припускає реалізацію політики «позитивних дій», а національні механізми склалися у формі структур в складі уряди. У Швеції з 1976 р., у Фінляндії з 1980 р., в Данії з 1999 р. призначаються міністри з питань гендерної рівності, а в парламент представлений більш чим 30 % жінками.

В країнах перехідного періоду національні механізми і структури стали створюватися тільки після Пекіна. Причому, процес цей ускладнений недостатньо послідовним реформуванням політичних, соціальних і економічних стосунків в цих країнах. У початковий період були зроблені спроби формування національних механізмів у вигляді окремих департаментів у рамках міністерств праці і соціальної політики; жіночих комітетів при прем'єр-міністрах; жіночих комітетів – як автономних урядових структур усередині кабінету міністрів; комісій, що мають мандат на розробку національних планів дій.

В уряді жінки частіше займають посади голів більш слабких міністерств, наприклад міністерства соціальних справ, молоді, сім'ї та інші. Перші жінки прем'єр-міністри були обрані в Шрі-Ланці (1960) та Індії (1966). До країн Європи, в яких президентом чи прем'єр-міністром була обрана жінка в сучасний період (1945 – до сьогодні) можна віднести: Болгарію, Фінляндію, Францію, Федеративна Республіка Німеччина, Великобританія, Ісландія, Ірландія, Латвія, Литва, Норвегія, Сербія, Швейцарія.

Для української держави питання гендерної рівності є також актуальним. Так, в 1980 р. Україна ратифікувала Конвенцію щодо ліквідації всіх форм дискримінації по відношенню до жінок, а за роки своєї незалежності було прийнято ряд мір та законопроектів по даній проблемі. Було розроблено та прийнято два Національних планів дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 1997-2000рр. та на 2001 – 2005 роки, основною метою яких було

покращання становища жінок, підвищення їх ролі у суспільстві. В 2006 р. вступив в силу закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків». Але в ньому є певний недолік – відсутні положення про тимчасові спеціальні міри (як пропонувалося в проекті) про «представництво будь-якої статі не менше, ніж 30 % та не більше, ніж 70 % загальної кількості кандидатів в народні депутати України» [8]. А це свідчить, що суб'єкти сучасного політичного процесу в дійсності не готові до реалізації принципу гендерної рівності. Відсутність політичної квоти – це відсутність діючого механізму забезпечення повноцінної участі жінок в процесі прийняття політичних рішень і як доказ, в сьгоднішній уряд представлено лише 8 % жінок.

Таким чином, проведений аналіз особливостей становлення паритетної демократії дає змогу говорити про те, що це й до сьогодні залишається невирішеною проблема як для країн Заходу, так й для України. До засоби, які б сприяли б подолання гендерної нерівності в Україні можна вважати внесення змін до законодавства, а також введення обов'язкової квоти представництва жінок в політичній участі, в процесі прийняття рішень.

Бібліографічний список

1. Айвазова С. Современные международные стандарты достижения гендерного равноправия [Електронний ресурс] / С. Айвазова // Консорциум женских неправительственных объединений. Нарушение прав женщин или дискриминация по признаку пола в России. Под редакцией Е. Н. Ершовой и С. Г. Айвазовой. – М. : Эслан, 2010. – Режим доступа: www.wcons.org.ru/ru/files/broshyra.doc
2. Аристотель Политика [Електронний ресурс] / Аристотель // Сочинение в 4-х т. – М. : «Мысль», 1983. – Т. 4. – 1983. – 830 с. – Режим доступа: <http://www.philosophy.ru/library/aristotle/polit/index.html>
3. Варданян Е. М. Гендерное равенство в аспекте политики демократизации [Електронний ресурс] / Е. М. Варданян. – Режим доступа: http://lraber.asj-oa.am/743/1/13_Vardanian_-_153.pdf
4. Гендер и глобализация: теория и практика международного женского движения [Електронний ресурс] / Под общей редакцией Е. Баллаевой. – М. : МЦГИ – ИСЭПН РАН, 2003. – 292 с. – Режим доступа: <http://gender.ru/pages/library/books/globalizatsija.php>

5. Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин от 18 декабря 1979 года [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/cedaw.shtml
6. Мур Г. Феминизм и антропология: история взаимоотношений // Введение в гендерные исследования. Ч. 2. Хрестоматия. Харьков, СПб., 2001. С. 582 – 598.
7. Платон. Государство [Электронный ресурс] / Платон // Собрание сочинений в 4 томах. Перевод с древнегреческого. [Общ. ред. : Асмус В. Ф., Лосев А. Ф. (Пер.), Тахо-Годи А. А. (Пер.).]. Т. 2. – М. : Мысль, 1993. – 528 с. – Режим доступа: <http://politlogia.narod.ru/p/Platon.htm>
8. Проект закону «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» реєстраційний номер 4415-1 від 22.01.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=16994
9. Соловьева Г. Г. Гендерные исследования: мировоззрение и методология (философско-психологические основания) : уч.-метод. комплект для студентов высших учебных заведений по курсу «Введение в теорию гендера». – Алматы : «Акыл кітабы», 1999. – Вып. 5. – 48 с.

Стаття надійшла до редколегії 29.05.2012

Стаття посвящена проблемі розвитку ідеї паритетної демократії на прикладі світового досвіду, а також перспективи її становлення в українському державстві. Вивчаються питання гендерної нерівності в політиці, прийняття паритетного законодавства і системи квот, які сприяли б підвищенню рівня участі жінок в політиці.

The article is sanctified to the problem of development of idea of parity democracy on the example of world experience, and also prospects of it becoming in the Ukrainian state. The questions of gender inequality in politics, acceptance of parity legislation and system of quotas that promoted to the increase of level of participation of women in politics are investigated.

УДК 329.63

Співак Д. П., ДЗ «ПНПУ ім. К. Д. Ушинського»

ПРОБЛЕМИ РІВНОСТІ ПРАВ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ У ЄВРОПІ

В даній статті розглядаються проблеми рівності прав в Україні в процесі європейської інтеграції. Аналізується досвід зарубіжних країн, шляхи досягнення рівноваги в реалізації принципу гендерної рівності та гендерного балансу в країні.

Гендерна проблематика сьогодні в демократичних спільнотах проголошується як одна із базових у вирішенні соціальних проблем. Через підписання міжнародно-правових актів та інших документів, прийнятих на міжнародному рівні, Україна разом з іншими державами Європи й демократичного світу підтримує таке бачення, виявляючи політичну волю щодо розв'язання цих проблем. У процесах європейської інтеграції вирішення проблемних питань у сфері рівності прав і можливостей жінок і чоловіків є важливою складовою. Стандарти щодо рівного ставлення до жінок і чоловіків є частиною як первинного, так і вторинного законодавства ЄС. Вони закріплені статтями Амстердамської угоди 1997 року та містяться у Директивах ЄС. Держави-члени ЄС зобов'язуються прописати ці положення у національному законодавстві. Україна вже зробила певні кроки у цьому напрямку. Верховною Радою прийнятий Закон про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, а Президент підписав Указ «Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків».

Принцип гендерної рівності закріплений в Конституції України. Статті 3, 21, 23, 24 Конституції закріплюють рівність чоловіків та жінок в усіх сферах життя. Частина третя ст. 24 Конституції України, безпосередньо присвячена подоланню дискримінації стосовно жінок в Україні та наголошує на тому, що рівність прав жінок і чоловіків забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній та культурній діяльності, у здобутті освіти та професійній підготовці, у праці та винагороді за неї і так далі. Йдеться також про те, що створюються умови, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством. Мова йде про правовий захист, матеріальну і моральну підтримку

материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам та матерям. Законодавчо чоловіки позбавлені такої можливості. Саме такий підхід є характерною ілюстрацією формального розуміння принципу гендерної рівності.

Національні системи соціального захисту у європейських країнах значно відрізняються за ступенем участі держави в їх організації та фінансуванні, за способом формування соціального бюджету та його розподілу, за ступенем охоплення населення, за якістю і об'ємом послуг і допомог, що надаються. Діюча Конституція України надає рівноправність чоловікові і жінки у всіх сферах соціального життя, але в дійсності перевага залишається на боці чоловіків. Слід лише згадати такі сфери життя як сім'я, політика й бізнес (особливо великий бізнес), де домінуючу роль у наш час відіграють представники сильної половини людства.

Як вважає Х. Кричевська, на становлення гендерних стереотипів у дійсності впливає не тільки розподіл соціальних ролей чоловік/жінка, а також статусний розподіл. В повсякденному житті чоловіки намагаються досягти положення з високим статусом і широкими повноваженнями, тому найчастіше чоловіки надають вплив, а жінки цьому впливові піддаються. Виступаючи у ролі лідера у ситуаціях, де не існує чистого розподілу ролей, чоловіки схильні до авторитарності, а жінки – до демократичності. Чоловікам набагато легше дається директивний, проблемно-орієнтований стиль життя. Це досить просте пояснення того, чому у реальному житті наявна нерівність між представниками обох статей значно більша, ніж виявляють наукові експерименти, в яких чоловікові й жінці відводиться однакова роль [6].

Гендерна рівність є дуже важливою для Європейського Союзу. Це було закладено до законодавства ЄС ще з часу підписання Римської Угоди понад 50 років тому.

Євросоюз зіграв ключову роль в усуненні нерівності та в зміцненні рівності між чоловіками й жінками та заклав чіткі законодавчі принципи гендерної рівності до законодавства ЄС, яке мають поважати всі його теперішні й майбутні члени. Так само, права дітей безпосередньо зазначені в Хартії фундаментальних прав ЄС. Європейська комісія також здійснює програму Daphne, метою якої є запобігання та подолання насилля над дітьми, підлітками та жінками. Ця програма стимулює недержавні організації до дії

в європейських мережах та допомагає їм реалізувати інноваційні проекти, результати яких можуть поширюватися на інші країни-члени ЄС та регіони. Єврокомісія заснувала також Європейський Форум з прав дітей, об'єднуючи всіх зацікавлених в обміні інформацією та досвідом у їхній діяльності для дітей і підлітків. В Україні ці проблеми не слабнуть. Насилля проти жінок залишається серйозною проблемою, особливо в сім'ї. Жінки отримують меншу зарплатню на роботі та мають менші можливості для кар'єрного зростання. Кількість жінок на керівних посадах в державному та недержавному секторах вкрай мала. Європейська Комісія надає малі гранти з захисту прав дітей та жінок в рамках Європейського Інструменту Демократії та Прав Людини (EIDHR). Єврокомісія виділяє чималі кошти на підтримку захисту та зміцнення прав жінок і дітей в Україні.

Основним (базовим) міжнародно-правовим документом, спеціально присвяченим захисту прав жінок, є Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. Для спостереження за ходом її здійснення було засновано Комітет по ліквідації дискримінації щодо жінок, що склався на момент обрання чинності Конвенцією з вісімнадцяти експертів. Конвенція була прийнята з метою недопущення дискримінації жінок, оскільки держави-учасниці занепокоєні тим, що, незважаючи на вже прийняті Організацією Об'єднаних Націй та її установами загальні резолюції, декларації та рекомендації, як і раніше мала місце значна дискримінація щодо жінок, що перешкоджало і перешкоджає участі їх на рівні з чоловіками у політичному, соціальному, економічному та культурному житті своєї країни, заважає зростанню добробуту суспільства і сім'ї тощо. Конвенція визначає поняття «дискримінація щодо жінок» як будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознакою статі, спрямоване на ослаблення чи зведення нанівець визнання, користування або здійснення жінками, незалежно від їхнього сімейного стану, на основі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій галузі. Зокрема, згідно зі ст. 2 Конвенції держави-учасниці мають включити принцип рівноправності чоловіків і жінок у свої національні конституції або інше відповідне законодавство, якщо цього ще не було зроблено, та забезпечити за допомогою закону практичне здійснення цього принципу. Частина 2 Конвенції присвячена заходам для ліквідації

дискримінації щодо жінок у політичному та суспільному житті, а Частина 3 – в галузі освіти та зайнятості.

Велика кількість міжнародно-правових документів щодо забезпечення соціально-економічних прав жінок прийнята також Міжнародною організацією праці. З 1919 р. МОП прийняла 180 конвенцій і 187 рекомендацій з широкого спектра питань у сфері праці. Більшість документів стосується, як чоловіків, так і жінок, за ними жінки користуються такими ж правами, як і чоловіки, в різних сферах. Це основні права людини, зайнятість і навчання, умови праці або техніка безпеки і гігієна праці. Найвичерпніші стандарти містяться в Конвенції про дискримінацію в сфері праці і зайнятості № 111 і рекомендації № 111, прийнятих у 1958 р. Йдеться про проблему дискримінації взагалі за такими ознаками, як колір шкіри, стать, релігія, політичні переконання, походження, соціальний стан тощо. В документах дискримінація визначається як будь-яка відмінність, недопущення або перевага, що призводить до знищення або порушення рівноправності, можливостей або ставлення в сфері праці і занять. Конвенція щодо політики зайнятості № 122 і Рекомендація № 122, прийняті в 1964 р., визначають, що країни, які ратифікували ці документи, повинні проголошувати і дотримуватися як основної мети активної політики, спрямованої на підтримку повної, продуктивної і вільно вибраної зайнятості.

Порівняння змісту розділу II Конституції України з міжнародними актами, зокрема з тими, що складають Міжнародну хартію прав людини, а також з Конвенцією про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, свідчить що в Конституції в основному містяться ті ж гарантії щодо забезпечення прав та свобод жінок, що й в міжнародно-правових актах. Це означає, що Конституція України відкриває перед державою та жінками України широку сферу можливостей щодо захисту своїх прав та свобод. Оскільки норми розділу II Конституції подекуди дослівно повторюють зміст міжнародно-правових актів (зокрема – Загальної декларації прав людини), то визнання конкретної норми чи закону неконституційним означає його невідповідність міжнародним стандартам. На даний час норми розділу I та II Конституції, у яких закріплені основні права людини і громадянина, неможливо визнати навіть теоретично такими, що не відповідають базовим міжнародно-правовим актам, оскільки прийняттю її передувала довга і кропітка

робота по вивченню міжнародно-правових актів та досвіду інших держав у галузі регулювання прав людини та громадянина.

Уперше в законодавстві ЄС термін «гендерний підхід» виник у Третій програмі дій щодо рівних можливостей для різних статей (1991 – 1995 рр.). У лютому 1996 р. Комісія ЄС офіційно зобов'язалася проводити політику, засновану на гендерному підході.

У конституціях низки європейських країн закріплені правові гарантії гендерної рівності. Однією з перших це зробила і наша держава, закріпивши рівноправність жінок і чоловіків у 24 статті Конституції України. Серед країн Європи, і зокрема Центральної та Східної Європи, перші спроби створити національний механізм забезпечення гендерної рівності зробили скандинавські країни та Польща. На даний час спеціальні закони про рівні права та можливості жінок і чоловіків мають Норвегія, Швеція, Словенія, Боснія і Герцеговина, Німеччина, Македонія. З пострадянських країн нас випередили в цьому процесі Литва і Киргизстан. Державна Дума Росії прийняла стратегію розвитку законодавства проти дискримінації за гендерною ознакою. Але закон в Росії ще не прийнято, він проголосований лише у першому читанні. Розроблені відповідні законопроекти в Білорусії та Молдові. Такий прогрес у законодавчому закріпленні гендерної рівності свідчить про те, що в світі утверджуються тенденції гендерного розвитку. Прийняття відповідного закону в Україні свідчить про розвиток нашої держави в контексті загальноєвропейських процесів.

Загалом, законодавство України побудоване на принципах рівноправності жінок і чоловіків у всіх сферах людської життєдіяльності. Однак існуюча система неприпустимості дискримінації жінок все ж залишається неефективною, поки ще відсутні національні механізми жорсткого контролю за виконанням відповідних законодавчих норм, крім того, на мою думку, необхідно зробити суттєві кроки щодо зміни суспільної свідомості в питаннях гендерної рівності [1].

Квотування – механізм збільшення представництва жінок в органах влади шляхом виділення місць для жінок в списках кандидатів під час виборів. Багато жінок виступають проти квотування, тому що вважають, що цей найкоротший шлях до парламенту буде піддавати критиці тих жінок, які вже потрапили до нього. Таке ставлення самих жінок ускладнює лобювання жіночими секціями введення квот і спрощує протидію такій формі позитивних дій

з боку політичних партій та уряду. В той же час різні європейські країни демонструють в цілому позитивний досвід введення гендерних квот.

Квоти парламентського представництва існують на всіх п'яти континентах і в усіх шести геополітичних регіонах світу. Є чотири основні правові механізми впровадження квотування, які можуть у деяких випадках поєднуватися:

1. Конституційні положення – застосування принципу рівних можливостей для визначення парламентського представництва (резервування місць у парламенті) може формулюватися у конституції з вказівкою пропорцій (в чотирнадцяти країнах).

2. Виборче законодавство – регламентація застосування принципу рівних можливостей суб'єктами виборчого процесу, визначення гендерної норми і встановлення санкцій за порушення цього принципу у виборчих законах або законах про партії (в тридцяти двох країнах).

3. Окремий закон про рівноправність (рівний статус). Крім того, принцип рівних можливостей тут може підкріплюватися положеннями виборчого законодавства.

4. Статути політичних партій. Близько 200 партій в 61-й країні в такий спосіб регламентують досягнення гендерної рівності.

Тобто, ці чотири механізми використовують три різновиди квотування: партійні, електоральні і статутні (резервування місць у парламенті). В різних країнах може застосовуватися або один із цих різновидів, або відразу декілька в різних комбінаціях. Квоти застосовуються в 81-й країні, серед них партійні квоти – в 61-й, електоральні – в 33-х, а резервування місць у парламенті – в 12-ти країнах. Наприклад, у Бельгії у 1994 році було запроваджено закон, який забезпечує поступове збільшення місць для жінок в Парламенті. На наступних виборах такий принцип стосуватиметься перших двох позицій. Завдяки такому законодавчому регулюванню більше 30 відсотків місць у бельгійському Парламенті належить жінкам. У Чехії, Угорщині, Литві і Польщі встановлені партійні квоти, які забезпечують не менше 20 відсотків представництва жінок у партійних списках провідних партій. Наприклад, три польські партії – «Союз лівиці демократичної», «Унія праці» і «Унія вольно-сці» – мають 30-відсоткові квоти. Це трансформується в приблизно двадцятивідсоткове представництво жінок у Сеймі. У чеському парламенті – 17 відсотків жінок, у Литві – 22 відсотки [7].

Як відомо, український Парламент відмовився від запровадження квот як у Законі «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», так і в запропонованих змінах до Закону «Про вибори народних депутатів України». На мою думку, було б доцільно запровадити квоти через зміни до Закону «Про політичні партії». Крім того, в цей передвиборчий період в Україні проходить низка з'їздів політичних партій, на яких обговорюються, серед іншого, зміни до статутів партій. Багато експертів переконані, що пропорційна виборча система є більш сприятливою для запровадження квот. Це підтверджується і на практиці: серед 64-х парламентів світу у 36-ти використовуються квоти, а ще 4 країни обговорюють можливість запровадження квотування.

Міжпарламентський союз поділяє країни світу на шість груп за парламентським представництвом жінок. Шоста група – це країни з винятково чоловічим парламентом, де жінок немає зовсім – близько десяти таких країн. П'ята група – це група країн з винятково низьким відсотком представництва жінок – до 5 відсотків. Їх менше тридцяти. Четверта група – країни з безумовним домінуванням чоловіків у парламенті, де жінки складають від п'яти до дев'яти і дев'яти десятих відсотка.

Найближчим часом повинно стати зрозуміло, яким шляхом піде Україна для забезпечення паритетного представництва жінок і чоловіків у Парламенті. В парламенті нового скликання ми побачимо, яка складеться ситуація стосовно гендерної рівності. Але переконана, що суспільство уже сьогодні чекає відповіді і сподівається, що декларування європейських цінностей буде закріплене реальними законодавчими механізмами.

Більшість досліджень, які присвячені становищу жінок в парламентах, свідчать, що в країнах, які мають пропорційну систему політичного представництва (особливо за партійними списками), обирається більше жінок – парламентарів, ніж в країнах з мажоритарною системою. Більш розвинуте використання системи пропорційного представництва при виборах в Європарламент є однією з важливих причин обирання жінок до складу його депутатів (порівняно з національними парламентами).

Припущення, що для жінок легше перемогти на виборах до місцевої влади, ніж до парламенту (оскільки на місцевому рівні використовуються менш жорсткі виборчі критерії, а самі такі посади не потребують повної зайнятості і їх легше об'єднати з вихованням

дітей), є справедливими для Бельгії та Франції. В інших країнах спостерігається більша кількість жінок на вищих посадах, що можна пояснити більш централізованим відбором кандидатів.

Позитивний ефект політики «позитивних дій» можна продемонструвати на прикладі багатьох країн, в тому числі Італії. В цій країні в 1993 – 1995 роках відбулося значне збільшення кількості жінок в органах місцевого самоврядування. В Італії в 1993 році були прийняті два закони про порядок проведення виборів. Перший з них мав положення про те, що в «списках кандидатів кандидати однієї статі не можуть складати більше двох третин». Другий закон встановлював нові правила обрання до Палати депутатів: 75 % депутатських мандатів розподілялись за мажоритарною системою і 25 % віддавались депутатам, які обиралися за партійними списками. Щодо останніх, то закон встановлював, що кандидати різних статей повинні бути представлені в списках через одного. На практиці це означало однакове представництво жінок з чоловіками в партійних списках. Але в 1995 році ці закони були відмінені Конституційним судом Італії. Однак саме в цей час вага жінок в органах представницької влади збільшилась більш ніж у 2 рази.

Римський договір заборонив, наприклад, дискримінацію осіб за ознакою національності й поставив вимогу рівної оплати праці чоловіків і жінок. Стаття 119 Договору ЄС (за новою нумерацією – стаття 141) мала такий первісний вигляд: «Кожна держава-член протягом першого етапу повинна запровадити й надалі підтримувати застосування принципу, що чоловіки і жінки мають отримувати рівну оплату за однакову роботу...». Як вважає О. Руднева, заходи боротьби з проявами статевої дискримінації довгий час не мали системного характеру, що було спричинено необхідністю нагального забезпечення рівноправності в конкретних аспектах функціонування спільного ринку праці і не було цілісної політики, яка б об'єднала ці зусилля. Але з 80-х років ХХ століття державна політика країн Європейської спільноти визнала пріоритетність напрямку досягнення рівних можливостей для жінок і чоловіків. Про це свідчить періодичне затвердження середньострокових Програм дій Співтовариства стосовно рівноправності статей на 1982-1985 р.р., 1986-1990 р.р., 1991-1995 р.р., 1996-2000 р.р. та 2001-2005 р.р. Ці програми містили цілеспрямоване планування конкретних заходів і це зробило процес прийняття

рішень передбачуваним і відкритим для громадськості. Крім того, був запроваджений контроль з боку Ради Міністрів Європи і Європейського Парламенту за ходом їх виконання (реалізація кожної Програми передбачає проміжний і кінцевий звіти) [2].

У контексті процесу приєднання країни-кандидатки встановили різні пріоритети, що впливають на їхні переговори із ЄС. Наприклад, Угорщина і Болгарія вважають пріоритетним завданням досягнення гендерної рівності через реформування законодавства про працю, тоді як Литва зобов'язалася прийняти Закон про гендерну рівність та створити посаду Уповноваженого з рівних можливостей. Румунія та Болгарія віддали перевагу прийняттю антидискримінаційного законодавства [7].

Після початку переговорного процесу більшість країн-кандидаток почала адаптувати своє законодавство з рівного ставлення у сфері зайнятості, залишивши прийняття стандартів соціального забезпечення для другого етапу. Принципи рівного ставлення поступово вводяться у законодавство країн-кандидаток. Більшість із них спочатку ввела принцип рівної оплати праці, а після цього – принцип рівного ставлення у доступі до зайнятості, кар'єрного зростання та умов праці. Кілька країн-кандидаток також ввели нові правові положення, що забороняють дискримінаційну рекламу і поведінку.

Закони відіграватимуть незначну роль, доки не будуть створені ефективні механізми їх впровадження. Це викликає нагальну потребу у встановленні інститутів з підтримки гендерної рівності та відповідної політики для забезпечення «інтегрування». Хоча окремі посилання на «гендерне інтегрування» з'явилися у ЄС відносно нещодавно, а Директиви Ради з гендерної рівності є конкретними інструментами для виконання зобов'язань ЄС у сфері гендерної рівності, переговорний процес, в основному, зосередився на правовій гармонізації та мірі, до якої *acquis communautaire* має переноситися у національне законодавство країн-кандидаток. За останні роки було досягнуто значного прогресу з цього питання, і завдяки останнім змінам до Директиви 76/207/ЕЕС інтеграційний підхід та впровадження інституційних механізмів з гендерної рівності стали юридичним зобов'язанням та невід'ємною частиною *acquis* [2].

У ході переговорного процесу в ряді країн, що приєднуються, під тиском були створені нові органи з гендерної рівності – в основ-

ному, департаменти на рівні Міністерств праці (Угорщина, Чеська Республіка, Естонія та Литва). У Румунії Міністерство праці та соціальної солідарності є найвищим інституційним органом з рівних можливостей для жінок і чоловіків. Створення у листопаді 2001 р. Управління з гендерних можливостей чоловіків та жінок у Польщі є хорошим прикладом інституції вищого рівня, прямо підпорядкованої та створеної під керівництвом Ради Міністрів. Так що Болгарія – це єдина країна в якій немає жодного органу з гендерної рівності. Тим не менш, ефективність цих органів має постійно контролюватися після приєднання [7].

Таким чином, досвід європейських країн, має для України надзвичайну цінність, бо політична й соціальна ситуація в цих країнах має багато спільного з українськими реаліями. Утвердження гендерної рівності є одним із основних стандартів і одночасно одним із найважливіших показників демократичного поступу. Україна підписала всі міжнародні документи щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків і взяла на себе відповідні зобов'язання, але досі наше законодавство не було адаптоване до норм європейського права, бо не було сформовано національної нормативно-правової бази з гендерних перетворень. Усі документи носили здебільшого декларативний характер.

Україна вже неодноразово підтвердила, що поділяє гендерні принципи і напрями діяльності з утвердження рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, проголошені в міжнародних документах: Загальній декларації прав людини (1948 р.), Європейській конвенції з прав людини (1950 р.), Віденській декларації прав людини (1993 р.), Декларації щодо рівності жінок і чоловіків (1988 р.), Пекінській декларації й Платформі дій (1995 р.), документах Спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН з питань гендерної рівності (2000 р.), Декларації Тисячоліття (2000 р.) та інших.

Від політики «сприяння утвердженню гендерної рівності» слід переходити до практичних заходів із впровадження гендерної складової у державну політику в цілому та у всі галузі і сфери життєдіяльності суспільства. Україна, підписавши відповідні міжнародні зобов'язання, має виконувати їх, турбуючись не тільки про своє обличчя перед світовою громадськістю, але й про наше суспільство, про захист прав наших громадян – чоловіків і жінок.

Для нашої країни одним із пріоритетів у контексті становлення правової держави та реалізації Концепції Загальнодержавної

програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу має стати комплексний аналіз гендерних аспектів правової політики ЄС та відпрацювання відповідного загальнодержавного механізму її адаптації у національну правову систему.

Бібліографічний список

1. Гендерна експертиза українського законодавства. Сутність, необхідність та методологічні основи. (Відп. ред. Т. М. Мельник.) – К., 2001.
2. Гендерні аспекти європейського права: досвід адаптації законодавства країн центральної та східної Європи: круглий стіл (11 жовтня 2005 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pdp.org.ua>
3. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок // Права людини. Міжнародні договори України. – К., 1992.
4. Конвенція щодо дискримінації в галузі праці і занять // Права людини. Міжнародні договори України. – Київ, 1992.
5. Конвенція щодо політики зайнятості // Права людини. Міжнародні договори України. – Київ, 1992.
6. Кричевська Х. Проблеми гендерної рівності в Україні [Електронний ресурс] / Х. Кричевська. – Режим доступу : <http://www.cisp.org.ua>.
7. Основні напрямки гендерної політики в розрізі окремих країн: Литва, Румунія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pdp.org.ua>.

Стаття надійшла до редколегії 01.06.2012

В данной статье рассматриваются проблемы равноправия в Украине в процессе европейской интеграции. Анализируется опыт зарубежных стран, пути достижения равновесия в реализации принципа гендерного равенства и гендерного баланса в стране.

In this article problems of rights equality in Ukraine in the process of European integration are examined. Experience of foreign countries, ways of achievement of equilibrium in realization of principle of gender equality and gender balance in a country are analysed.

Короткий Т. Р., НУ «ОЮА»

ВПЛИВ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА НА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ОХОРОНИ МОРСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА

Стаття присвячена розгляду процесів демократизації міжнародного права на прикладі міжнародно-правового механізму охорони морського середовища, становлення принципу демократії в міжнародно-правовій системі. Досліджуються питання закріплення в міжнародному праві охорони морського середовища принципів та норм, які відображають демократичні підходи; розвиток міжнародно-правової охорони морського середовища на основі демократичних принципів функціонування міжнародного права; демократизація процедур міжнародної правотворчості та право реалізації у сфері охорони морського середовища.

Міжнародне право схильне у своїй еволюції до загальних тенденцій розвитку цивілізації – гуманізації [1], демократизації [2] і закріпленню принципу панування (верховенства) права [3]. Не менш важливим і показовим став процес екологізації суспільних відносин, який знайшов відображення у відповідних тенденціях генезису міжнародного права [4]. Причому варто зазначити, що, по-перше, всі ці процеси в міжнародному праві відбуваються вже після їх розповсюдження у внутрішньодержавних правових системах, і, по-друге, вони тісно взаємопов'язані у своєму розповсюдженні в міжнародно-правовій системі [5].

Саме в другій половині ХХ століття відбулося поширення демократичних цінностей у глобальному масштабі, що знайшло своє відображення у міжнародно-правовому регулюванні – у висуванні на перший план проблематики питань прав людини [6]*, міжнародного гуманітарного права, міжнародного кримінального права, міжнародного права навколишнього середовища, і, в свою чергу, воно вплинуло як на зміну сутності сучасного міжнародного права, так і його структури. Однак, на наш погляд, говорячи про демократизацію міжнародного права необхідно розуміти це явище в широкому сенсі – не тільки як підпорядкування і спрямованість міжнародного права на закріплення демократичних

принципів та ідеалів, але й демократизація міжнародного права і міжнародно-правової системи в цілому. На нашу думку, демократизація міжнародних відносин (і в цілому суспільних відносин) не може не призвести до демократизації міжнародного права і міжнародно-правової системи, як за формою, так і за змістом (безумовно, це стосується і внутрішньодержавного права та національної правової системи).

Про це свідчить демократизація міжнародного правопорядку і міжнародного порядку в цілому, яка є і результатом (стан сучасного міжнародного правопорядку порівняно з попередніми) і метою. Цей процес знайшов відображення в резолюції ГА ООН «Сприяння демократичному і справедливому міжнародному порядку»: «кожен має право на демократичний та справедливий міжнародний порядок» [7].

Можна говорити про демократизацію всього міжнародного права, а можна й необхідно розглядати демократизацію його окремих підсистем або компонентів міжнародно-правової системи. Процеси демократизації міжнародного права у цій статті ми розглядаємо через призму міжнародного права охорони морського середовища – комплексної підгалузі [8], однак безпосередньо не пов'язаною з закріпленням демократичних принципів. Цими якостями і обумовлений вибір об'єкту дослідження – можливістю простежити процеси демократизації в міжнародному морському праві та міжнародному праві навколишнього середовища – відповідно найстарішої галузі міжнародного права і однією з молодих, на прикладі міжнародно-правового механізму охорони морського середовища, що характеризується відсутністю безпосереднього зв'язку з поширенням демократичних принципів в національних системах через міжнародне право; безпосереднім, на наш погляд, зв'язком між демократизацією і екологізацією суспільних відносин, у тому числі міжнародно-правових, що є гіпотезою цієї статті. Тому, метою даного дослідження є відображення демократизації міжнародного права в міжнародному праві охорони морського середовища.

Говорячи про демократизацію міжнародного права**, на наш погляд, слід виділити наступні аспекти цього процесу: закріплення в міжнародному праві принципів і норм, що містять ліберально-демократичні цінності; розвиток міжнародно-правових механізмів, що забезпечують становлення, підтримку і розвиток демокра-

тичних інститутів в державах і перешкоджають виникненню й існуванню недемократичних режимів***; демократизацію самого міжнародного права в контексті правил і процедур, пов'язаних з нормотворчістю і правореалізацією, забезпеченням міжнародного миру та безпеки.

Як вже було зазначено вище, в цій статті особлива увага надається останньому аспекту – безпосередньо демократизації міжнародного права (внутрішній аспект), хоча, безумовно, внутрішній і зовнішній аспекти демократизації в міжнародному праві (такі як розвиток і зміцнення нових та існуючих демократій, закріплення і поширення демократичних цінностей) безпосередньо пов'язані.

1. Демократизацію міжнародного права можна уявити як перенесення ознак, притаманних демократії як політичного режиму, зовні, в міжнародні (міжнародно-правові) відносини.

У державах ліберальної демократії взаємовідносини її суб'єктів – особистості, суспільства, держави (влади) – регулюються правовими нормами поведінки, законами, традиціями та прецедентами, визнаними в якості необхідних всіма або значною більшістю, для того, щоб уникнути гоббс'янської «війни всіх проти всіх», і тому виконуються. І свої відносини з іншими країнами розвинені демократії прагнуть будувати на такій самій основі [9].

Забезпечення міжнародного правопорядку можливе лише на основі наявності та імплементації міжнародно-правових правил і норм, прийнятих в рамках загального консенсусу. Чим ближче за цінностями один до одного держави, тим легше їм знаходити консенсус щодо міжнародно-правового регулювання та механізмів вирішення спорів мирними і демократичними засобами, закріпленими в Статуті ООН, резолюціях ГА ООН, документах ОБСЄ і т. д. У цьому й полягає запорука прогресивного розвитку та зміцнення міжнародного правопорядку, реальне втілення в міжнародному праві принципу панування права, що нерозривно пов'язаної із процесами демократизації міжнародного права.

Проявом цього процесу в міжнародному праві є виникнення принципу демократії (демократизму), з одного боку, що має значення для розвитку комплексу основних принципів і їх змісту, а з іншого – виступає в якості самостійного принципу міжнародного співтовариства [10]. Обґрунтовуючи існування принципу демократії в міжнародному праві, І. І. Лукашук серед

його основних елементів називає права людини, демократичний механізм прийняття рішень, верховенство права [11]. У другому значенні говорить про демократизацію самого міжнародного права М. Ю. Черкес [12].

До причин закріплення принципу демократії в міжнародному праві І. І. Лукашук відносить глобалізацію [13], яка в значній мірі сприяла закріпленню гуманістичних начал в сучасному міжнародному праві.

Як зазначалося вище, цікавим є аналіз галузевих тенденцій демократизації міжнародного права. Обравши в ролі об'єкта міжнародне право охорони морського середовища, яке за своєю природою є комплексною підгалуззю, ми не можемо не розглянути процеси, що цікавлять нас, в рамках міжнародного морського та міжнародного права навколишнього середовища [14].

Професор А. Л. Колодкін звертає увагу на зміни в соціальній природі міжнародного морського права: «Всім його принципам і нормам став притаманний загальнодемократичний характер, оскільки вони кодифікували і розвивалися в результаті спільної правотворчості держав з різними соціально-політичними системами. Таке перетворення сутності сучасного міжнародного морського права, безперечно, стало важливим внеском для позитивного вирішення глобальної проблеми освоєння Світового океану в інтересах усього людства» [15].

2. Найчастіше демократизацію міжнародного права пов'язують із закріпленням принципу поваги прав людини та розвитком відповідних міжнародно-правових механізмів її захисту. У цьому сенсі важливою є спрямованість міжнародного права охорони морського середовища на забезпечення інтересів усього людства в цілому, що стає адресатом прав, що встановлюються достатньо значним числом норм міжнародного права. Тому, на нашу думку, можна з певною обережністю говорити про наявність у людства міжнародної правосуб'єктності.

Як міжнародне морське право, так і міжнародне право навколишнього середовища характеризуються спрямованістю на забезпечення інтересів всього людства. Як зазначає А. Л. Колодкін, «Чинне міжнародне морське право можна охарактеризувати як досить струнку систему взаємопов'язаних і взаємоузгоджених принципів і норм, що відповідають актуальним потребам всього людства в освоєнні Світового океану в мирних цілях. Все це при-

звело до того, що в наш час значно зросла загальнолюдська цінність міжнародного морського права» [16].

Однак не тільки принцип поваги прав людини відображає демократизацію сучасного міжнародного права. Не можна нехтувати процесом становлення та розвитку змісту та інших основних принципів міжнародного права. Перш за все, йдеться про принцип суверенної рівності, про принцип, що придбав всезагальне значення після Другої світової війни. Цей принцип закріплює **рівність всіх** суверенних суб'єктів – держав, наявність суверенних прав і обов'язків, що їм притаманні, незалежно від економічного, політичного, військового, ресурсного потенціалу. Як бачимо, все це дуже схоже з невідчужуваними правами і свободами особистості, що становлять основу ліберальної демократії. Подібну аналогію можна провести і з іншими принципами міжнародного права, – принципом невтручання у внутрішні справи, територіальної цілісності, недоторканності кордонів. Таким чином, можна зробити висновок про те, що спільною тенденцією розвитку цивілізації (обмовимося – на даному етапі) є демократизація соціальних інститутів – на рівні як окремих соціальних груп, державних інститутів, так і міжнародного співтовариства в цілому.

Ця тенденція знаходить відображення і в сутності принципів як міжнародного морського, так і міжнародного права навколишнього середовища. Всеохоплюючий характер носять заходи щодо захисту і збереження середовища як всього Світового океану в цілому, так і окремих його акваторій, в яких знаходить вираження галузевий принцип охорони морського середовища. Саме він є, на думку А. П. Мовчана, «важливим системоутворюючим фактором, що очолює ієрархію численних природоохоронних принципів і норм морського права, які в своїй сукупності становлять самостійний інститут або підгалуззю морського права – міжнародне право охорони морського середовища. Одночасно він є складовою частиною принципу охорони навколишнього середовища» [17]. Цей принцип відображає інтерес **всього** міжнародного співтовариства в забезпеченні екологічної безпеки в Світовому океані, що обумовлює розгляд відповідних зобов'язань держав як зобов'язань перед **усім** міжнародним співтовариством [18].

Безумовно, що система охорони морського середовища в своєму сучасному вигляді оформлена Конвенцією ООН з морського права 1982 р. У Конвенції 1982 р. (як і в інших спеціальних конвенціях,

присвячених охороні морського середовища), вдалося досягти балансу інтересів не тільки різних груп держав, але і різних видів користування морями [19], що, на наш погляд, відображає демократизацію міжнародного права охорони морського середовища.

3. Демократизація міжнародного права знайшла відображення і в демократизації міжнародної правотворчості. Як зазначає І. І. Лукашук, процес міжнародної правотворчості в сучасному міжнародному праві демократизований, оскільки в ньому беруть участь всі зацікавлені держави [20].

Ця тенденція притаманна як створенню договірних норм, так і звичаєво-правових. Причому для останніх, вплив демократизації міжнародного права відчувається в значній мірі. По-перше, це пов'язано з феноменом загального міжнародного права, яке створюється і змінюється загальними зусиллями суб'єктів міжнародного права, міжнародним співтовариством в цілому і поширює свою дію на всіх суб'єктів, на всі держави і міжнародні організації.

На думку І. І. Лукашука, саме загальне міжнародне право спирається на презумпцію універсальності дії його норм, оскільки є правом міжнародного співтовариства в цілому. У міжнародному співтоваристві, як і в будь-якій іншій демократичній соціальній системі, виявляється тенденція до зростання ролі представницької більшості, яка при формуванні норм звичаєвого права представляє основні політичні системи і континенти [21]. Така ситуація була властива в ході розробки та прийняття Конвенції ООН з морського права 1982 р. на III Конференції ООН з морського права. По-друге, виникнення другого типу звичаєвих норм – норм, які формуються або в договорах, або в резолюціях міжнародних організацій та конференцій, процес нормотворчості в яких демократизований. У зв'язку з цим, доцільно відзначити процеси нормотворчості, що відбуваються в рамках Програми регіональних морів ЮНЕП [22] та діяльності ІМО з розробки стандартів в сфері захисту морського середовища і запобігання забрудненню з суден [23].

Про демократизацію свідчить виділення принципу рівності прав в якості головного політико-правового принципу міжнародної правотворчості. Його змістом є визнання юридичної рівності всіх суб'єктів-учасників міжнародного правотворчого процесу [24].

Процедурі договірної правотворчості так само властива демократизація. Кодифікація права міжнародних договорів закріпила

на універсальному рівні демократичні принципи укладання міжнародних договорів. На думку А. Кассезе, Віденська конвенція про міжнародні договори 1969 р. відображає демократизацію міжнародних правовідносин: Великим Державам більше не дозволяється нав'язувати договори меншим країнам; всі держави сьогодні можуть брати участь в договорах, незважаючи на здійснення декількома договірними сторонами «права вето» [25]. Ця тенденція найбільш яскраво проявляється в прийнятті міжнародних договорів шляхом консенсусу, спосіб, вперше застосований на універсальному рівні при прийнятті Конвенції ООН з морського права 1982 р.

4. Свідченням демократизації міжнародного права є зростання міжнародно-правової свідомості і, як наслідок, зростання ролі громадськості в міжнародній правотворчості. Причому цей процес взаємний – збільшується сприйнятливість міжнародних інституцій і міжнародного права в цілому на вплив ззовні, впливу громадськості, що відображається як в певних інституційних формах участі в міжнародній правотворчості****, так і в міжнародно-правових нормах. Про це свідчить представництво неурядових організацій в міжнародних міжурядових організаціях, участь у діяльності міжнародних конференцій, розробка цими організаціями проектів міжнародних договорів.

Порядок денний на ХХІ століття вказує на необхідність посилення ролі різноманітних соціальних груп (жінки, діти і молодь, корінні народи, неурядові організації, місцева влада, робітники і профспілки, бізнес та підприємці, наукове співтовариство, фермери та ін.), які можуть зробити істотний внесок у справу збереження навколишнього середовища [26]. Так, на вжиття ефективних заходів щодо захисту морського середовища від забруднення з наземних джерел значний вплив може мати громадянське суспільство [27].

Роль неурядових організацій в міжнародній правотворчості постійно зростає, оскільки вони відображають широку суспільну думку. Міжнародні неурядові організації можуть також висловлювати ідеї та розробляти концепції, які потім стають змістом міжнародних угод.

Про значний вплив громадськості на розвиток міжнародного права свідчить виникнення і розвиток міжнародного права навколишнього середовища [28]. Значна кількість багатосторонніх угод

з охорони навколишнього середовища розроблялися за широкої участі природоохоронних міжнародних неурядових організацій: документи Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку 1992 р. (Глобальний форум міжнародних неурядових організацій); Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, 1998 р. (Європейський екофорум); Рамкова конвенція про зміну клімату 1992 р. (Фундація міжнародного права навколишнього середовища та розвитку); Конвенція про охорону природи в Південній частині Тихого океану 1976 р.; Конвенція про біологічне різноманіття 1992 р. (Міжнародний союз охорони природи).

5. Уособленням демократизації міжнародного права є розвиток та вдосконалення системи мирного вирішення спорів, яка є гарантією незастосування сили або її загрози в міжнародних відносинах і символізує демократичні способи розв'язання суперечностей між державами. Як зазначає професор В. Л. Толстих, в даний час міжнародні суди є фундаментальним елементом міжнародного правопорядку, а їх рішення – найважливішим фактором розвитку міжнародного права [29].

Йдеться про міжнародні суди і арбітражі, перш за все про Міжнародний суд ООН*****, розвиток системи спеціалізованих судів, наприклад, Міжнародний трибунал з морського права, Орган з вирішення суперечок СОТ, Арбітраж по Додатку VII і Спеціальний арбітраж по Додатку VIII Конвенції ООН з морського права 1982 р. та багатьох інших.

Конвенцією ООН з морського права 1982 р. створена унікальна розгалужена система вирішення спорів. Компетенцією в сфері захисту морського середовища наділені органи з вирішення спорів, що створюються згідно Конвенції 1982 р. Отже, згідно зі ст. 1 Додатку VIII до Конвенції ООН 1982 р., Спеціальний арбітраж компетентний розглядати спори, що відносяться до тлумачення або застосування статей Конвенції 1982 р., в тому числі щодо захисту та збереження морського середовища.

Відображенням демократичного порядку звернення до органів з розгляду спорів по Конвенції 1982 р. є надання учасникам Конвенції права вибору судового чи арбітражного способу вирішення спорів про тлумачення і застосування Конвенції. Відповідно до ст. 287 держава може вибрати одне або більше

обов'язкових засобів: Міжнародний трибунал з морського права; Міжнародний Суд; арбітраж, утворений відповідно до Додатку VII; Спеціальний арбітраж, утворений відповідно до Додатку VIII. Якщо яка-небудь держава-учасниця не зробила вибору, то вважається, що вона погодилася на арбітраж відповідно до Додатку VII. Як зазначає Т. Г. Саксін, «арбітраж як засіб врегулювання міждержавних морських спорів займає особливе місце серед інших обов'язкових процедур такого врегулювання, передбачених Конвенцією ООН з морського права 1982 р.» [30]. М. Р. Хубієва, аналізуючи пріоритетність вибору засобу мирного врегулювання згідно Конвенції ООН з морського права 1982 р., констатує фактичне домінування Арбітражу, утвореного відповідно до Додатку VII, причиною якого вона вважає недовіру держав, що розвиваються обов'язковим засобом вирішення спорів за Конвенцією, прагненні мати змогу впливати на склад органу, який вирішить спір, витратність [31].

Важливим фактором, що відображає демократичні принципи функціонування міжнародних судів, є порядок обрання суддів. Судді обираються з числа осіб, що відповідають пред'явленим вимогам для призначення на вищі судові посади, або які є юристами з визнаним авторитетом в області міжнародного права, як правило, на підставі справедливого географічного представництва. Склад суддів в цілому повинен забезпечити представництво найголовніших форм цивілізації і основних правових систем.

6. Забезпечення міжнародного правопорядку нерозривно пов'язане з реалізацією в міжнародних відносинах принципу панування права. Основним проявом панування права в міжнародному праві має бути панування права в міжнародних відносинах, неухильне дотримання норм міжнародного права у всіх аспектах діяльності держав [32]. На думку Р. А. Каламкаряна, початкова імперативна умова панування права в міжнародному праві – усвідомлення всіма державами та їх керівництвом необхідності мирного врегулювання конфліктів інтересів на справедливих засадах [33]. У Декларації тисячоліття Організації Об'єднаних Націй, затвердженій Генеральною Асамблеєю ООН 8 вересня 2000 р., зазначено, що ООН сповнена рішучості зміцнювати повагу до принципу верховенства права «і зокрема забезпечувати виконання державами-членами рішень Міжнародного Суду для виконання Статуту ООН з будь-яких справ, сторонами яких вони є» (абз. 2

п. 9); зміцнювати Міжнародний Суд для того, щоб забезпечити правосуддя і верховенство права в міжнародних справах» [34].

7. Важливим механізмом у процесі демократизації міжнародного права і одночасно його проявом стали сучасні міжнародні організації, так як одним з елементів процесу демократизації міжнародного права є побудова і функціонування міжнародних організацій на основі демократичних процедур – щодо членства, прийняття рішень, внутрішнього права. І тон в цьому задає ООН, чие виникнення саме в такому форматі і на основі демократичних принципів є прямим наслідком Другої світової війни.

Демократичні принципи створення і функціонування ООН знаходять відображення в діяльності установ системи ООН, і допоміжних органів ООН, пов'язаних з охороною навколишнього середовища. До останніх відноситься Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП), заснована резолюцією ГА ООН 2997 (XXVII) «Організаційні та фінансові заходи з міжнародного співробітництва в галузі навколишнього середовища» від 15 грудня 1972 р. Головним органом ЮНЕП є Рада керуючих, що складається з представників суверенних держав, рішення якої відображають суверенну волю держав-учасниць міжнародного співробітництва в сфері охорони навколишнього середовища. Рада складається з 58 членів, що обираються ГА ООН на основі принципу справедливого географічного представництва, що забезпечує урахування інтересів різних груп країн при прийнятті Радою своїх рішень [35]. Найбільш масштабним і значним проектом ЮНЕП є Програма регіональних морів, яка охоплює 140 держав і 18 регіонів [36]. Регіональний підхід дозволяє максимальною мірою врахувати інтереси держав регіону, і одночасно створює базу для розгляду екологічних проблем Світового океану в цілому.

Генеральна Асамблея ООН значну увагу приділяє міжнародно-правовому регулюванню охорони і використання Світового океану. Цьому питанню присвячені резолюції Генеральної Асамблеї ООН 49/28 від 6 грудня 1994 року, 50/23 від 5 грудня 1995 року, 51/34 від 9 грудня 1996 року і 52/26 від 26 листопада 1997 року, 53/32 від 24 листопада 1998 року 24 листопада 1998 року та інші. Наприклад, Генеральна Асамблея ООН проголосила 1998 рік Міжнародним роком океану (резолюція 49/131 від 19 грудня 1994 року).

В рамках ООН діє Відділ з питань океану та морського права Управління з правових питань Секретаріату, які відповідають положенням Конвенції 1982 р. та мандату, сформульованому в резолюціях 49/28 і 52/26 Генеральної Асамблеї ООН.

На закінчення дослідження слід підкреслити тісний взаємозв'язок між міжнародним правом і демократією: саме в міжнародному праві закріплені демократичні цінності, і воно сприяє розвитку демократії, з іншого боку, саме демократичні держави в найбільшій мірі забезпечують реалізацію міжнародного права.

Примітки:

- * В тому числі і стосовно екологічних прав людини.
- ** Слід вказати на певну невідповідність застосування терміну «демократія» до міжнародного права, виходячи з його етимології. Проте, з урахуванням умовності і традиційності застосування самого терміну «міжнародне право» до міждержавних відносин, можна з тим же припущенням говорити про демократизацію міжнародного права.
- *** Наприклад, діяльність Європейської комісії за демократію через право (Венеціанська комісія).
- **** Наприклад, Комісія з права навколишнього середовища Міжнародного союзу охорони природи; Фондація міжнародного права навколишнього середовища та розвитку.
- ***** Про необхідність зміцнення Міжнародного Суду ООН для забезпечення правосуддя і верховенства права в міжнародних справах йдеться в абз. 4 п. 30 Декларації тисячоліття ООН. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН А/RES/55/2 від 8 вересня 2000 р.; про значення виконання рішень Міжнародного Суду ООН для зміцнення принципу верховенства права йдеться мова в абз. 1 п. 9 Декларації тисячоліття ООН. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН А/RES/55/2 від 8 вересня 2000 р.

Бібліографічний список

1. Див.: Короткий Т. Р. Гуманізація міжнародного права: попытка системного аналізу / Т. Р. Короткий // Рос. ежегодник междунар. права. 2008. – СПб. : СКФ «Россия-Нева», 2009. – Спец. вып. – С. 111-123.
2. Див.: Лукашук И. И. Принцип демократии в международном праве / И. И. Лукашук // Моск. журн. междунар. права. – Спец. вып. – Дек. 1998. – С. 50-72; Лукашук И. И. Глобализация, государство, право, XXI век. М., 2000. – С. 21-22;

- Короткий Т. Р. Понятие и сущность демократизации международного права // Марку Ефимовичу Черкесу – 80 лет : статьи учеников и коллег. – О. : Фенікс, 2010. – С. 45-60; Democratic Governance and International Law / Ed. by Gregory H. Fox and Brad R. Roth. Cambridge, 2000; Jose E. Alvarez. Do liberal states behave better? A critique of Slaughter's Liberal Theory // European journal of international law. 2001. Vol. 12. № 2. P. 183 – 246; Jean D'Aspremont. L'Etat non-démocratique en droit international. Etude critique du droit international positif et de la pratique contemporaine. Paris; Pedone, 2008. P. 339-342.
3. Див.: Иванов И. С. Верховенство права в международных отношениях // Международная жизнь. – 2000. – № 12. – С. 62-67; Каламкарян, Р. А. Господство права (Rule of Law) в международных отношениях / Р. А. Каламкарян // М. : Наука, 2004. – 493 с.; Троекуров, Н. Е. О концепции примата права в международной системе / Н. Е. Троекуров // Московский журнал международного права. – 2006. – № 2. – С. 3-28; Короткий, Т. Р. Принцип панування права серед принципів сучасного міжнародного правопорядку / Т. Р. Короткий // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – О. : Фенікс, 2008. – Вип. 35. – С. 336-345.
 4. Короткий Т. Р. Екологізація міжнародного права // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Том X / редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін.; відп. за вип. В. М. Дрьомін. – Одеса : Юридич. л-ра, 2011. – С. 186 – 201.
 5. Див.: Короткий Т. Р. Господство права как принцип функционирования международной правовой системы. – С. 5.
 6. Див.: Короткий Т. Р. Екологізація міжнародного права крізь призму екологічних прав людини / Т. Р. Короткий // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / гол. ред. С. В. Ківалов; відп. за вип. Л. І. Кормич. – Одеса : Національний університет «Одеська Юридично академія» : Південноукраїнський центр гендерних проблем, 2012. – Вип. 44. – С. 130 – 143; Короткий Т. Р. Эколого-правовой центризм международного права: аксиологические аспекты. // Актуальні проблеми філософії права. правова аксіологія : матер. Міжнар. «круглого столу» (м. Одеса, 9 грудня 2011 р.). – Одеса : Фенікс, 2012. – С. 157-164.
 7. Рез. 55/107, 2000 р.
 8. Міжнародне право охорони морського середовища як підгалузь міжнародного права навколишнього середовища // Держава і право: Зб. наук. праць. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М.

- Корецького НАН України, 2011. – Вип. 54. – Юрид. і політ. науки. – С. 534-542.
9. Див.: Давыдов Ю. П. Демократия, демократизация и проблемы войны и мира [Электронный ресурс] / Ю. П. Давыдов. – Режим доступа: <http://www.iskran.ru/russ/mag/davidov1.html>
 10. Див.: Лукашук И. И. Демократия – принцип международного сообщества XXI столетия. – С. 3-4.
 11. Див.: Див.: Лукашук И. И. Демократия – принцип международного сообщества XXI столетия. – С. 3-4.
 12. Див.: Черкес, М. Ю. Міжнародне право : підручник / М. Ю. Черкес. – 5-те вид., випр. і доп. – К. : Знання, 2006. – С. 26, 30.
 13. Див.: Лукашук И. И. Демократия – принцип международного сообщества XXI столетия. – С. 5-6.
 14. Міжнародне право охорони морського середовища як підгалузь міжнародного права навколишнього середовища // Держава і право: Зб. наук. праць. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. – Вип. 54. – Юрид. і політ. науки. – С. 534-542.
 15. Колодкин А. Л. Глава 1. Понятие и развитие международного морского права // Курс международного права : в 7 т. / В. С. Верещетин, С. В. Виноградов, Г. М. Даниленко [и др.]. – М. : Наука, 1992. – Т. 5 : Отрасли международного права. – С. 12.
 16. Колодкин А. Л. Понятие и развитие международного морского права // Курс международного права : в 7 т. / В. С. Верещетин, С. В. Виноградов, Г. М. Даниленко [и др.]. – М. : Наука, 1992. – Т. 5 : Отрасли международного права. – С. 12-13.
 17. Мовчан А. П. Понятие и развитие международного морского права // Курс международного права : в 7 т. / В. С. Верещетин, С. В. Виноградов, Г. М. Даниленко [и др.]. – М. : Наука, 1992. – Т. 5 : Отрасли международного права. – С. 27.
 18. Мовчан А. П. Понятие и развитие международного морского права // Курс международного права : в 7 т. / В. С. Верещетин, С. В. Виноградов, Г. М. Даниленко [и др.]. – М. : Наука, 1992. – Т. 5 : Отрасли международного права. – С. 27.
 19. Виноградов С. В. Международно-правовой режим защиты и сохранения морской среды // Курс международного права : в 7 т. / В. С. Верещетин, С. В. Виноградов, Г. М. Даниленко [и др.]. – М. : Наука, 1992. – Т. 5 : Отрасли международного права. – С. 118.
 20. Див.: Лукашук И. И. Международное право. Общая часть : учебник / И. И. Лукашук. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : БЕК, 2001. – С. 81.

21. Див.: Див.: Лукашук И. И. Международное право. Общая часть : учебник / И. И. Лукашук. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : БЕК, 2001. – С. 86.
22. Копылов М. Н. Программа региональных морей ЮНЕП / М. Н. Копылов, С. М. Копылов, С. А. Мохаммад // Международное право – International Law. – 2010. – № 3. – С. 49-52.
23. Короткий Т. Р. Природа норм рекомендацій міжнародних міжурядових організацій (на прикладі рекомендацій ІМО у сфері охорони морського середовища) // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць. – Одеса : Юридична література, 2011. – Вип. 61. – С. 395-403.
24. Див.: Буткевич В. Г. Міжнародне право. Основи теорії : підручник / В. Г. Буткевич, В. В. Мишик, О. В. Задорожній; за ред. В. Г. Буткевича. – К. : Либідь, 2002. – С. 416.
25. Cassese A. International law. Second edition. 2005. P. 171. Цит. по: Толстых В. Л. Курс международного права : учебник / В. Л. Толстых. – М. : Волтерс Клувер, 2009. – С. 238.
26. Програма дій «Порядок денний на ХХІ століття (Agenda 21)»: Ухвалена Конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (Саміт «Планета Земля» 1992). – Вид. 2-ге. – К. : Інтелсфера, 2000. – 360 с.
27. Короткий Т. Р. Комплексний аналіз правових форм співробітництва держав з охорони навколишнього середовища // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. пр. – Одеса : Фенікс, 2010. – Вип. 40. – С. 618-619.
28. Задорожній О. В. Міжнародне право охорони навколишнього середовища : підруч. для ВНЗ / О. В. Задорожній, М. О. Медведєва; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка; Ін-т міжнар. відносин. – К. : Видавничий дім «Промені», 2010. – С. 179-183.
29. Толстых В. Л. Курс международного права : учебник / В. Л. Толстых. – М. : Волтерс Клувер, 2009. – С. 456.
30. Саксина Т. Г. Арбитражное урегулирование межгосударственных морских споров: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. / Т. Г. Саксина. – М., 2007. – С. 7.
31. Хубиева М. Р. Право выбора обязательного средства мирного урегулирования по конвенции ООН по морскому праву 1982 г. и его осуществление. // Международное право и международные организации. – 2012. – № 1. – С. 48-53.
32. Див.: Короткий Т. Р. Господство права как принцип функционирования международной правовой системы. – С. 5-19.

33. Див.: Каламкарян Р. А. Господство права как юридический феномен в системе современного международного права / Р. А. Каламкарян // Юрист-международник. – 2005. – № 2. – С. 13-14.
34. Док. ООН P/55/2/2000.
35. Копылов М. Н. Программа региональных морей ЮНЕП / М. Н. Копылов, С. М. Копылов, С. А. Мохаммад // Международное право – International Law. – 2010. – № 3. – С. 47.
36. Копылов М. Н. Программа региональных морей ЮНЕП / М. Н. Копылов, С. М. Копылов, С. А. Мохаммад // Международное право – International Law. – 2010. – № 3. – С. 49-52.

Стаття надійшла до редколегії 31.05.2012

В статье рассматриваются процессы демократизации международного права на примере международно-правового механизма охраны морской среды, становления принципа демократии в международно-правовой системе. Исследуются вопросы закрепления в международном праве охраны морской среды принципов и норм, которые отображают демократические подходы; развитие международно-правовой охраны морской среды на основе демократических принципов функционирования международного права; демократизация процедур международного нормотворчества и правореализации в сфере охраны морской среды.

The article discusses the processes of democratization of international law as example of international legal mechanism of protecting of the marine environment, establishment of democracy in the international legal system. The fixing issues in the International Law of Marine Environment Protection principles and standards that reflect the democratic approach, the development of international legal protection of the marine environment based on democratic principles of international law, democratization of international law-making procedures in field of protection of the marine environment are investigated.

УДК 342.726(477):054.73

Поєдинок О. Р., Дипломатична академія України

ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ БІЖЕНЦІВ ТА ОСІБ, ЯКІ ПОТРЕБУЮТЬ ДОДАТКОВОГО АБО ТИМЧАСОВОГО ЗАХИСТУ, У СВІТЛІ ЇЇ МІЖНАРОДНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Стаття присвячена питанню відповідності законодавства України її міжнародно-правовим зобов'язанням щодо захисту біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, з урахуванням нещодавніх змін у нормативно-правовому регулюванні. Проаналізовано недоліки чинного законодавства, запропоновано шляхи його вдосконалення.

Проблема захисту прав біженців, яка набула особливої актуальності для України у зв'язку з історичними подіями, що мали місце під час та після розпаду СРСР, не втрачає своєї гостроти через географічне розташування України. Питання про відповідність національного законодавства міжнародно-правовим зобов'язанням України у сфері захисту прав біженців та шляхи подолання його недоліків досліджуються багатьма науковцями, серед яких Т. Фандикова, О. Малиновська, М. Буроменський, Д. Ільчинський, С. Леонтєва, І. Ковалишин, С. Чехович, В. Шаповал, С. Крижанівський, О. Гончаренко, Ю. Гаврушко, Г. Тимчик. Однак перелік виявлених ними недоліків та шляхів вдосконалення законодавства є неповним і може бути розширеним, особливо з огляду на те, що в Україні продовжують приймати нові нормативно-правові акти, що суперечать міжнародно-правовим стандартам захисту біженців.

Досвід, набутий у перші роки незалежності України, переконав у необхідності якнайшвидшого врегулювання питань захисту біженців і шукачів притулку, тому історично склалося так, що Україна вжила відповідних заходів до надання згоди на обов'язковість Конвенції про статус біженців та Протоколу щодо статусу біженців. Результатом законодавчої роботи за цим напрямом спочатку став прийнятий 24 грудня 1993 р. Закон України

«Про біженців», а потім – прийнятий 21 червня 2001 р. новий Закон України «Про біженців», завдяки якому було загалом досягнуто відповідності норм українського національного законодавства міжнародно-правовим стандартам у сфері захисту прав біженців, передусім Конвенції про статус біженців 1951 р. та Протоколу щодо статусу біженців 1967 р. 10 січня 2002 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про приєднання України до Конвенції про статус біженців та Протоколу щодо статусу біженців». Відповідно до цього Закону Україна зобов'язалася виконувати вимоги зазначених міжнародно-правових актів.

Прийняття Конституції України також було важливим етапом у розвитку системи захисту прав біженців в Україні. Особливе значення у цьому контексті мають положення, що гарантують іноземцям і особам без громадянства, які на законних підставах перебувають в Україні, а отже і біженцям, рівність прав, свобод і обов'язків із громадянами України (ст. 26), свободу пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України (ст. 33), забороняють будь-яке обмеження прав за ознаками раси, кольору шкіри, релігійної належності, за мовними або іншими ознаками (ст. 24), спрямовані на захист сім'ї, прав дитини (ст. 52), а також передбачають можливість надання іноземцям та особам без громадянства притулку в Україні (ст. 26).

Управління Верховного комісара ООН у справах біженців в Україні дійшло висновку про те, що Конституція України відкриває широке правове поле для мігрантів, зокрема біженців і шукачів притулку. Відповідні конституційні норми є демократичними, відповідають рекомендаціям ООН, Ради Європи, ОБСЄ та інших міжнародних організацій у цій сфері [1, с. 3].

Ще одним кроком на шляху до вдосконалення системи захисту прав біженців, шукачів притулку в Україні та інших вразливих категорій осіб стало прийняття 8 липня 2011 року Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», який замінив Закон України «Про біженців». Новий Закон, прийнятий з метою наближення до стандартів захисту ЄС, значно розширив коло осіб, яким надається захист в Україні, забезпечивши законодавче врегулювання проблеми додаткового (гуманітарного) та тимчасового захисту осіб, які не підпадають під ознаки біженця, але також потребують захисту. Крім того, до переваг цього Закону можна віднести поліпшення захисту

неповнолітніх дітей біженців, встановлення єдиної довідки про звернення за захистом в Україні та положення про видачу дозволу на проживання одночасно з визнанням статусу біженця.

Порівняльний аналіз статей Конвенції про статус біженців 1951 р. та чинного законодавства України свідчить про відсутність істотних протиріч між ними. Більш того, зобов'язання щодо захисту біженців, закріплені в національному законодавстві України, є певною мірою ширшими, ніж ті, що передбачені Конвенцією [2, с. 72; 3, с. 257]. До того ж національну нормативно-правову базу з регулювання правового статусу біженців сьогодні можна охарактеризувати як в основному сформовану [4, с. 1].

Незважаючи на це, чинне українське законодавство у сфері захисту прав біженців не можна назвати досконалим.

Так, безпосередньо пов'язаною з питаннями статусу біженця на національному рівні є проблема притулку в Україні, на недостатність законодавчого врегулювання якої неодноразово вказували науковці. Аналіз Конституції України свідчить про те, що в ній закріплене право притулку, можливість надання притулку певним суб'єктам, необхідність більш деталізованого та конкретного законодавчого врегулювання, виключне право Президента України надавати притулок [5, с. 79].

У Конституції України інститут притулку закріплений так: «Іноземцям та особам без громадянства може бути надано притулок у порядку, встановленому законом» (частина друга статті 26); «Президент України ... приймає рішення ... про надання притулку в Україні» (пункт 26 частини першої статті 106) у формі відповідного указу (частина третя статті 106), причому такий указ не потребує контрасигнації (частина четверта статті 106 Конституції України). Така редакція є однією з найвужчих за змістом та обсягом серед аналогічних положень, закріплених у конституціях постсоціалістичних країн [6, с. 4].

На думку С. Чеховича, із вищенаведених формулювань випливає, що: 1) громадяни України правом притулку в Україні користуватися не можуть, оскільки воно передбачене лише для іноземців і осіб без громадянства, тобто не має внутрішнього характеру; 2) притулок є світською формою та має територіальний характер; законом може бути передбачений політичний притулок; 3) можливість надання притулку не пов'язується (на відміну від інших норм, наприклад, статті 33 Конституції) з перебуванням в Україні

на законних підставах; 4) рішення Президента України в контексті пункту 26 частини першої статті 106 Конституції України не може бути негативним (наприклад, позбавлення притулку); 5) надання притулку Президентом України може здійснюватися виключно в порядку, встановленому законом [5, с. 79-80].

Зворот «може бути наданий притулок», вжитий у частині другій статті 26 Конституції України, свідчить про те, що Україна сприймає право притулку в першу чергу як право держави надавати чи не надавати притулок, а не як право особи одержати притулок. Отже, Україна на власний розсуд вирішує питання про задоволення чи відхилення клопотання іноземця або особи без громадянства про надання притулку [7, с. 16]. Крім того, відповідно до частини другої статті 64 Конституції України в умовах воєнного або надзвичайного стану держава може встановити обмеження права притулку, вказавши строк дії такого обмеження [5, с. 80].

С. Чехович вважає, що в Україні має місце зіткнення права держави надавати притулок і права особи шукати притулку та користуватися ним. На його думку, вирішення цієї правової колізії повинно ґрунтуватися на основоположних принципах Конституції України. Беручи до уваги те, що Україна є демократичною, соціальною та правовою державою (стаття 1 Конституції), у ній визнається та діє принцип верховенства права (частина перша статті 8 Конституції), права людини повинні домінувати над інтересами держави. Фактором стримування для держави є також її головний обов'язок, який полягає в утвердженні та забезпеченні прав і свобод людини, що є невідчужуваними та непорушними (стаття 21 Конституції). Тобто надання притулку є водночас і правом, і обов'язком держави [5, с. 80].

Як би там не було, проблема надання притулку в Україні є дискусійною та недостатньо розробленою як на законодавчому (закон про надання притулку відсутній), так і на академічному рівнях. А оскільки норми про право притулку містяться як у внутрішньому законодавстві окремих держав, так і в міжнародному праві [8, с. 54] і Україна не є учасницею жодного міжнародно-правового акта, що регулює питання притулку та має обов'язковий характер, врегулювання проблеми притулку на національному рівні є вкрай важливим.

У законах України, зокрема у статті 4 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», передбачено

право притулку, але відсутнє достатнє врегулювання відносин, які виникають у зв'язку із ним. Цей Закон також містить положення про надання статусу біженця. Розмежовує ці поняття і Закон України «Про громадянство України», який містить формулювання «надано статус біженця в Україні чи притулок в Україні». Для гарантування можливості одержати притулок у Кодексі України про адміністративні правопорушення міститься стаття 204-1, відповідно до якої від адміністративної відповідальності звільняються іноземці або особи без громадянства, які бажають скористатися правом на притулок або набути статусу біженця, якщо вони в установлений законом термін звернулися до відповідних органів державної влади щодо надання їм притулку чи статусу біженця.

Отже, українське законодавство розмежовує поняття «притулок» і «статус біженця». Однак питання про доцільність такого розмежування в українській науці залишається дискусійним. Так, С. Чехович вважає, що міжнародне право ці поняття об'єднує, оскільки їхній зміст є ідентичним, і що в законодавстві більшості країн поняття «притулку» та «статус біженців» є тотожними [5, с. 81].

Із останнім твердженням складно погодитися. По-перше, право притулку і статус біженця мають відмінну юридичну природу та відмінний спосіб нормативно-правового закріплення. По-друге, притулок є лише однією зі складових (хай навіть основоположною складовою) статусу біженця. Право притулку передбачає право особи на в'їзд, поселення, обмеження вислання та заборону видачі, а також право особи шукати притулок на території інших держав, рятуючись від переслідувань, однак цими правами статус біженця не обмежується, він також включає права у сфері працевлаштування, соціального забезпечення тощо. По-третє, притулок можуть одержати не лише біженці. На власний розсуд із міркувань гуманності держава може надавати притулок на своїй території іншим категоріям осіб, наприклад, особам, які тікають від небезпек, пов'язаних зі збройним конфліктом, та які не підпадають під визначення біженця, що міститься в Конвенції про статус біженців 1951 року та/або національному законодавстві. Отже, розмежування понять «притулок» і «статус біженця», яке характерне для українського законодавства, вбачається доцільним і таким, що відповідає нормам сучасного міжнародного права. У цьому

контексті слід також відмітити, що у Науково-практичному коментарі до Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» статус біженця розглядається як один із видів притулку [9, с. 37], що не викликає суттєвих заперечень.

О. А. Гончаренко зауважує, що законодавство України про біженців має певні недоліки, оскільки проблема біженців для України досить нова, і за радянських часів жодної правової бази, яка б могла стати основою при розробці українського законодавства про біженців, не існувало. Так, вона зазначає, що «суттєвий недолік містить стаття щодо регулювання правового становища біженця з моменту вилучення у нього довідки про особу, стосовно якої прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання про надання їй статусу біженця, у зв'язку з ненаданням йому зазначеного статусу і до видачі відповідної довідки про оскарження даного рішення. Фактично весь час, строк якого також не визначено законом, біженець знаходиться в Україні на нелегальному становищі, тому що не має документів, які легалізують його правове становище» [10, с. 11-12]. Це зауваження стосувалося Закону України «Про біженців» 2001 року, однак із прийняттям Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» у 2011 році ситуація істотно не покращилась.

Ю. Ф. Гаврушко вважає, що у законодавстві немає єдності в розумінні та застосуванні понять «імігрант», «емігрант», «шукач притулку», «нелегальний мігрант», «вимушений переселенець», «тимчасовий захист біженців» [11, с. 13].

Ще одним недоліком українського законодавства можна вважати те, що положення статті 17 Конвенції про статус біженців («Робота за наймом») та статті 15 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», яка проголошує, що біженці мають рівні з громадянами України права на працю, не були відображені ні в Законі України «Про зайнятість населення» (перш за все, у статті 8 про право громадян на працевлаштування), ні в Постанові Кабінету Міністрів України № 322 від 8 квітня 2009 р. «Про затвердження Порядку видачі, продовження строку дії та анулювання дозволів на використання праці іноземців та осіб без громадянства». Це дозволяє посадовим і службовим особам тлумачити і застосовувати положення цих

документів на власний розсуд, що не гарантує їх добросовісності та врахування ними інтересів біженців і їх роботодавців.

Для біженців і особливо для шукачів притулку надзвичайно важливе значення мають норми, що стосуються в'їзду, виїзду та перебування на території України іноземців і осіб без громадянства. У цьому контексті слід згадати про Наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України № 519 від 14 липня 2009 р. «Про затвердження Порядку проведення вибіркового контролю за наявністю в іноземців та осіб без громадянства достатнього фінансового забезпечення для перебування в Україні», який набув чинності 25 серпня 2009 р. Відповідно до цього Наказу іноземці (це стосується громадян більше 90 держав – в основному тих, які розглядаються як країни походження незаконних мігрантів, які намагаються дістатися Західної Європи через Україну) та особи без громадянства, які постійно проживають у цих країнах, при в'їзді до України повинні мати кошти в 20-кратному розмірі прожиткового мінімуму, встановленого в Україні на день їх в'їзду на її територію, з розрахунку на кожен місяць перебування або на термін перебування менше одного місяця. При цьому для осіб, які бажають одержати статус біженця або притулок в Україні, жодних винятків не передбачено. Але ж саме щодо таких осіб найімовірніше припустити, що їм бракує грошових коштів. На нашу думку, ця вимога заважає доступу осіб до процедур набуття статусу біженця в Україні, що суперечить зобов'язанням України за Конвенцією про статус біженців, та стає на заваді додержанню принципу *non-refoulement*, закріпленого як у міжнародних договорах, так і у звичаєвому міжнародному праві.

Окремо слід зупинитися на аналізі основних недоліків Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» 2011 року.

Так, у Законі не було передбачено можливості надання додаткового захисту особам, що втікають через збройний конфлікт. Безперечно, збройний конфлікт міжнародного чи неміжнародного характеру можна вважати «обставиною, яка загрожує життю, безпеці чи свободі». Однак таке формулювання, вжите в Законі при визначенні поняття додаткового захисту, на нашу думку, є занадто загальним, і невідомо, чи мав законодавець намір включити ситуації збройних конфліктів до кола таких обставин.

Що стосується невдалих формулювань, то ними рясніє весь текст Закону. Зокрема те, як сформульовані підстави для надання тимчасового захисту, викликає багато сумнівів. Так поняття «зовнішньої агресії», «громадянської війни» та «зіткнень на етнічній основі» не визначені ані в обов'язкових нормах міжнародного права, ані в українському законодавстві. Отже, вирішення питання про кваліфікацію тієї чи іншої ситуації як підстави для надання тимчасового захисту залишається на розсуд конкретної посадової особи, яка має широке поле для маневру і вимушена при цьому керуватися переважно своїм внутрішнім переконанням.

Крім того, Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» не передбачає альтернативних утриманню під вартою запобіжних заходів під час проведення екстрадиційної перевірки.

Також викликають занепокоєння такі недоліки положень Закону, що стосуються процедури надання статусу біженця, додаткового або тимчасового захисту в Україні:

- відсутність принципу тлумачення сумнівів на користь заявника;

- надання тимчасового захисту лише особам, які масово прибувають із країн, що мають спільний кордон із Україною;

- обмеження до 5 робочих днів строку звернення до органів Державної міграційної служби з проханням про надання статусу або захисту та строку оскарження відмови;

- можливість передачі звернення про надання статусу біженця чи додаткового захисту лише через органи Державної прикордонної служби, неможливість передачі таких заяв працівникам Міністерства внутрішніх справ чи слідчих ізоляторів [12].

Процедура позбавлення статусу біженця також має недоліки, пов'язані з нечітким порядком здійснення повноважень Службою безпеки України щодо перевірки осіб та процедури позбавлення статусу біженця або тимчасового захисту за поданням Служби безпеки України, що створює можливості для зловживань. Крім того, результатом такої процедури, що обґрунтовується цілком непрозорими міркуваннями державної безпеки (через що її практично неможливо оскаржити у судовому порядку), може стати накопичення у центрах тримання іноземців осіб, які позбавлені статусу біженця або тимчасового захисту, але не можуть бути вислані до країни походження. Як свідчить практика держав Східної та Південної

Європи, ризик порушення прав таких осіб є особливо великим, що породжує численні звернення від них до Європейського суду з прав людини [Див., напр.: 13].

Управління Верховного комісара ООН у справах біженців також звернуло увагу на відсутність додаткових можливостей для доступу Управління до осіб, якими воно опікується [14].

На жаль, новим Законом України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» також не було вирішено питання про правовий статус в Україні осіб, яким надано статус біженця в інших державах.

Ще однією проблемою регулювання питань захисту біженців і шукачів притулку в Україні є відсутність узгодженості норм українського законодавства, що регулює різні аспекти суспільних відносин (праця, освіта, соціальний захист тощо), із законодавством про біженців, причому проблему неузгодженості положень різних нормативно-правових актів можна назвати можна назвати хронічною та такою, що є притаманною для українського законодавства в цілому, а не тільки для законодавства про біженців.

Що ж до усунення недоліків, то, безперечно, українське законодавство потребує внесення відповідних змін, доповнень та уточнень. Однак багато що залежить також від розумної практики застосування правових норм посадовими та службовими особами, оскільки саме вони зрештою приймають рішення, які здатні суттєво вплинути на подальше життя заявника.

Бібліографічний список

1. Отчет о выполнении исследовательского проекта «Соблюдение прав человека в Украине по отношению к беженцам и лицам, ищущим убежище» / [УВКБ в Украине, Институт социологии НАН Украины]. – К., 1999. – 115 с.
2. Фандикова Т. Применение норм международного права в национальном законодательстве Украины / Татьяна Фандикова // Практическое руководство по вопросам убежища. – К. : Проект Европейского Союза ТАСИС КІ 03-13 UA для Украины, 2005. – С. 72 – 73.
3. Малиновська О. А. Біженці у світі та в Україні: моделі вирішення проблеми / О. А. Малиновська. – К. : Генеза, 2003. – 288 с.
4. Ковалишин І. Г. Правовий статус біженців в Україні: проблеми теорії і практики: автореф. дис. ... к. юрид. н. : спец. 12.00.02 «Конституційне право» / І. Г. Ковалишин. – К., 2005. – 20 с.

5. Чехович С. История развития института предоставления убежища в Украине / Сергей Чехович // Практическое руководство по вопросам убежища. – К. : Проект Европейского Союза ТАСИС КІ 03-13 УА для Украины, 2005. – С. 74 – 83.
6. Шаповал В. Інститут притулку в національному праві / В. Шаповал, С. Крижанівський // Проблеми міграції. – 1998. – № 1. – С. 2 – 5.
7. Чехович С. Інститут права притулку як конституційно-правова гарантія захисту прав людини / С. Чехович // Право України. – 2000. – № 4. – С. 14 – 17.
8. Галенская Л. Н. Право убежища (Международно-правовые вопросы) / Л. Н. Галенская. – М. : Международные отношения, 1968. – 128 с.
9. Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства». Науково-практичний коментар / [Буроменський М. В., Ільчинський Д. В., Леонтєва С. В. та ін.]; за ред. Буроменського М. В. – Харків : Яшма, 2005. – 268 с.
10. Гончаренко О. А. Статус біженця в міжнародному праві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / О. А. Гончаренко. – Харків, 2005. – 20 с.
11. Гаврушко Ю. Ф. Правове регулювання міграційних процесів на універсальному та єврорегіональному рівнях: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / Ю. Ф. Гаврушко. – К., 2005. – 16 с.
12. Коментарі від Проекту «Без кордонів» Центру «Соціальна Дія» до ухвалення Верховною Радою закону «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» (8 липня 2011 р.) [Електронний ресурс] / [Проект «Без кордонів» Центру «Соціальна Дія»]. – 2011. – Режим доступу до тексту: <http://noborders.org.ua/sfery-dijalnosti/bizhenci-ta-shukachiprytulku/komentari-vid-proektu-bez-kordoniv-tsentru-sotsialnadiya-do-uhvalennya-verhovnoyu-radoyu-zakonu-pro-bizhentsiv-ta-osib-yaki-potrebuyut-dodatkovoho-abo-tymchasovoho-zahystu-8-lupnya-2011-r/>.
13. European Court of Human Rights: *Raza v. Bulgaria* (Application No. 31465/08), Judgment of 1 February 2010; *Al Hanchi v. Bosnia and Herzegovina* (Application No. 48205/09), Judgment of 15 November 2011.

14. УВКБ ООН радо вітає схвалення Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту в Україні», а також закликає до подальшого перегляду законодавства щодо його відповідності міжнародним стандартам [Електронний ресурс] / [УВКБ ООН]. – 2011. – Режим доступу до тексту: http://www.unhcr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=93:uvkb-oon-vitaje-shvalennja-zakonu-pro-bizhenciv&catid=21:press-release-ua&Itemid=168&lang=uk.

Стаття надійшла до редколегії 01.06.2012

Статья посвящена вопросу соответствия законодательства Украины ее международно-правовым обязательствам по защите прав беженцев и лиц, требующих дополнительной или временной защиты, с учетом недавних изменений в нормативно-правовом регулировании. Проанализированы недостатки действующего законодательства, предложены пути его усовершенствования.

The article deals with the issue of conformity of Ukraine's legislation with its international obligations regarding refugees and persons in need of additional or temporary protection with consideration for recent changes in normative legal regulation. It also contains the analysis of drawbacks of current legislation and presents the ways of its improvement.

ПАНОПТИЗМ СУЧАСНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ ЯК ЗАГРОЗА ДЛЯ ПАРИТЕТНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Стаття присвячена дослідженню сучасного феномену паноптизму крізь призму каральних практик та трансформації природи системи кримінальної юстиції. В центрі уваги перебуває категорія свободи та її зміни в умовах карцерного суспільства.

В літературі слушно зазначається, що «демократичний розвиток базується на принципах, які обумовлюють можливість реалізації рівних прав всіх суб'єктів, задіяних у процесах демократизації суспільства і держави» [1, с. 12]. Паритетну демократію, як зазначає Л. І. Кормич, слід розглядати як оптимальну модель системи стримувань і противаг, що забезпечує реалізацію рівних прав і можливостей для всіх учасників демократичного процесу, створюючи певний баланс інтересів. В свою чергу, така модель будується на політичній та правовій системах, які визначають правила, норми та механізми взаємодії різних складових. Вона має об'єктивне підґрунтя, обумовлене соціально-політичними реаліями, а також враховує перспективні потреби розвитку суспільства [1, с. 13].

Проте сьогодні демократичні цінності, про які мріяли та які випестували філософі та політики упродовж багатьох століть, в сучасному суспільстві зустрічаються з проблемою розумного співвідношення між «убезпеченням суспільства» та «свободою громадян». Сьогодні порядок слів у згаданій вище метафорі можна сміло міняти. Якщо, наприклад, для англійця XVIII століття *сам факт* існування поліції в державі означав щось на кшталт «широкомасштабного наступу на права та свободи громадянина», то сьогодні, коли на кожні 14 англійців припадає одна камера відео-спостереження, яка працює в режимі он-лайн, дактилоскопічна база британської поліції складає 8,3 млн. відбитків десяти пальців, 18,6 млн. окремих відбитків пальців та 8,8 млн. відбитків долонь, а ДНК майже 6 % населення Британії містяться у поліцейських базах даних, питання щодо «свободи» набуває щонайменше гостроти.

«Суспільство як модель в'язниці» – саме це порівняння претендує на те, щоб максимально точно відображати сутність сучасного суспільства тотального контролю. Перетворення сучасного суспільства, яке складається з начебто «вільних» людей, на суспільство *карцерне* є проблемою, актуальною для філософії та соціології.

У попередніх наших працях ми аналізували трансформацію категорії свободи в сучасних соціальних відносинах, пронизаних механізмами соціального контролю [2; 3]. Ця стаття має на меті проаналізувати проблеми соціальної нерівності в сучасному суспільстві, проте із врахуванням його паноптичної сутності в контексті об'єктивних загроз для паритетної демократії.

Проблематика цієї статті пов'язується із категорією «*карцерного суспільства*», з тим, що можна протипоставити суспільству демократичному, представленому «суб'єктами рівних можливостей».

Свого часу американський соціолог Стенлі Коен у статті «Пунітивне місто: думки щодо дисперсії соціального контролю» (1979) та у книзі «Погляди на соціальний контроль: злочин, покарання та класифікація» (1989) подав науковій громадськості концепцію «*розставлення тенет*» (*Net-Widening*), яка знайшла та продовжує знаходити великий інтерес серед соціологів та кримінологів [4, с. 422]. Сутність концепції Коена полягає в тому, що сучасна держава, замість того, щоб надавати *реальні*, соціально орієнтовані альтернативи ув'язненню та взагалі упереджувати попадання злочинців на лаву підсудних, робить все можливе для того, щоб поширити свій контроль на максимально велику кількість суб'єктів соціальних відносин. Взагалі, сучасну пенітенціарну систему варто розглядати як частину звичайного дисциплінарного проекту, але вже в більш «амбітному», глобальному вимірі. В контексті цієї статті можна вказати наступне: якщо раніше в'язниці служили інструментом для ізоляції людей у спеціалізованих інституціях, то для забезпечення глобального соціального контролю цього замало. Треба контролювати людей і в умовах начебто «вільного» суспільства, що відбувається за допомогою надання службам пробації (або аналогічним структурам) функцій в'язниць, а також шляхом створення різних «громадських», не-інституційних додатків до системи формальної кримінальної юстиції.

Соціально-просторова ізоляція у формі ув'язнення розглядається як один із стовпів системи кримінально-правових заходів будь-якої національної держави починаючи з початку XIX сто-

ліття, коли виправна в'язниця зайняла чільне місце в системі соціального контролю. Додавання у подальшому до ув'язнення умовного засудження та умовно-дострокового звільнення створило каркас пенальної системи будь-якої сучасної національної держави. Позбавлення волі набуло статусу найсуворішого покарання, пов'язаного із соціальним виключенням. В'язниця стала символом глибокої соціальної ізоляції, незалежно від того, які цілі покарання проголошувалися в кримінальному законі (кара, відновлення порядку, помста, превенція, залякування, реабілітація, ізоляція) окремо або в комплексі (в тих чи інших формулюваннях).

З таким філософсько-правовим виправданням декларативно «виправна» в'язниця проіснувала приблизно до кінця ХХ століття. Початок нового міленіуму ознаменувався переходом до в'язниці як інституту з новими функціями та цілями, з якісно новим філософсько-правовим обґрунтуванням.

Сталася парадоксальна, на перший погляд, ситуація.

З одного боку, начебто всі стали розуміти численні негативні наслідки ув'язнення у будь-яких формах (і як запобіжного заходу, і як покарання). Майже усі стали наголошувати на майже нульовому реабілітаційному потенціалі в'язниці (якщо не сказати більшого). На «виправну» в'язницю обрушилася хвиля анти-в'язничної компанії з боку міжнародних організацій, вчених, правозахисників, гуманістів та політиків.

Водночас пенологічне поле заповнив рух за альтернативні санкції. Створення служби пробації та запровадження відповідного кримінально-правового і кримінально-процесуального інституту стало ледве не нав'язливою ідеєю в сфері реформування національних систем кримінальної юстиції, що особливо проявилось у країнах Східної Європи та пострадянських країнах. Те ж саме можна сказати і про «ювенальну юстицію», і про «відновне правосуддя» з «медіацією».

З іншого боку, саме початок ХХІ століття приніс в'язниці успіх, про який вона навіть не могла мріяти на момент свого народження. Упродовж ХХ століть начебто «виправна» в'язниця, намагаючись бути дійсно виправною, із вражаючою регулярністю й стабільністю неодмінно зазнавала поразки. Сутність цієї поразки блискуче відобразив М. Фуко, вказавши, що «вся монотонна критика в'язниці зводилася до того, що в'язниця не виправляє злочинців, а, намагаючись виправляти, вона втрачає свою каральну сутність» [5, с. 268].

У ХХІ столітті в'язниця, будучи «оточеною» альтернативними покараннями та рухами за «скорочення застосування ув'язнення», здобула блискучу перемогу над своїми противниками. Парадоксальність ситуації полягає не скільки в тому, що «виправна» в'язниця перестала бути «виправною», стільки в тому, що вона перестала «соромитися» того, що вона ніколи нею і не була. І саме через це в'язниця позбулася значної долі своєї міфічності в контексті морально-філософського виправдання формально-юридичного визначення цілей покарання.

В'язниця посилила свої позиції завдяки тому, що вона без сорому «погодилася» з тим, що вона є «поганою» в принципі з огляду на численні негативні наслідки свого функціонування. Проте водночас вона розширила свій вплив в суспільстві далеко за межами в'язничних стін. На фоні експансії альтернативних покарань у «вільному» суспільстві де-факто відбулася експансія ув'язнення (як у відкритих, так і закамурфльованих формах), і сучасне суспільство значною мірою набуло ознак суспільства *карцерного*.

В'язнично-дисциплінарно-карцерна влада стала більш невидимою та проникливою (важливим, проте не єдиним показником цієї тенденції є зростання кількості ув'язнених в усьому світі). Виникає питання: якщо ув'язнення як соціальна функція виявляється дедалі більш бажаною та привабливою для управління цим суспільством, якщо в результаті цієї *дисциплінаризації* суспільство набуває паноптичного виміру, то який реальний статус мають начебто «вільні» та «рівні» члени такого суспільства? Як можна назвати сучасне суспільство, де *Великий Брат* прискіпливо й постійно дивиться на людей у соціальних «камерах» за допомогою відеокамер спостереження, прослуховування телефонних переговорів, ознайомлення з регулярною й електронною поштою, збирання інформації про зарубіжні поїздки, збирання інформації про будь-які форми участі у будь-яких формах протесту проти влади, використання супутників та інших новітніх інформаційних технологій, збирання інформації про будь-які прояви «девіантної» або взагалі «ненормальної» поведінки? Це – ідеал паноптичного устрою, про який навіть і не міг мріяти Джеремі Бентам з його «Паноптиконом» (більш детально див. «В'язниця як модель суспільства або суспільство як модель в'язниці (категорія свобод і в контексті пенальних практик глобалізованого суспільства)») [6].

Необхідно нагадати, що народження «виправної» в'язниці характеризувалося декількома тенденціями, а саме: 1) розвитком спеціалізованого державного апарату контролю; 2) дедалі зростаючою диференціацією девіантів з додаванням до них нових «знань» та відповідних «експертів» у відповідних «галузях знань»; 3) зростаючою сегрегацією девіантів у спеціалізованих «закладах». В сучасних умовах ці тенденції мають схильність до поглиблення.

«Рівні можливості» «рівних індивідів» – яким чином можна аналізувати це у світлі зазначених вище відверто позитивістських тенденцій? Сьогодні свідчить про якісно інші філософські засади вироблення пенальної політики. В цьому контексті хотілося б наголосити на наступному.

Якщо раніше йшлося, умовно кажучи, лише про декілька категорій злочинців, то сьогодні їх класифікація розширена за рахунок великої кількості *проміжних станів*, причому кожна нова категорія наповнюється новими «знаннями» з боку нових «експертів», дедалі більше віддаляючи в'язницю від первісного, «виправного» виду [6].

Замість єдиної групи «злочинців» із чітко визначеним правовим статусом, представники якої розглядалися як раціональні актори, які мають свободу волі, з'явилися «злочинці», «девіанти», «педофіли», «статеві хижаки», «особи з підозрілою поведінкою», «особи з ненормальною поведінкою» та інші особи, визначення яких взагалі важко надати класичному кримінальному праву, але які почали згадуватися в нормативно-правових актах сучасних країн, населення яких стало набагато більше перейматися питаннями «убезпечення суспільства». І головне, що усі «девіанти» та «небезпечні особи» перестали бути раціональними акторами та вільними гравцями на арені соціальних відносин. «Свобода волі», на якій ґрунтувалося класичне кримінальне право, кудись зникла.

Після цього варто сформулювати важливу для цієї статті тезу: в'язниця була й залишається *мікромоделлю суспільства*, в якому основоположною категорією є «свобода». Відтак, зміна сутності, ролі та функцій в'язниці є індикатором зміни самого суспільства та поглядів на сутність зазначеної категорії свободи, а відтак – на сутність структури сучасного суспільства та можливості представників різних соціальних груп.

І на цьому, вважаємо, потрібно зробити наголос: у вільному суспільстві, де «свобода» оформлена у виді правових статусів рівних

суб'єктів, на перший погляд, не може бути юридично нерівних людей, ізольованих за допомогою правових норм у відповідних соціальних класах, які більше нагадують соціальні резервації.

Проте поява цих «напівкласів» (які вже є правовими, а не тільки соціологічними поняттями) свідчить про те, що «свобода» як основа існування вільного суспільства рівних суб'єктів минула в історію. Сучасне глобалізоване суспільство стало суспільством карцерним.

Трансформація ув'язнення як важливої соціальної функції (та, відповідно, юридичного оформлення відповідних кримінальних покарань або інших кримінально-правових заходів) обумовлює необхідність переосмислення категорії свободи як такої, яка служила і продовжує служити мірилом здоров'я суспільства та водночас показником функціонування системи кримінальної юстиції. Як слушно зазначив Мішель Фуко, «як може в'язниця не бути головним засобом покарання в суспільстві, де свобода належить усім і [до свободи] кожен індивід прив'язаний загальним та постійним почуттям?»

Сама категорія свободи в контексті вироблення та реалізації пенальної політики в сучасній національній державі, сутність якої суттєво змінилася під тиском глобалізації, зазнала глибоких трансформацій. Тому філософсько-правовий аналіз категорії свободи потрібно здійснювати з урахуванням глобалізаційних тенденцій, що характеризують сучасні національні системи кримінальної юстиції.

Функція ув'язнення в суспільстві Постмодерну набуло статусу якісно нового дисциплінарного проекту. Будучи нелегітимною, в'язниця набула максимального впливу. Перебуваючи під тиском альтернативних покарань та антив'язничних рухів, вона *використала* їх потенціал та *збагатилася* за їх рахунок, перетворивши служби пробачії та НЕ-інституційні додатки до системи кримінальної юстиції на свої філіали. Тотальна приватизація національних пенітенціарних систем є ще одним свідченням цієї тенденції.

І проблема полягає у тому, що важко визначити *межі* такого збагачення. Карцерне суспільство вимагає існування *всеохоплюючого паноптичного контролю* за кожним його членом, тому позбавлення національних пенальних систем соціальної спрямованості із вдячністю сприймається зацікавленими акторами.

Зазначені вище аспекти, помножені на особливості соціальних відносин сучасного глобалізованого суспільства, вочевидь призводять до *підвищення вартості свободи*, що і обумовлює необхідність проведення цього дослідження та висвітлення проблеми існування суспільства нерівних можливостей. Соціальна нерівність отримала юридичне закріплення, і найбільш всього це проявляється у сфері кримінальної юстиції, яка, в свою чергу, перетворилася на механізм *відбору, розподілу та відбраковування*.

Свого часу *паноптикон* Джеремі Бентама став моделлю будь-якого дисциплінарного механізму, який претендував на те, щоб бути ідеальним [7]. Завдяки Мішелью Фуко паноптикон став моделлю сучасної влади як такої. І якщо раніше ця ідея була більш-менш фантастичною, то сьогодні паноптична влада – це майже «вчорашній день», оскільки суспільство вже давно сприйняло ідею паноптизму та було поглинуте ним. Тому постає закономірне питання: як можна охарактеризувати свободу сучасного суспільства, якщо його моделлю є модель *тотальної в'язниці* або іншого дисциплінарно-карцерного пристрою?

Прозорість та зручність простору завжди було ознакою раціонального порядку. Перетворення прозорості простору на мету, яку необхідно систематично досягати, означало перехід до Нового часу. Модернізація та технологічний розвиток зробили світ *максимально прозорим та необмежено зручним* для влади. У сфері реалізації пенальної політики це означало наступ на традиційне уявлення про свободу, наступ навіть на уявлення про мінімальну свободу злочинця, який опинився в сфері дії системи кримінальної юстиції (що особливо проявилось у переході від злочинця як раціонального актора зі свободою волі до девіантна як ірраціонального актора без свободи волі). У сфері поза межами кримінальної юстиції (які, до речі, провести надзвичайно важко) це означає ще більший наступ на свободу начебто «вільної» людини.

У сфері сучасних пенальних практик перехід від «соціальної роботи зі злочинцями» до «убезпечення суспільства» завдяки «управлінню ризиками з боку злочинців» повністю відповідає вимогам «зручного простору». Саме тому, гадаємо, реабілітація як мета покарання з її практичним втіленням стала занадто *незручною* для в'язниці Постмодерну. Вторгнення бюрократії до царини соціальної роботи, що відбулося у західних країнах ще в 1980-х роках з обґрунтуванням того, що «ніщо не спрацює

в сфері реабілітації злочинців», означало намагання зробити сферу роботи зі злочинцями *формально* прозорою та *фактично* контрольованою. Природний конфлікт між соціальним працівником та бюрократом завершився перемогою останнього. Тому не можна не визнати слушність висловлення Зігмунта Баумана, що паноптикон був штучним простором, збудованим цілеспрямовано. Метою було свідомо маніпуляція та перекроювання простору та часу як елементів соціальних відносин, а в кінцевому рахунку – як елемента владних відносин [8, с. 54].

Сучасна «свобода» пов'язана з підозрілістю щодо інших, неприязню до чужаків, вимогами, щоб їх взагалі не пускали до міст, а також, як зазначає Бауман, істеричною занепокоєністю питаннями «законності» та «правопорядку» [8, с. 70]. Місто, яке свого часу виникло заради безпеки мешканців, які ховаються за його стінами, в наші часи більше асоціюється зі страхом та небезпекою, яку потрібно *контролювати*. І контролюється небезпека в паноптичному суспільстві завдяки *перекроюванню простору*. Популярність ідеї «закритих» або «захищених» просторів можна вважати віддзеркаленням ідеї «*убезпечення суспільства*», де чільне місце посідає категорія *НЕ-несвободи*.

Тому не можна не підкреслити слушність думки Баумана, що головною стратегією виживання в сучасному мегаполісі є не єднання, а *ізоляція* один від одного: «На порядку денному вже не стоїть питання, подобається вам ваш сусід чи ні. Тримайтеся від нього як можна далі, і вам не доведеться зустрітися з цією дилемою» [8, с. 72]. І коли у суспільстві ізоляція стає *цінністю*, варто поставити багато питань щодо сутності такого суспільства та можливостей його представників в аспекті підтримання теоретично бажаний рівних можливостей начебто «вільних» громадян.

Бібліографічний список

1. Кормич Л. Принципові засади паритетної демократії / Л. Кормич // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / Керівник авт. кол. С. Ківалов; відп. за вип. Л. Кормич. – Одеса : Фенікс, 2011. – Вип. 42. – 352 с.
2. Ягунов Д. Паноптизм та сучасні пенальні практики (аналіз категорії свободи в суспільстві Постмодерну) / Д. Ягунов // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – Одеса, 2012. – Вип. 44. – С. 83-94.

3. Ягунов Д. Філософсько-правове обґрунтування категорії свободи в пенальних практиках Постмодерну / Д. Ягунов // Актуальні проблеми філософії права: правова аксіологія : матеріали Міжнародного круглого столу (м. Одеса, 9.12.2011 року). – Одеса: Фенікс, 2012. – С. 90-93.
4. Ягунов Д. Пенітенціарна система України: історичний розвиток, сучасні проблеми та перспективи реформування : монографія / Д. В. Ягунов; Державна пенітенціарна служба України. – 4-те вид., перероб. та доп. – Одеса : Фенікс, 2011.
5. Foucault M. Discipline and Punish. The Birth of the Prison / M. Foucault. – Penguin Books, 1991.
6. Ягунов Д. В'язниця як модель суспільства або суспільство як модель в'язниці (категорія свободи в контексті пенальних практик глобалізованого суспільства) / Д. Ягунов // Актуальні проблеми європейської інтеграції : зб. наук. пр. з питань європейської інтеграції та права / за ред. Д. Ягунова. – Суми: ПП Кочубей Н. В., 2011. – Випуск сьомий.
7. Ягунов Д. Пенітенціарні ідеали та пенітенціарна архітектура в механізмах соціального управління / Д. Ягунов // Актуальні проблеми державного управління. – Одеса : ОРІДУ, 2005. – № 4 (24). – С. 91-97.
8. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / З. Бауман. – М., 2004.

Стаття надійшла до редколегії 16.05.2012

Статья посвящена исследованию современного феномена паноптизма через призму карательных практик и трансформации природы системы уголовной юстиции. В центре внимания находится категория свободы и ее изменения в условиях карцерного общества.

The article is focused on problems of modern phenomenon of panopticism through the prism of punitive practices and transforming the nature of the criminal justice system. The article is also focused on the category of freedom and its changes within modern carceral society.

УДК 340.15

*Легка О. В., Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ*

СПЕЦИФІКА СІМ'Ї МУСУЛЬМАНСЬКОГО ПРАВА

Розглядаються основні джерела, особливості становлення та функціонування мусульманського права, розкривається зміст понять «шаріат» та «фікх».

Кожній державі притаманний той чи інший тип права, сутність і зміст якого мають вирішальне значення для характеристики її правової системи. Тому, правова система кожної держави має свою специфіку, структуру, мету, формується у певний історичний час, у конкретному регіоні, характеризується національними особливостями. У конкретному суспільстві правова система, що відображає його соціально-економічну, політичну і культурну своєрідність, є національною правовою системою, одним із проявів державного суверенітету.

Релігійно-традиційний тип правової системи – це сукупність національних правових систем держав, що мають спільні риси, які проявляються в єдності закономірностей і тенденцій розвитку на основі релігійної норми, норми-звичаю і норми-традиції як основних джерел права, що являють собою тісне переплетення юридичних, моральних, міфічних розпоряджень, які склалися природним шляхом і визнані державою.

До релігійних правових сімей належать: мусульманське право, іудейське право, індуське право, канонічне право християнської релігії; до традиційних правових сімей – японське право, далекосхідне право, звичаєве право окремих держав Африки, Азії, Океанії.

Дослідження ісламу та мусульманського права є досить актуальним для української науки з декількох причин. По-перше, в Україні спостерігається нестача знань про інші правові системи, у тому числі про мусульманське право. Водночас іслам є релігією, яка найбільш динамічно розвивається в сучасному світі. По-друге, сприйняття правового досвіду інших систем є необхідною умовою динамічного та стабільного розвитку будь-якої правової системи. По-третє, значні зміни в сучасному світі, які характеризуються як

глобалізація, призводять до конвергенції різних соціальних систем. Відсутність об'єктивних знань про інші правові системи має наслідком викривлення правосвідомості та правової культури як юристів, так і пересічних громадян, які сприймають власну правову систему як єдиний важливий варіант та, апріорі, не сприймають будь-яких інших поглядів. Як наслідок – формується соціальне підґрунтя для так званих соціальних конфліктів.

Метою дослідження є розглянути особливості становлення та функціонування мусульманського права.

Мусульманське право стало об'єктом порівняльно-правового дослідження на початку формування компаративістики як окремої юридичної науки. На Першому міжнародному конгресі порівняльного права, який відбувся у Парижі, учасники конференції виокремили мусульманську правову сім'ю серед інших правових сімей – французької, германської, англо-американської та слов'янської. У 1919 р. під час 50-річного ювілею французького Товариства порівняльного законодавства його учасники класифікували всі правові системи всього на три сім'ї: французьку, англо-американську та мусульманську [1].

У світовій юридичній літературі праця «Основные правовые системы современности» Р. Давида має важливе значення для вивчення правових систем взагалі та мусульманського права зокрема [2]. Питання пов'язані з виникненням, розвитком та функціонуванням мусульманського права розглядалися Войтовичем Х. М., Лубською М. В., Лубським В. І., Рашидовим С. Ф., Саидовим А. Х., Сюкяйнен Л. Р.

Мусульманське право – це своєрідна релігійно-правова доктрина, яка сформувалася протягом 13 століть існування ісламської релігії. Ця доктрина виступає складовою частиною соціально-релігійного світогляду – ісламу, і характеризується своєрідним підходом до розуміння правової норми і правової системи взагалі, бо нерозривно пов'язана з релігійною догмою.

Дослідники мусульманського права за звичай звертають увагу на дві його характерні і взаємообумовлені особливості – релігійне походження і тісний зв'язок юридичних (розпоряджень з мусульманським догматизмом) та етичних норм (правилами культу, релігійними нормами ісламу в цілому) [3]. Відзначається, що мусульманське право релігійне по своєму походженню і правовірні відносяться до нього як до божественного одкровення. Виходячи

з універсального характеру ісламу і його нормативних розпоряджень, робиться вивід про те, що іслам – це одночасно «віра і держава», а мусульманське право виступає не тільки власне правом, а й релігією. Таким чином, ісламу властивий лише релігійний догматизм (теологія) та мораль, а юридичні норми як такі, якщо і є, то, по суті, збігаються з вказаними правилами, не грають самостійної ролі, або займають другорядне місце [4].

Як вказує науковець-релігієзнавець М. В. Лубська, в ісламському розумінні права відображається цілісний релігійний світогляд, який ґрунтується на тому, що право – не витвір людини чи держави, як вияв волі Аллаха. Тому люди не створюють закони, а застосовують Божественні закони на практиці. Отже, законодавцем вважається лише Бог, тому між законодавчою та виконавчою владою в ісламі не може бути протиріч, оскільки вони, фактично, є виконавцями божественних законів. Тому люди здатні знаходити правові рішення лише у загальних межах шаріату [5].

Становлення мусульманського права почалося в VII ст. н. е. на аравійському півострові та відбувалося в умовах утворення нової моноістичної релігії – ісламу – та формування єдиної держави в арабських племен. Провідна роль у цьому належала Пророку Мухаммеду (570-632 рр.), якого відповідно до ісламської традиції Аллах обрав пророком, що повинен донести до людей божественне відкриття. За допомогою релігійних норм ще за часів Пророка Мухаммеда почали регулювати шлюбно-сімейні відносини. Тобто, саме релігійні норми лягли в основу сучасного законодавства мусульманських держав [6].

Необхідність формування окремого комплексу знань, який би регулював суспільне життя Арабського Халіфату, виникла у VIII ст. коли справу Пророка Мухаммеда продовжували чотири «праведних» халіфи – Абу-Бакр, Омар, Осман, Алі, які зосередили у своїх руках всю релігійну і світську владу і створили небувалих розмірів теократичну державу. Так і почалося формування мусульманського права з його особливістю – нерозривність з релігією.

З початку мусульманське право називали «шаріат» – в перекладі з арабської – належний (праведний) шлях, спосіб дії. Шаріат містить чотири групи приписів: 1) норми, які фіксують релігійну догматику ісламу, тобто те, у що зобов'язаний вірити мусульманин; 2) норми, які закріплюють основи мусульманської моралі та етики; 3) норми, які регламентують відносини віруючих з Аллахом

– порядок виконання основних релігійних обов'язків; 4) правила поведінки між мусульманами. З часом з'явилося поняття «фікх» – в перекладі з арабської – глибоке розуміння, знання. Терміном «фікх» почали називати процес отримання юридичних знань про поняття та явища, які конкретно не згадувались у священних книгах ісламу. Основна функція фікху полягає у збереженні зв'язків між законодавством мусульманської держави та первинними джерелами мусульманського права [7].

Жодна правова сім'я світу не схожа на мусульманську. Як наголошується в одному з досліджень: мусульманське право – божественне право за своїми джерелами і основними нормами, що черпає свою силу не в державній владі, а у волі Аллаха. Особливість її полягає у тому, що і сьогодні релігійні норми є основним регулятором суспільного життя, як і в період становлення правової системи мусульманських держав. Саме релігія – основа сучасного законодавства у державах, в яких офіційно визнано державною релігією іслам. Релігія стала базою для побудови та подальшого вдосконалення законодавства, як того вимагає час. Ще одна характерна особливість мусульманського права полягає у тому, що вивчати право на мусульманському ґрунті без знання ісламу неможливо. Однак і саму релігію можна вивчати через дослідження права [8].

Природно, що мусульмансько-правова доктрина вважає, що вищою юридичною силою володіють накази Корану та Сунни. У цих книгах мусульмани могли знайти відповіді на суперечливі питання та скористатися словами Пророка стосовно тієї чи іншої ситуації, адже вони являють собою життєпис Мухаммеда – зразок життєвого шляху для кожного правдивого, наслідування якого кожним сприятиме формуванню справедливого суспільства загалом. При цьому для усвідомлення волі Аллаха мають значення і заповіді, і вчинки, і навіть мовчання Магомета, з яких слід виводити загальні правила, що і становлять норми мусульманського права. Коран (з арабської: «читання») – вічна і незмінна книга мусульман, в якій містяться проповіді Магомета, які були навіяні йому безпосередньо Аллахом, а також подані у переказах Магомета древні легенди і навчання та низка його полемічних виступів проти християнства та іудейства. У Корані визначено типи людських вчинків та міру покарання за недотримання певних їх видів. Слід зауважити, що Коран – це витвір, який створювався стихійно,

без будь-якого плану. Записи проповідей, умовлянь, історико-релігійних розповідей та пророцтв Магомета робились випадково і були особистою справою його слухачів. За легендою, у 651 р. всі одкровення Магомета, які збереглися у пам'яті та в приватних записах, були зібрані і зведені до одного списку. Саме цей текст визнається єдиним істинним словом Аллаха [8].

Другим джерелом мусульманського права є Сунна – життєпис Пророка Мухаммеда, тобто це ті закони, які Бог дає людині, і слідуючи за якими, будуючи своє життя згідно з ними, людина зможе досягти певних благ. Однак стосуються вони, найперше, духовної сторони людського життя. Переважна частина нормативних приписів, які містить у собі Сунна, має казуальне походження. Багато з них збігаються з відповідними нормами Корану [6].

Норми Корану та абсолютна більшість норм Сунни вважаються такими, що мають божественне походження, а тому – непогрішми, вічні та незмінні. Але, як вже зазначалося, і ці джерела мають приписи, суперечливі за своїм змістом. Крім цього, плин часу, виникнення нових суспільних відносин все гостріше виявляють недостатність приписів Корану і Сунни як соціальних регуляторів. Це призвело до виникнення численних прогалин при застосуванні мусульманського права. Необхідність усунення цих прогалин обумовило визнання й інших, крім Корану і Сунни, джерел мусульманського права [9].

Таким, третім за значенням, джерелом мусульманського права є іджма. Іджма – історична згода суспільства, збірка одностайних рішень юристів щодо вирішення питань, які не врегульовані Кораном та Сунною, які запроваджували нові загальнообов'язкові правила поведінки. Це метод отримання юридичних знань, згідно з яким правову норму формує погоджена спільна думка юристів певного періоду. З допомогою іджми було утверджено канонічний текст Корану, тексти основних збірників хадісів, затверджено перелік мусульманських свят. Отже, Коран і Сунна становлять історичну та концептуально-ідеологічну основу мусульманського права, а іджма – формулює конкретні норми права, що застосовують у тих, чи інших життєвих ситуаціях [8].

Вважається, що у Корані чи Сунні можна знайти відповіді на найрізноманітніші запитання зі щоденного життя мусульманина, проте іноді відповідь на потрібне запитання не вдається відшукати. Кіяс – рішення за аналогією, застосовують тоді, коли

у божественному законі не можуть знайти відповідь на питання, що стосуються конкретного випадку, однак схожий випадок мав місце і описується у Корані чи Сунні. Такий підхід уможливило не тільки усунення прогалини у нормативних приписах Корану і Сунни, а й усунення протиріч, що в них містяться, яких ісламські правознавці налічують декілька десятків. Як свідчать джерела мусульманського права, шаріатом встановлено далеко не всі закони, а лише створено загальні норми поведінки, сформовано орієнтири та принципи, на основі яких згодом можна сформулювати рішення у будь-якій справі з найрізноманітніших галузей життя людини. Вважається, що к'яс сприяв як заповненню прогалин, що існували в Корані і Сунні, так і усуненню наявних у них значних суперечностей. [9]

У невизначеності змісту і форми мусульманського права ісламські правознавці вбачають одну з його головних цінностей. Вони стверджують, що ґрунтуючись на загальних принципах шаріату і використовуючи ті чи інші джерела та їхні комбінації, завжди можна підібрати норму, яка стосується даного випадку. В цьому виявляється універсальність і гнучкість шаріату. [5]

Мусульманське право виступає невід'ємною частиною релігії іслам. Встановлення світського права у країнах мусульманського світу неможливе, бо ортодоксальність ісламу виключає можливість будь-якого права, яке не буде відповідати нормам шаріату. В ісламі панує концепція теократичного суспільства, в якому держава є одним із інститутів, що забезпечує ісламську релігію. [6]

Мусульманське право засноване на ісламській релігії і системі норм, що виражені у релігійній формі, санкціонованою або підтриманою мусульманською теократичною державою. Тому доки буде існувати релігійна мусульманська держава, доти існуватиме і мусульманське право, якої б модифікації воно не набувало.

Нині зростає кількість держав, в яких ідеї, принципи та конкретні приписи шаріату тією чи іншою мірою мають вплив на регулювання соціальних процесів. Це є свідченням того, що, незважаючи на «вічну незмінність» своїх головних джерел, мусульманське право може успішно пристосовуватися до змін суспільного життя, зберігаючи роль головного соціального регулятора.

Бібліографічний список

1. Саидов А. Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности) / А. Х. Саидов; под ред. В. А. Туманова. – М. : Юрист, 2000.

2. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози. – М., 1996.
3. Рашидов С. Ф. Джерела мусульманського права / С. Ф. Рашидов // Вісник ЛНУ. – 2011. – № 2. – С. 204-206.
4. Сюкияйнен Л. Р. Мусульманское право: вопросы теории и практики / Л. Р. Сюкияйнен. – М., 1986.
5. Лубська М. В. Відмінність шаріату від канонічного мусульманського права / М. В. Лубська // Наука. Релігія. Суспільство. – 2003. – № 1. – С. 30-35.
6. Лубська М. В. Зародження мусульманського права: ранні релігійно-правові школи / М. В. Лубська // Вісник Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – 2005. – Вип. 73-75. – С. 152-154.
7. Сюкияйнен Л. Р. Шаріат и мусульманско-правовая культура / Л. Р. Сюкияйнен. – М., 1997.
8. Войтович Х. М. Поняття «шаріат» та «фікх» та їх співвідношення у мусульманському праві / Х. М. Войтович // Науковий вісник ЛьДУВС. – 2010. – № 3. – С. 43-47.
9. Лубська М. В. Коран як головне джерело мусульманського права / М. В. Лубська // Наука. Релігія. Суспільство. – 2006. – № 2. – С. 170-177.

Стаття надійшла до редколегії 23.05.2012

Рассматриваются основные источники, особенности становления и функционирования мусульманского права, раскрывается содержание понятий «шариат» и «фикх».

The main sources, particularly the establishment and operation of Islamic law are considered, the contents of the concepts of «Sharia» and «fiqh» are revealed.

ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ПАРИТЕТНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В РІЗНИХ СФЕРАХ СУСПІЛЬНО- ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ

УДК 323.232

*Пехник А. В., НУ «ОЮА»
Козьмініх А. В., НУ «ОЮА»*

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Стаття розкриває актуальні аспекти щодо інтеграції гендерного підходу в національну систему вищої освіти на сучасному етапі. Аналізуються форми та методи недискримінаційних підходів до освіти та професійної підготовки. Акцентується увага на співвідношенні гендерного підходу у навчанні та традиційного.

В умовах сучасного розвитку особистості значне місце відводиться освіті, в якій, як і в суспільстві в цілому, мають реалізуватися принципи рівності між усіма людьми, їх незалежність від походження, матеріальних статків, національності, громадянства, віросповідання чи статі.

Інтеграція гендерного підходу в національну систему вищої освіти на сучасному етапі є вкрай необхідною, оскільки гендерна збалансованість в українському суспільстві є одним із індикаторів його визнання як розвиненої держави, що стоїть перед європейським вибором. Тому, вже зараз, постає нагальна необхідність забезпечення гендерної рівності в нашому суспільстві, що вимагає

нового світогляду, відповідно до якого стереотипне сприйняття жінок і чоловіків має бути замінене ідеєю розвитку їхнього особистісного потенціалу. Інтеграція гендерного підходу в сучасну вищу педагогічну освіту надасть реальну можливість майбутнім фахівцям сфери освітніх послуг через кваліфіковане розуміння його сутності з повагою ставитись як до рівноправного розкриття людиною свого особистісного потенціалу, так і до рівної можливості його реалізації незалежно від статі.

Водночас, незважаючи на розпочаті інноваційні перетворення в галузі демократизації й гуманізації національної системи освіти, питання інтеграції гендерного підходу в професійну підготовку студентів вищих педагогічних закладів ще не знайшло свого належного науково-теоретичного обґрунтування і відповідного методичного забезпечення. Подоланню означеної суперечності сприятимуть дослідження з гендерної проблематики, зокрема ті, що розкривають сутність і методологію гендерного підходу, шляхи, умови і засоби його інтеграції у професійну підготовку студентів вищих закладів національної системи освіти.

Велику роль у подоланні негативних проявів гендерних стереотипів мають відігравати заклади освіти. Особливо вищі навчальні заклади разом з іншими організаціями гендерної соціалізації визначають можливості особистісного, громадського та професійного вибору.

Разом з тим, практика показує, що в закладах освіти здебільшого поширений статево-рольовий підхід, який ґрунтується на розрізненні жінок і чоловіків за психологічними характеристиками і, відповідно, різних підходах до навчання особистості залежно від статі. Такий підхід, фактично, веде до утвердження прихованої нерівності представників різної статі і закріплення у суспільній практиці гендерної упередженості, ініціювання гендерно-рольових конфліктів тощо.

Розробка недискримінаційних підходів до освіти та професійної підготовки осіб різної статі потребує комплексних заходів, серед яких важливе місце посідає впровадження гендерного підходу в освітній процес, у тому числі, в професійну підготовку майбутніх фахівців, який ґрунтується на принципі рівноправності статей, утвердженні рівних можливостей жінок і чоловіків, їх взаємодії на партнерських засадах у різних сферах життєдіяльності. При цьому слід зазначити, що вимоги впровадження гендерного

підходу в суспільну практику підкріплені рядом законодавчих актів. Зокрема, Законом України «Про забезпечення однакових прав і можливостей чоловіків і жінок», яким передбачено правове досягнення паритетного становища чоловіків і жінок у всіх сферах життєдіяльності суспільства, створення умов і можливостей для рівної участі обох статей у прийнятті суспільно важливих рішень.

В освітній практиці гендерний підхід передбачає організацію досвіду рівноправного співробітництва осіб різної статі у навчально-виховному процесі із заохоченням видів діяльності, що відповідають реальним інтересам і можливостям особистості, а не стереотипним вимогам до неї як представника певної статі.

Особливо важливим є впровадження гендерного підходу в процес підготовки майбутніх фахівців гуманітарних спеціальностей, які працюватимуть у системі «людина-людина» і для обрання ефективної стратегії взаємодії з іншими людьми мають враховувати гендерні особливості особистостей на основі розвиненої гендерної чутливості і неупередженості.

Важливим напрямком гендерних досліджень є науково-методичне забезпечення гендерної освіти, під якою розуміється процес надбання систематизованих наукових знань у галузі стратегії та тактики гендерної рівності, а також умінь і навичок їх застосування на практиці. Сьогодні в системі вищої освіти починають створюватися наукові школи, що розробляють навчальні курси з гендерної тематики та сприяють їх впровадженню до таких навчальних дисциплін, як соціологія, політологія, психологія тощо.

Разом з тим, можна констатувати наявність проблем, пов'язаних із впровадженням гендерного підходу в систему освіти України, викликаних рядом суперечностей: між практикою статево-рольового підходу у фаховій підготовці студентів і вимогою переходу до реалізації гендерного підходу на законодавчому рівні; між об'єктивною потребою реалізації гендерного підходу у фаховій підготовці студентів гуманітарних спеціальностей і недостатньою розробкою її методичних, змістових основ. Це зумовлює об'єктивну необхідність теоретичного обґрунтування і практичного забезпечення педагогічних умов реалізації гендерного підходу у фаховій підготовці студентів гуманітарних спеціальностей [1, с. 48].

Сучасний рівень розвитку гендерних досліджень і гендерної освіти в Україні свідчить про формування моделі нового

світобачення. Оригінальність цього світобачення визначається особливостями, зумовленими глобалізацією сучасного життя. З одного боку, конструюванням і розвитком нових напрямів гендерних відносин у соціально-економічній сфері українського суспільства, з іншого, – стримуванням патріархальних стереотипів. Це призводить до перебоїв у чіткому розмежуванні «жіночого і чоловічого простору», стає стимулом для перерозподілу раніше закріплених гендерних позицій [4].

Для традиційної педагогіки характерним є формування в процесі освіти і виховання типу особистості, бажаної для існуючої системи соціальних стосунків; для критичної – стимулювання учасників навчально-виховного процесу до сприяння трансформації освіти й усього суспільства; для феміністської – орієнтація на закріплення традиційних статевих ролей; для гендерної – ставлення до особистості в її розвитку і вихованні вищими за традиційні рамки статі.

Важливо підкреслити, що критична педагогіка ґрунтується на «культурі голосу студентів», традиційна педагогіка – «культурі мовчання студента»; феміністська – «культурі традиційної поведінки статі студента»; гендерна – «культурі демократичної поведінки студента».

Гендерна педагогіка розширює демократичні свободи людини і є більш прогресивною для сучасної освіти, особливо для вищої освіти України, яка інтегрується до вимог Болонського процесу, а це означає не тільки дотримання прийнятих в Європі принципів (бакалаврат, магістратура, PhD і т. ін.), але й відкритість новому змісту самої освіти, у тому числі й впровадження в неї гендерної теорії. Суспільство в цілому має стати гендерно чутливим, розуміти гендерні проблеми, шукати шляхи їх вирішення.

Ознаками особистісно-орієнтованого навчання є: зосередження на потребах особистості; надання пріоритету індивідуальності, самоцінності; співпраця, співдружність, співтворчість між студентами і викладачами; удосконалення педагогічних відносин у бік їх відвертості, емпатійності, духовно-морального єднання; створення ситуації вибору й відповідальності; пристосування методики до навчальних можливостей студента, актуалізація проблеми особистісного зростання особистості як основи її самостійності в оволодінні змістом освіти; стимулювання розвитку й саморозвитку студента.

Перевага гендерного підходу в процесі навчання порівняно з традиційними підходами полягає у наданні студентам можливості розвивати індивідуальні здібності й інтереси незалежно від належності до конкретної статі, протистояти негативним проявам гендерних стереотипів, сприяти розвитку гендерної чутливості.

Гендерний підхід суттєво відрізняється від традиційного в усіх його елементах, а саме: у сутності, спрямованості і меті освіти; у показниках досягнення мети навчання; в об'єкті педагогічного оцінювання; в умовах навчання і ставленні до студента; він демократизує і гуманітаризує процеси навчання і виховання, сприяє їх особистісній орієнтації.

Слід погодитися с думкою Н. Приходькіної, що гендерний підхід в освіті є одним із складових особистісно-орієнтованого підходу до навчання і виховання особистості, враховує її індивідуальні особливості у відповідності зі статтю і припускає на основі цього вибір змісту, форм і методів навчання і виховання, створення розвивального освітнього середовища у відповідності з її природнім потенціалом [5, с. 69].

Цікавим є досвід Німеччини у цьому аспекті. Зокрема, гендерне конструювання в Німеччині відзначається розробленням та впровадженням моделі гендерного мейнстрімінгу (Gender Mainstreaming) в усі ланки німецької освіти, збагаченням гендерно-інформаційного простору шляхом поширення гендерної статистики, проведення широкомасштабних просвітницьких заходів, спрямованих на підвищення гендерної компетентності педагогів (наприклад: гендерні тренінги та підвищення кваліфікації педагогів). Все це забезпечує формування гендерної культури нового покоління (М. Горсткемпер, П. Міддлетон, А. Пренгель та інші). Ідея гендерного мейнстрімінгу була розроблена зарубіжними дослідниками-феміністами (Г. Маха (H. Macha), І. Гаузе (I. Gause), А. Веттер (A. Wetter)) ще в 70 – 80-х рр. ХХ ст. На той час поняття гендерного мейнстрімінгу використовували для позначення гендерного компонента процесів та результатів у соціально-політичній сфері. В 1997 р. гендерний мейнстрімінг уже увійшов як важливий елемент до третьої та четвертої Програм дій ЄС з забезпечення рівних можливостей для жінок і чоловіків, а також був визнаний рядом європейських держав та ООН як важливий інструмент досягнення рівності й соціальної справедливості. Правовою основою гендерного мейнстрімінгу є також «Пекінська платформа дій», розроблена і прийнята в 1995 р. на Першій

всесвітньої конференції ООН із жіночих проблем, на якій гендерний мейнстрімінг було визнано головною політичною стратегією на шляху досягнення гендерної рівності; Амстердамський договір, укладений у 1997 р., зобов'язує всі країни, що є членами Євросоюзу, реалізувати гендерну політику в усіх сферах суспільного життя, зокрема в освітньому процесі [6].

На цьому тлі в Німеччині з'являються центри гендерних досліджень, які реалізують програми гендерної рівності в рамках тренінгів, упроваджують програми підвищення кваліфікації педагогів середньої та вищої школи. Серед найбільш важливих центрів гендерних досліджень можна відзначити такі, як: Гендерний інститут федеральної землі Саксонії Ангальт (Gender-Institut Sachsen-Anhalt) та Гамбурзький інститут гендерних досліджень (Gender-Institut Hamburg). Також у ФРН працює більше ніж 50 університетів, які пропонують своїм студентам вивчати гендерні дослідження в педагогіці в рамках спеціальності «Гендерна педагогіка». На базі цих університетів також створені центри гендерних досліджень. Найбільшими університетами з вищеназваною спеціальністю є: Аугсбурзький університет (Universität Augsburg), Берлінський університет імені Вільгельма фон Гумбольдта (Humboldt-Universität Berlin), Університет міста Франкфурта на Майні (Universität Frankfurt/M), Гамбурзький університет (Universität Hamburg), Ганноверський університет (Universität Hannover) та Університет міста Лейпциг (Universität Leipzig) та інші.

Слушною є думка Ф. Ягремцевої, що принцип рівних прав чоловіків та жінок в освітньому процесі повинен ґрунтуватися не тільки на ідеї рівності, а й на ідеї об'єктивності; необхідно організувати навчальний процес таким чином, щоб дати змогу всім учням, незалежно від їхньої статі, усвідомити свої можливості та засоби їх реалізації. Ця ідея вперше пролунала в Парижі, де 9 жовтня 1998 р. була прийнята Всесвітня декларація про вищу освіту. Освіта нового століття повинна стати ефективним механізмом, що дає людям можливість самим планувати своє життя на принципах активного громадянства. Це можливо тільки при зміщенні акценту на модель гендерно орієнтованого навчання. У Всесвітній декларації про вищу освіту для XXI-го століття: підходи і практичні заходи спеціально виділено положення про те, що в процесі вироблення та здійснення гендерної стратегії вищої освіти «необхідно продовжувати зусилля, які направлені на викорінення всіх стереотипів,

що обумовлені ознаками статі, врахування гендерних аспектів у всіх дисциплінах і розширення участі жінок на всіх ступенях і у всіх дисциплінах, де вони недопредставлені, забезпечивши, зокрема, їх більш активну участь у процесі прийняття рішень» [6].

Для реалізації гендерного підходу в процесі підготовки студентів гуманітарних дисциплін ВНЗ слід розробити більш ефективні методи навчання для подолання існуючих гендерних відмінностей; сприяти розвитку досліджень, що мають теоретичну і науково-практичну значимість для розвитку гендерної рівності; використовувати зарубіжні дослідження з цієї тематики; розробити та запровадити спеціалізовані курси і програми з гендерної проблематики і поширення досвіду; ввести гендерну складову в освітні стандарти всіх спеціальностей в системі вищої і професійної освіти; створити навчально-методичні об'єднання з гендерної експертизи навчальної літератури, професійної перепідготовки педагогічних кадрів, а також навчально-методичні бази для викладання основ гендерних досліджень.

Цікаву модель реалізації гендерного підходу у фаховій підготовці студентів гуманітарних спеціальностей було розроблено Н. Приходькіною, яка включає: мету, завдання, принципи, функції і педагогічні умови формування гендерної чутливості студентів як основної характеристики реалізації гендерного підходу в навчанні студентів (концептуальна складова); основні компоненти гендерної чутливості студентів (гендерна обізнаність, здатність реагувати на порушення гендерних принципів) – змістова складова; методику формування гендерної чутливості студентів (зміст навчання, методи, форми, засоби) – технологічна складова моделі [5, с. 70].

Послідовна інтеграція гендерного підходу в систему професійної підготовки студентів вищих педагогічних закладів закономірно призводить до інституалізації нового – гендерного компоненту змісту вищої педагогічної освіти. Засвоєння останнього відкриває нові перспективи для усвідомлення кожним випускником та випускницею своїх потенційних можливостей і через це стати центром і рушійною силою розвитку їхньої особистості, її більш адекватного самовизначення щодо ролі та місця в суспільному виробництві, професійній кар'єрі і житті.

Таким чином, гендерний підхід в освіті є одним із складових особистісно-орієнтованого підходу до навчання та виховання особистості, враховує її індивідуальні особливості у відповідності

зі статтю, дозволяє на цій основі вибір змісту, форм і методів навчання і виховання, створення розвивального освітнього середовища у відповідності з її природним потенціалом. Застосування гендерного підходу в освіті передбачає реалізацію відповідних освітніх стратегій в оновленні змісту навчання, його науково-методичною й науковому забезпеченні, організації студентської й викладацької науково-дослідної, експериментальної й проектної роботи.

Як правильно вражає О. Кікінеджи, гендерна освітня парадигма передбачає впровадження гендерної складової як системоутворюючої в організацію творчо-розвивального середовища на всіх рівнях освітньої системи (дошкільної, середньої, вищої та післядипломної); сприяння інтерактивній взаємодії триад: науково-викладацька спільнота – адміністрація вузів; школа-сім'я-дитина; підвищення гендерної культури населення через систему психолого-педагогічного всеобучу; створення системи дистанційної освіти з метою поширення гендерних ідей у спільному полікультурному та інформаційному просторі; розробку гендерних стратегій у медіа-просторі; участь у інформаційних кампаніях щодо запобігання та системної протидії гендерному насильству; побудови паритетних шлюбно-сімейних стосунків, трансляцію гендерних знань на широку громадськість. Різноманітність та грантова підтримка гендерних досліджень, інтегрування гендеру у обов'язкові дисципліни, підвищення кваліфікації та стажування викладачів, взаємний обмін досвідом з гендерними центрами, інтерактивне навчання тощо здатні реалізувати макроціль гендерної освіти – позитивні зміни, зміну парадигми від моделі влади і домінування до політики рівних можливостей. Запропонована система гендерних знань сприятиме осмисленню студентами реалій традиційної та егалітарної поведінки, обмеженості стереотипізованих гендерних очікувань, розширенню уявлень про соціокультурну природу конструювання рівності-нерівності статі та її прояви, здатністю розв'язувати проблеми навчання і виховання з позиції егалітарної гендерної ідеології як засадничої у формуванні паритетної демократії в українському суспільстві [3].

Безумовно сьогодні існує нагальна потреба в подальшому дослідженні специфіки реалізації гендерного підходу в рамках викладання окремих навчальних дисциплін у ВНЗ. Безспоредньо це стосується навчальних програм, аналізу підручників і посібників гуманітарного циклу з позицій гендерного підходу. Доцільним,

на нашу думку, є визначення методолгічних умов підготовки викладачів і керівників вищих навчальних закладів в контексті впровадження гендерного підходу в освітню практику.

Бібліографічний список

1. Гришак С. М. Науково-педагогічні дослідження гендерної освіти у формуванні егалітарної ідеології / С. М. Гришак // Віс. Луган. нац. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка. – 2007. – № 6 (123). – С. 47-55.
2. Гришак С. М. Про поняття «гендер» у контексті професійної підготовки майбутніх спеціалістів соціальної сфери / С. М. Гришак // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2005. – № 3. – С. 74-77.
3. Кікінеджи О. Паритетна демократія: гендер у освітній парадигмі вищої школи: досвід та перспективи [Електронний ресурс] / О. Кікінеджи // Матеріали круглого столу «Гендерна освіта в Україні: досвід, проблеми, перспективи». – 2010. – Режим доступу : <http://gender.at.ua>
4. Руденко Н. Впровадження гендерного підходу в систему вищої освіти [Електронний ресурс] / Н. Руденко. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua>
5. Приходькіна Н. О. Інтеграція гендерних досліджень в систему вищої освіти України: проблеми та інновації / Н. О. Приходькіна // Педагогічні науки : зб. наук. пр. Ч. І. – Суми : СумДПУ ім. А. Макаренка, 2006. – С. 66 – 72.
6. Ягремцева А. О. Гендерний підхід у педагогіці вищої школи Німеччини [Електронний ресурс] / А. О. Ягремцева. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua>

Стаття надійшла до редколегії 04.06.2012

Статья раскрывает актуальные аспекты интеграции гендерного подхода в национальную систему высшего образования на современном этапе. Анализируются формы и методы недискриминационных подходов к образованию и профессиональной подготовке. Акцентируется внимание на соотношении гендерного подхода в обучении и традиционного.

The article exposes actual aspects of integration of gender approach in the national system of higher education on modern stage. Forms and methods of undiscriminatory approaches to education and professional preparation are analysed. Attention is accented on correlation of gender and traditional approach in teaching.

УДК 316.3:321.7

Краснопольська Т. М., НУ «ОЮА»

ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ В ПОЛІТИЧНІЙ СФЕРІ ЯК СКЛАДОВА ПАРИТЕТНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

У статті розглянуто гендерний паритет у політичній сфері (на рівні представницьких інститутів та політичних партій) як складова паритетної демократії, запропоновані заходи, спрямовані на досягнення гендерної рівності в Україні.

Стаття 1 Конституції проголошує Україну демократичною державою [1], процес демократизації йде на всьому протязі існування нашої країни, тобто більше 20 років. Якщо демократію розглядати схематично, то вона передбачає можливість громадян брати участь у прийнятті політичних рішень не тільки в якості виборців, але і представників влади. В нашій державі жінки складають більше половини населення країни, відповідно, відсоток жінок на рівні прийняття політичних і економічних рішень повинен бути адекватним цьому співвідношенню. Як показує світова практика, найбільш адекватною та ефективною є паритетна демократія.

Як відомо сама концепція паритетної демократії була розроблена Комітетом з рівності між чоловіками і жінками та Департаментом прав людини, які діють в структурі Ради Європи. Її обговорювали на регіональній підготовчій нараді у Відні в 1994 р. Концепція виражала ідеї жіночих організацій західноєвропейських країн. Розробники концепції вважали, що демократія передбачає «повноцінну участь жінок на основі рівності з чоловіками на всіх рівнях і у всіх галузях функціонування суспільства, ... участь кожної статі в органах управління повинно здійснюватися на паритетній основі, при цьому мета – прийти до співвідношення 50 % на 50 %» [2].

На сучасному етапі розвитку категорія «паритетна демократія» має набагато ширше тлумачення. Так, проф. Л. І. Кормич розглядає її як «модель системи стримувань і противаг, що забезпечує реалізацію рівних прав і можливостей для всіх учасників демократичного процесу, створюючи певний баланс інтересів», при цьому «паритет визначає взаємини у різних сферах життєдіяльності суспільства: національних відносинах, гендерній політиці, міжконфесійних відносинах тощо» [3, с. 12-13].

Виходячи зі змісту поняття «паритетна демократія», можна виокремити декілька її параметрів, що стосуються гендерної складової, а саме пропонуємо наступні:

- рівні права та рівні можливості для участі у суспільному житті та політиці всіх громадян, незалежно від статі;
- рівне представництво жінок та чоловіків на виборчих та призначуваних посадах;
- паритетна участь жінок у законодавчому процесі (гендерний баланс в парламенті).

Зі сказаного вище видно, що формування та становлення паритетної демократії напряму залежить від стану реального досягнення в суспільстві гендерної рівності, під якою розуміються «рівні можливості самореалізації жінок і чоловіків, гарантії дотримання прав і свобод з урахуванням особливостей статей, взаємні обов'язки та спільна відповідальність в процесі життєдіяльності» [4, с. 209]. Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун у своїй вступній промові під час проведення круглого столу з питань гендерної рівності та демократії, що проходив 4 травня 2011р., наголосив, що до гендерної рівності слід ставитися як до чітко визначеної мети процесу демократизації, а не як до «додатку» до неї, особливо, коли досвід показує, що демократичні ідеали всеосяжного підходу, підзвітності і прозорості не можуть бути досягнуті без прийняття законів, політики, заходів та практики, спрямованих на вирішення проблем нерівності. Виконавчий директор структури «ООН-жінки» Мішель Бачелет заявила, що «якщо демократія нехтує питанням участі жінок, якщо вона не хоче прислухатися до голосу жінок, якщо вона знімає з себе відповідальність за забезпечення дотримання прав жінок, то це демократія лише для половини суспільства» [5].

Таким чином, при побудові демократичного суспільства паритетне представництво жінок у владі – справа справедливості і рівності. «Жінки висувають законодавчі ініціативи, які близькі їхнім інтересам, роблять, таким чином, державу більш соціально-орієнтованою. Жінки-політики служать «рольовою моделлю», прикладом того, що жінці доступна будь-яка роль у житті. Світовий досвід, як, втім, і здоровий глузд, підказують, що тільки там комфортна держава, де існує паритет жінок і чоловіків у сім'ї та поза домом. Тому прихід жінок до влади – така сама об'єктивна історична неминучість, як прихід в будинок комп'ютера», – каже у своєму інтерв'ю Н. Шведова, політолог, керівник Центру соціально-

політичних досліджень Інституту США і Канади Російської академії наук [6]. З чим не можна не погодитись.

На жаль, поки що Україна, незважаючи на тривалу співпрацю в рамках проектів Ради Європи та проголошений курс на європейську інтеграцію, ще не досягла рівня європейських вимог у цій сфері. Гендерні перетворення у політико-правовій системі і в суспільстві в цілому – процес складний і тривалий. Однак, на сучасному етапі розвитку українського суспільства, на наш погляд, спостерігається ломка гендерних стереотипів. Проте даному процесу суттєво заважають перешкоди минулого, старі стереотипи скептичного ставлення до гендерної рівності, а також викривлена, чи поверхнева інформація про становище жінки в суспільстві, радянський міф про рівноправ'я. Важливою умовою ствердження гендерної культури є необхідність зміни ментальності чоловіків і жінок. Першим кроком на цьому шляху є закріплення рівності чоловіків та жінок на законодавчому рівні, що доволі успішно було зроблено в нашій державі.

Одразу слід зазначити, що рівність чоловіків та жінок передбачає не тільки декларування, а й забезпечення її практичної реалізації. І, в першу чергу, це стосується державного управління, оскільки наявність паритету саме тут є передумовою його існування в інших сферах життя суспільства.

Світова практика свідчить про різноманіття методів досягнення гендерної рівності, що залежить від специфіки держави, її політичної та соціально-економічної системи, рівня розвитку суспільства та ін. Однак, досвід жіночого руху дозволяє згрупувати основні принципи реалізації політичних цілей в підвищенні політичного представництва жінок.

У першу чергу, в сучасній політиці актуалізувалася роль партій як основних каналів вираження та реалізації інтересів жінок. Протягом останніх ста років відбувалися партійні реформи, в програми партій стали включатися вимоги жінок, трансформувалася процедура відбору кандидатів, змінювалися і програмні пріоритети партій. Відповідно, розроблялося нове покоління законів, що регулює рівні права і можливості, вводилися в практику інституційні заходи, що підтримують гендерний напрямок, організовувалися спеціальні галузеві відомства. У європейських і північноамериканських країнах гендер став постійною складовою в роботі політичних партій.

Однак, в даний час досягнення паритетної демократії і, власне, гендерного балансу не є показовим у світовому співтоваристві. Будучи одним з базових чинників розвитку громадянського суспільства політичні партії також є і провідниками гендерної нерівності, про що говорить низьке внутрішньопартійне представництво жінок, особливо на рівні партійного керівництва.

Відповідно до вищесказаного слід розглядати досвід деяких країн в просуванні жінок, як на рівні представницьких інститутів, так і на внутрішньопартійному рівні.

Відносно представництва жінок у парламенті, в цілому, у світі цей показник є доволі низьким на рівні 10-15 %. При цьому лівова частка тут належить європейським країнам (а саме Скандинавським) та країнам Північної Америки.

Представництво жінок у парламенті показує тип партійної системи держави та ставлення партій до гендерної рівності. Цікавою з цього погляду є класифікація російських політологів, де ключовою ознакою стала кількісна представленість жінок в парламентах, відповідно до якої країни були розділені на 6 груп:

1. Країни-лідери з політичного представництва жінок, 30 – 45 % жінок-парламентаріїв – 9 країн (8 в 1997 р.);

2. Гендерно-перспективні країни з 15 – 30 % жінок-парламентаріїв – 37 країн (27 в 1997 р.);

3. Група країн з високою гендерною диспропорцією, 10 – 14,9 % жінок-парламентаріїв – 37 країн (33 в 1997 р.);

4. Група країн з безумовним домінуванням чоловіків, основна група, 5 – 9,9 % жінок-парламентаріїв – 50 країн (54 в 1997 р.);

5. Група країн з виключно низькою представленістю жінок, до 5 % жінок-парламентаріїв – 25 країн (35 в 1997 р.);

6. Група країн з «чоловічими парламентами», в парламентах 9 країн жінок не було зовсім (10 в 1997 р.) [7].

Зараз Україна входить до четвертої групи, проте жіноче представництво у Верховній Раді у відсотковому виразі коливалось від 3 % до 8 % у різні роки:

– I скликання: у 1990 році обрано 13 жінок-депутатів (3,0 %);

– II скликання: у 1994 році обрано 19 жінок-депутатів (5,7 %);

– III скликання: у 1998 році обрано 35 жінок-депутатів (8,1 %);

– IV скликання: у 2002 році обрано 23 жінок-депутатів (5,1 %);

– V скликання: у 2006 році обрано 36 жінок-депутатів (8,0 %);

– VI скликання: у 2007 році обрано 37 жінок-депутатів (8,2 %) [8].

За показником представництва жінок у парламенті, Україна посідає 113-тє місце у світі, поступившись навіть Єгипту, Туреччині, Білорусії, Узбекистану, Киргизстану тощо.

На кількісний показник присутності жінок у парламенті впливає рівень їх представництва у списках політичних партій. Також була виявлена залежність цього показника від типу виборчої системи. Так, Р. Дж. Музер вважає, що рівень представництва жінок вище за пропорційної системи. Проте, такий висновок не стосується пострадянських країн, для яких однозначних висновків вчений не зміг зробити. Але за його спостереженнями, у крайніх випадках Росії та України незалежних кандидатів виявляється більше, ніж партійних, і вони отримують більше місць, ніж будь-яка з політичних партій. При таких виборах політичні діячі-жінки мають кращі шанси бути обраними в одномандатних округах, ніж потрапити у верхні рядки в партійних списках [9].

Партії у своїй діяльності використовують один з наступних підходів до вирішення питання забезпечення гендерної рівності:

– гендерно-нейтральний підхід – партії ігнорують питання статі кандидата, при цьому жінки висуваються досить рідко та до парламенту майже не потрапляють (їх питома вага становить 5 – 10 % депутатів парламенту);

– система підтримки («affirmative actions») – партійна політика виразно виражається і підтверджується практичними діями намірів щодо підтримки та просування жінок (організація фінансової допомоги жінкам кандидатам, проведення спеціальних курсів, семінарів, конференцій для жінок, які виявили бажання розділити з чоловіками владні функції і т. п.);

– політика «позитивної дискримінації» («positive discrimination»). Її механізмом є гендерне нормування (квотування) – кількісні норми участі у владних структурах, застосовні до обох статей в різних (від 10 до 50 %) пропорціях. У рамках цієї форми можна виділити три різних види нормування, що розрізняються за цілями і принципами формування квот: партійне квотування на рівні статутів партій (вказується пропорція жіночих і чоловічих прізвищ у списках кандидатів), гендерне квотування в електоральному законодавстві (визначення мінімального відсотка кандидатів від однієї статі, а іноді і послідовність у списку чоловічих/жіночих імен) та квотування місць в парламентах – в даний час законодавчо закріплено лише в п'яти країнах;

– політична рознорядка. Вона застосовувалась в країнах соціалістичного блоку негласно, у вигляді 30 % квот для жінок на національному і 40-50 % квот на місцевому рівні. В деяких пострадянських країнах в тому чи іншому вигляді існує і понині.

Країни-лідери з політичного представництва жінок на шляху до гендерної рівності, в першу чергу, встановлювали систему квотування, яка частіше була не обов'язком, а рекомендацією. Проте, через активну діяльність неурядових жіночих організацій, а також за сприяння держави, партії таких квот найчастіше дотримувались. Інколи держава фінансово заохочувала введення квот у політичних партіях (наприклад, Франція), або навпаки – за недотримання квот у виборчому списку, партія могла бути знята з перегонів (наприклад, Аргентина).

На дотримання гендерної рівності також була спрямована робота цілої низки інституцій. Так, відповідно до рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи від 12 березня 2003 р., державами-членами утворені незалежні органи, спостережні комітети за забезпеченням рівності або спеціальні посередницькі органи, з метою здійснення контролю за політикою уряду у питаннях збалансованої участі жінок та чоловіків у політичній та громадській діяльності, або доручено виконання цього завдання національним органам забезпечення рівності. Так, для реалізації гендерної політики діяльності урядів щодо забезпечення рівного представництва жінок у роботі певних інституцій створено:

– тимчасові комітети (Данія – Комітет з питань рівності статей, Фінляндія – рада з питань рівності, Угорщина – Національний комітет, Норвегія – Комітет державних секретарів з питань рівності, Португалія – Комісія з питань рівності та прав жінок);

– постійні інституційні органи/відділи (Бельгія – Служба з питань рівних можливостей в Міністерстві зайнятості; Швеція – Міністр з питань рівності статей, Відділ з питань рівності, Спеціальна посередницька служба (омбудсмен) з питань рівних можливостей);

– спеціальні відділи або посади в різних урядових органах (наприклад, у Норвегії – двоє службовців в кожному Міністерстві стежать за забезпеченням рівності між жінками і чоловіками);

– парламентські органи (Албанія – Група жінок-парламентарів, Естонія – Асоціація жінок-парламентарів, Франція – дві парламентські делегації з питань прав жінок і рівних можливостей жінок і чоловіків).

З метою здійснення контролю та оцінки збалансованої участі жінок і чоловіків у процесах прийняття рішень, на підставі міжнародних порівняних даних, визначено та використовуються такі показники, за якими здійснюється оцінка результатів, досягнутих у сфері прийняття рішень з питань політики та громадського життя:

- відсоткове співвідношення жінок та чоловіків, обраних до парламентів та до місцевих органів самоврядування від кожної політичної партії;

- відсоткове співвідношення жінок та чоловіків у складі національних делегацій при асамблеях, а також при міжнародних організаціях та форумах;

- відсоткове співвідношення жінок та чоловіків у складі національних, федеральних та регіональних урядів;

- кількість жінок та чоловіків-міністрів/державних секретарів у різних галузях діяльності національних, федеральних та регіональних урядів;

- відсоткове співвідношення жінок та чоловіків-високопосадовців та їх розподіл за галузями діяльності;

- відсоткове співвідношення жінок та чоловіків-суддів Верховного суду;

- відсоткове співвідношення жінок та чоловіків у складі органів, що призначаються урядом;

- відсоткове співвідношення жінок та чоловіків у складі керівних органів політичних партій на національному рівні;

- відсоткове співвідношення жінок та чоловіків-членів спілок підприємців, професійних спілок та синдикатів, а також відсоткове співвідношення жінок та чоловіків у складі їхніх керівних органів на національному рівні [10, с. 73].

Досягнення гендерного паритету в суспільстві як неодмінної умови його стабільного розвитку неможливе без послідовних дій вищого законодавчого органу і органів виконавчої влади щодо формування гендерної культури взаємовідносин в управлінській сфері, зміни гендерної свідомості посадовців, урахування гендерних підходів у всіх стратегічних напрямках діяльності інститутів держави і громадянського суспільства.

Суттєвим інструментом реалізації державної гендерної політики повинна стати взаємоузгодженість дій інститутів держави

і громадянського суспільства, здатних підтримувати гендерно-чутливу систему державного управління у стані результативного функціонування.

З урахуванням вищесказаного, в якості основних рекомендацій для вирівнювання можливостей жінок і чоловіків у політичній сфері пропонуємо наступні заходи:

- створення спеціалізованих органів та комітетів у різних гілках влади з питань гендерної політики;
- розробка законодавства і державних програмних документів, що забезпечують досягнення гендерної рівноправності на всіх рівнях суспільної взаємодії;
- внесення пропозицій для партій про організацію жіночих секцій/ жіночих громадських груп;
- вивчення можливостей запровадження квот та резервування місць для жінок на всіх рівнях влади, а також на внутріпартійних рівнях;
- внесення пропозицій для партій на користь збільшення представництва жінок у списках кандидатів на виборах до представницьких органів влади;
- введення гендерної освіти управлінців як невід'ємного елементу підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування, розробка освітніх програм з політичного лідерства жінок;
- активна пропаганда ідей паритетної демократії;
- проведення спеціальних компаній та політичних дискусій щодо підвищення ролі жінок в партіях та ін.

Відносно спеціалізованих органів – пропонуємо створити при Президентові України Комітет у справах жінок, заснувати Національну раду з питань гендерної рівності, створити у Верховній Раді парламентський Комітет з питань гендерної політики, запровадити механізм постійних громадських слухань з усіх аспектів гендерної політики.

Значно скоротити гендерну асиметрію в українському суспільстві може введення гендерних квот (як у складі списку політичних партій на рівні закону та статуту, так і у складі парламенту) та чіткого механізму притягнення до відповідальності за їх недотримання. При цьому, для забезпечення паритетності квоти мають бути на рівні не менше 40 % представників однієї статі.

Забезпеченню реального гендерного паритету в системі державного управління буде сприяти гендерна освіта державних службовців, що передбачає зміну їх організаційної культури шляхом використання спеціальних соціально-психологічних методів і методик. Така освіта сформує позитивне ставлення до жінок-керівників шляхом поступового подолання гендерних стереотипів.

Бібліографічний список

1. Конституція України від 28.06.1996р., із змінами, внесеними згідно із Законом № 2952-VI від 01.02.2011, ВВР, 2011, № 10, ст. 68 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/конституція>
2. Концепция паритетной демократии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.daginfo.com/news/view/993.html>
3. Гендерное равенство и демократия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/ru/globalissues/democracy/>
4. Кормич Л. І. Принципові засади паритетної демократії / Л. І. Кормич // Актуальні проблеми політики. – 2011. – Випуск 42. – С. 12-20
5. Кормич Л. І. Категоріальний апарат аналізу гендерної політики України / Л. І. Кормич // Правове життя сучасної України: Матер. міжнар. наук. конф. проф-викл. складу (Одеса, 20-21 квітня 2012р.). Т. 1 / відп. за випуск д. ю. н., проф. В. М. Дрьомін / Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса: Фенікс, 2012. – С. 209-211
6. Несколько интервью о гендерном равенстве. Беседовала Наталья Биттен. 18 апреля 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://genderpage.ru>
7. Кочкина Е. В., Кириченко М. М., Степанова Н. М. Введение. Дестабилизация политических предписаний полу / Е. В. Кочкина. // Гендерная реконструкция политических систем: Сборник / под ред. : Степановой Н. М., д. и. н., Кириченко М. М., к. с. н., Кочкиной Е. В. – СПб. : ИСПГ-Алетей, 2003. – 991 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.owl.ru/win/books/genderpolicy/index.htm>
8. Грабовська І. Паритетна демократія [Електронний ресурс] / І. Грабовська. – Режим доступу: http://wcu-network.org.ua/ua/possessing-equal-rights/article/paritetna_demokratiya

9. Музер Р. Дж. Влияние избирательных систем на представительство женщин в посткоммунистических государствах // Гендерная реконструкция политических систем / под ред. : Степановой Н. М., д. и. н., Кириченко М. М., к. с. н., Кочкиной Е. В. – СПб. : ИСПГ-Алетей, 2003. – 991 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.owl.ru/win/books/genderpolicy/mooser.htm>
10. Нормативно-методичні основи гендерних перетворень. – К. : Мін-во України у справах сім'ї, молоді та спорту, 2005. – 184 с.

Стаття надійшла до редколегії 04.06.2012

В статье рассмотрен гендерный паритет в политической сфере (на уровне представительных институтов и политических партий) как составляющая паритетной демократии; предложены меры, направленные на достижение гендерного равенства в Украине.

The article considers the gender parity in the political sphere (at the level of representative institutions and political parties) as part of a parity democracy proposes measures aimed at achieving gender equality in Ukraine.

ОСВІТА В ДОСЯГНЕННІ ГЕНДЕРНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

В статті розглядається проблема ролі освіти в досягненні гендерної справедливості. Аналізується сутність та роль гендерної освіти, а також розглядається гендерна педагогіка, яка виступає компонентом громадянського суспільства.

XX сторіччя можна охарактеризувати як період глобальних змін, які відбувалися в усіх сферах життєдіяльності. Однією з причин, що сприяли таким стрімким змінам була третя хвиля демократичних перетворень. Демократизацією суспільства були охоплені країни Латинської Америки, Центрально-Східної Європи, а також й Україна.

Один з основних принципів демократичного суспільства – це визнання рівних прав жінок і чоловіків в усіх областях і створення умов для їх реалізації. Сучасна концепція демократії виходить з того, що без досягнення гендерної рівності неможлива побудова повністю демократичного суспільства. Суспільство сформувало деякі моделі жіночої та чоловічої поведінки, якими необхідно слідувати, щоб не почувати себе ізгоями і досягати чогось. Проте ми ж самі і стаємо в'язнями цих моделей поведінки. І в результаті наші можливості обмежуються цими ж моделями. Саме тому весь світ і заговорив про необхідність гендерної рівності як рівність прав і можливостей чоловіків і жінок. Досягнення гендерної рівності є однією з цілей тисячоліття, за виконання яких взялася наша країна.

Отже, актуальність дослідження проблеми гендерної справедливості не викликає сумнівів, яку слід розглядати як через призму теоретичних, так і практичних засад.

В 1970-і і 1980-і роки XX ст. активісти жіночого руху говорили про «інтеграцію жінок та розвиток», а в 1990-і роки акцент ставився на інтеграцію проблеми рівності статі в політиці і планування розвитку. Нині застосовуються обидва терміни: «права жінок» і «гендерна рівність», які необхідно розглянути.

Термін «права людини жінок» використовується, щоб підкреслити, що права жінки – це ті ж права людини, тобто, це права, якими жінка наділена просто тому, що вона є людською істотою. Такий підхід інтегрує проблему прав жінок з рухом за права людини і в той же час вводить принципи прав людини в жіночий рух [1].

«Гендерна рівність» означає рівний рівень можливостей, участі і присутності як жінок, так і чоловіків в різних сферах громадського і приватного життя.

Таку рівність не слід розглядати як протилежність відмінно статі, швидше, воно протилежне до нерівності статі. Воно має на меті сприяти повній участі жінок і чоловіків в житті суспільства. За гендерну рівність, як і за права людини, потрібно постійно боротися, її потрібно постійно захищати та підтримувати.

Термін «гендер» відноситься до створених в суспільстві ролей жінок і чоловіків, які приписуються їм на основі їх статевої приналежності. Тому ролі чоловіка і жінки в суспільстві залежать від конкретних суспільно-економічних, політичних та культурних особливостей суспільства, а також їх схильність до дії інших чинників, таких як раса, етнічна і класова приналежність, сексуальна орієнтація і вік. Гендерним ролям навчаються, вони значно розрізняються в межах однієї культури і між культурами. На відміну від біологічної статевої приналежності людини, гендерні ролі можуть мінятися. Молодість, це коли попереду тебе чекає життя, яке ти сам собі плануєш, про яке мрієш, це прекрасна пора. Насправді, проте, багато молодих людей позбавлені права будувати плани і мріяти, так само як і права на безпеку і гідність в житті. У реальності певна відмінність проявляється і залежно від того, ким ти народився: дівчинкою або хлопчиком. Ця пора має бути в рівній мірі прекрасною і для молодої жінки, і для молодого чоловіка. Але оскільки реальна гендерна рівність розпочинається з нас самих, тому її цінності необхідно пізнавати з дитинства і саме тому впровадження категорії «гендер» в педагогічний процес має принципове значення, оскільки в школі формуються багато уявлень про професійне самовизначення, життєву стратегію, доступі до ресурсів і влада, що має в основі соціостатеву орієнтацію.

Гендерна освіта – це феномен, здатний трансформувати політику тоталітарної освіти у напрямі його більшої толерантності. Необхідно використати деконструкцію стереотипів для формування нової особи, комфортно і адекватно тієї, що вписується

в концепцію демократичного суспільства. Ця концепція припускає відмову від «застиглої» ідентичності, навпаки, безперервну переінтерпретацію соціальних знаків, постійне виробництво нових практик, цінностей і альтернативних форм культурного життя як відображення тези про толерантність і мультикультуралізм в суспільстві, пріоритеті особистого над державним, розширенні прав расових, сексуальних, майнових, міграційних меншин та інше.

Розвиток гендерної освіти в школі дозволить сформуванню уявлення про те, що розділення за статевими ознаками не є основою для дискримінації за яким-небудь критерієм або показником, що це дає можливість жінці і чоловікові рівно користуватися правами людини в усій повноті цього поняття. Виховання, ґрунтоване на рівноправ'ї статі, здатне сформуванню егалітарну свідомість у майбутніх громадян.

Відкритому демократичному суспільству потрібні такі якості, як толерантність, критичне мислення, незалежність. Без гендерної освіти ці якості неможливо виховати, оскільки неможливо сформувати гармонійні гендерні стосунки. Гендерний підхід у будь-якій сфері припускає, що відмінності в поведінці і вихованні чоловіків та жінок визначаються не стільки їх фізіологічними, біологічними, анатомічними особливостями, а також й соціально-культурними чинниками.

Такий конструктивістський підхід припускає зживання негативних гендерних стереотипів: раз вони не вроджені, а сконструйовані суспільством, значить, їх можна змінити, міняючи свідомість суспільства.

Отже, кожна наукова дисципліна може враховувати гендерний підхід. Основна ідея гендерного підходу в освіті – в урахуванні специфіки дії на розвиток хлопчиків і дівчаток усіх чинників учбово-виховного процесу (зміст, методи навчання, організація шкільного життя, педагогічне спілкування, набір предметів та ін.). Освіта – це процес і результат засвоєння людиною навичок, умінь і теоретичних знань, творчого і емоційного досвіду. Освіта школяра відбувається в процесі навчання і виховання, педагогічної взаємодії з учителями, однокласниками, різними суб'єктами шкільного середовища.

З метою визначення міри взаємодії педагогіки і гендера як складних соціальних і наукових категорій вводиться поняття «гендерний вимір в освіті», яке розуміється як оцінка наслідків і

результатів дії виховних зусиль педагогів на положення й розвиток хлопчиків та дівчаток, усвідомлення ними своєї ідентичності, вибір ідеалів і життєвих цілей, статус дітей в шкільному колективі, групі однолітків залежно від біологічної статі.

Гендерна педагогіка – це сукупність підходів, спрямованих на те, щоб допомогти дітям почувати себе в школі комфортно, і впоратися з проблемами соціалізації, важливою складовою частиною яких є самоідентифікація дитини як хлопчика так і дівчинки. Метою гендерної педагогіки є корекція дії гендерних стереотипів на користь прояву і розвитку особистих схильностей індивіда. Гендерна педагогіка створює інший погляд на світ, на свою власну роль в суспільстві, на стосунки з іншими людьми, з представниками іншої статі, що призводить до серйозних змін у світогляді, до формування активнішої громадянської позиції, іншими словами – до зміни суспільної свідомості. Ця проблема набуває дуже актуального значення в умовах оновлення історичної і суспільствознавчої освіти, модернізації загальноосвітньої школи, в концепції якої підкреслюється, що найважливішим завданням виховання є формування у школярів громадянської відповідальності, правової самосвідомості, духовності і культури, ініціативності, самостійності, толерантності, здібності до успішної соціалізації в суспільстві і активній адаптації на ринку праці.

В процесі виховання і взаємодії з довкіллям відбувається соціалізація, тобто засвоєння елементів культури, соціальних норм і цінностей, які прийняті в суспільстві. До соціальних протиріч суспільства останніх 10-15 років доцільно віднести відкриття великих можливостей для самореалізації особи в умовах переходу до ринкових стосунків, з одного боку, і високий коефіцієнт не затребуваності творчого потенціалу величезної кількості людей, з іншою. Особливо яскраво це протиріччя проявляється в жіночому соціумі. Предметом дослідження гендерної педагогіки разом з іншими виступає проблема корекції процесу соціалізації молоді залежно від статі в епоху глобальних соціально-економічних і культурологічних трансформацій. Організація учбових закладів – це не лише колектив і приміщення, це також й система правил, згідно з якими люди взаємодіють між собою, той порядок, який дозволяє їм працювати. Соціальний порядок можна рахувати основним засобом, за допомогою якого цінності культури передаються індивідам, щоб ті могли вважати ту або іншу організацію

нормальною, то або інший пристрій природним і звичайним, тим, що називається «Нормально». Коли ми беремо участь в житті деяких інститутів та організацій, що утілюють певний соціальний пристрій, нам здається існуючий там порядок природним, і ми намагаємося відтворити його у своїй ідентичності і своїх діях. Іншими словами, інститути нормалізують цінності культури, причому нормалізація, ізоляція, очищення, дисциплінування – це спроби накласти систему на початку «нечистий» досвід, надати йому порядок, свідомість відповідно до того, що вимагає від людини традиція, суспільство, стереотипи мислення і дії. Саме освіта має важливе значення для поліпшення положення жінок, молодим жінкам значно більше загрожує небезпека того, що їх основні права людини будуть порушені» [2].

Рідкісні об'єкти інвестиційної діяльності можуть порівнятися по своїй віддачі з навчанням дівчаток для самих жінок, для їх сімей і для суспільства. Освіта розширює можливості жінок брати участь у громадському житті і підвищувати якість і рівень свого життя. Воно дозволяє підвищити жінкам продуктивність праці, як в ринковому, так і в неринковому виробництві і покращує їх доступ до оплачуваної роботи по найму і отриманню більш високих доходів. Так, було виявлено, що кожен додатковий рік навчання веде до підвищення заробітної плати жінок на 20 %. А в ході дослідження країн, що розвиваються, з'ясувалося, що щороку навчання може збільшити майбутні надходження жінки приблизно на 15 % в порівнянні з 11 % для чоловіків [3]. Освічені жінки краще регулюють час, який вони витрачають на народження і виховання дітей, – і, відповідно, мають більше часу на продуктивну роботу зовні удома і на відпочинок.

В результаті проведених в різних країнах досліджень з'ясувалося, що додатковий рік навчання дівчаток приводить до скорочення коефіцієнта народжуваності на 5 – 10 %. У освічених жінок менше дітей помирає в дитячому віці, а діти, що вижили, здоровіше і краще утворені. Обмежений доступ жінок до освіти надалі призводить до економічної залежності від чоловіків. Така залежність небезпечна, з одного боку, терпимістю жінок до домашнього насильства і безправ'ям в сім'ї. З іншого боку, в результаті втрати годувальника (смерть, тривала міграція, розлучення та ін.) жінка не здатна без кваліфікації досить заробляти, щоб утримувати себе і дітей. У таких умовах є більш високий ризик в поширенні

багатоженства в суспільстві, проституції, венеричних захворювань і інших наслідків. Зниження області освіти юнаків призводить до підвищення експлуатації дитячої праці, підвищення дитячої і підліткової злочинності. Стереотипи про те, що чоловік повинен добре заробляти і нездатність малоосвічених чоловіків це робити, створюють стресові ситуації, розвивають комплекс неповноцінності, агресію, яка реалізується у формі жорстокості в сім'ї, в першу чергу. Нездатність чоловіків реалізуватися соціально, як особа, як годувальник сім'ї, частіше призводять до алкоголізму і наркоманії. Останніми роками стихійно виділилася «жіноча галузь» економіки – «шоп-тури» і ринкова торгівля. Багатьох жінок змусили обставини займатися цим важким ремеслом, оскільки в дитинстві і молодості батьки їм не дали шансів отримати освіту для того, щоб забезпечувати себе, а при необхідності й своїх дітей. Навчання цьому ремеслу відбувається методом власних проб і помилок і часто призводить до трагічних наслідків. Величезні борги, втрата здоров'я, психічні розлади.

Саме тому показник вченості з розбиттям залежно від статті є однією з трьох складових індексу людського розвитку, що відбиває не стільки загальний рівень утворення населення країни, скільки справедливість розподілу освітніх послуг серед різних груп населення. Гендерні дослідження все більше і більше проникають в усі сфери науки і життя людини. І хоча багато дослідників й до тепер сперечаються щодо правомірності використання терміну «гендер» у вітчизняній науці, не можна відкидати той факт, що калькування термінології, запозиченої у західних дослідників вже сталося. Виникнення ж теорій про те, що культура концептуалізує тіло, а не навпаки, а услід за тим усвідомлення того факту, що гендерна ідентичність конструюється не разом з класовою, етнічною або національною ідентичністю, а усередині і через ці і інші відмінності, дозволили дослідникам засумніватися, що гендерна ідентичність формується на основі виключно сексуальної відмінності.

Таким чином, можна говорити про провідну роль саме освіти в досягненні гендерної справедливості, оскільки гендерна освіта вирішує велику кількість важливих соціальних завдань. Гендерна педагогіка повинна стати необхідним компонентом цивільної освіти. Оскільки педагогіка наука про взаємодію людей різного віку в процесі передачі культури від покоління до покоління, основою педагогічної діяльності є виховання. Рішення батьків відвідувати

або не відвідувати школу зазвичай ґрунтується на гендерних стереотипах про призначення жінок і чоловіків. З точки зору антидискримінаційної політики кожна дитина повинна мати шанс в дорослому житті вибрати собі діяльність: бути господаркою, займатися політичною діяльністю, вибрати цікаву професію, підвищувати свою освіту. Це залежатиме від здібностей і бажань кожного. Але шанс для вибору кожен громадянин отримує в дитинстві – ця обов'язкова середня освіта [4].

Бібліографічний список

1. Гендерная педагогика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ket-met.ru/gendernaya-pedagogika/gendernoe-vospitanie-v-shkole/>
2. Рамберг И. Насилие в отношении молодых женщин в Европе [Електронний ресурс] / Ингрид Рамберг / Совет Европы 2001 г. – Режим доступу: <http://www.eycb.coe.int/eycbwwwroot/eng/documents/Violence A...>
3. Берн Ш. Гендерная психология. / Ш. Берн – СПб. : Прайм – ЕВРОЗНАК, М. : Олма – Пресс, 2001. – 320 с.
4. Костикова И., Митрофанова А., Пулина Н., Градская Ю. Перспективы гендерного образования в России: взгляд педагога. // Высшее образование в России, 2001, № 2. с 68-75.

Стаття надійшла до редколегії 01.06.2012

В статье рассматривается проблема роли образования в достижении гендерной справедливости. Анализируется сущность и роль гендерного образования, а также рассматривается гендерная педагогика, выступающая компонентом гражданского общества.

In the article the problem of role of education is examined in achievement of gender justice. Essence and role of gender education is analysed, and also gender pedagogics, salient who, is examined.

УДК 321.01:316.722

Залисова О. М., ДЗ «ПНПУ ім. К. Д. Ушинського»

ПРИНЦИПИ ТА МЕХАНІЗМИ РОТАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ В УМОВАХ ПАРИТЕТНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Статтю присвячено актуальній теоретико-практичній проблемі ротації політичних еліт. Проаналізовано демократичні механізми формування політичних еліт. Визначено основоположні принципи ротації еліт в умовах паритетної демократії.

Проблема формування ефективних механізмів ротації політичних еліт виступає однією із актуальних для політичної теорії та практики демократичних політичних перетворень в українській політичній системі. Роль еліт у сучасних демократичних країнах важко переоцінити, вони виконують важливі функції політичного управління, агрегації та представництва групових інтересів, ідеологізації політичного простору, визначення загального суспільного інтересу (інтегративну), комунікативну та ін.

Незважаючи на особливості політичної системи кожної демократичної країни та відмінності у механізмах ротації політичних еліт, які сформувались історично, процес ротації політичних еліт – це важлива ознака демократичного політичного режиму, його відмінна риса, порівняно із тоталітаризмом та авторитаризмом.

Сучасна політична теорія характеризується постійною увагою до проблеми ротації політичних еліт, її конституційно-правових, інституційних, комунікативних та процесуальних основ. Серед зарубіжних авторів, які досліджують теоретичні та практичні виміри діяльності політичних еліт та політичного класу в умовах демократії слід відзначити Т. Ботгомора, Р. Дарендорфа, А. Лейпгарта, Й. Шумпетера, Р. Даля, Ю. Габермаса, Д. Растоу та ін.

Розвиток політичної науки в Україні пов'язаний із відмовою від марксистсько-ленінського підходу до розуміння сутності політичних еліт та аналізом становлення політичних еліт доби незалежності. Зокрема, дослідженню політичних еліт в українському суспільстві присвячено роботи В. Бебика, М. Головатого, Н. Дубовик, В. Журавського, В. Кременя, В. Литвина, С. Макеєва, М. Михальченка, М. Обушного, А. Пахарєва, В. Полохало, М. Пірен, Д. Табачника, Ю. Шайгородського, П. Шляхтуна та ін.

Водночас, проблема конструювання оптимального та ефективного механізму ротації політичних еліт в Україні із урахуванням специфіки механізмів та принципів ротації політичних еліт у різних моделях демократії та досвіду демократичних перетворень останніх двадцяти років потребує подальших досліджень.

Мета даної наукової статті полягає у політологічному аналізі принципів та механізмів ротації політичних еліт в умовах паритетної демократії, як однієї із можливих моделей демократичного розвитку в Україні. Поставлена мета обумовила наступні завдання роботи:

- проаналізувати основні етапи історичного розвитку теорії політичних еліт;

- визначити специфіку ротації політичних еліт в умовах тоталітарних політичних режимів (на прикладі комуністичного та націонал-соціалістичного державного устрою);

- проаналізувати паритетну демократію, як модель суспільного устрою та визначити механізми ротації політичних еліт в умовах демократії.

Теорія політичних еліт у сучасному пізнанні виступає в якості однієї із важливих пояснювальних схем, її елементи присутні у ідеологічних доктринах – від лібералізму до комунізму.

Джерела елітарного підходу до політики та мистецтва управління державними справами можна знайти у роботах Конфуція, Платона, Аристотеля. Вони вважали, що панувати у спільноті мають кращі: досконалі моральні правителі у Конфуція, мудрі (філософи) у Платона, «середні» у політії Аристотеля.

У теологічних доктринах Середньовіччя з'являється феномен «цезарепапізму», як поєднання влади світської та церковної у особі імператора та ідея про «два мечи» влади (автором якої є Геласій), які знаходяться в руках Папи Римського.

На наступному історичному відрізку розвитку елітаризму, Н. Макіавеллі, як перший модерний політичний теоретик дав поради щодо «техніки здобуття та утримання влади групі державних мужів, яка відірвалась від середньовічних феодалних та релігійних клів», він виходив з необхідності застосування насильства для вирішення конфліктів [1, с. 350]. Звертаючись до правителів, Н. Макіавеллі радив їм бути водночас левими та лисами, якщо не вдається вирішити конфлікт завдяки праву.

Ідея розподілу влади та ротації службових осіб стає спільним знаменником політичних доктрин Нового часу та виражається

у творах Гуго Гроція, Джеймса Гарінгтона, Томаса Гоббса, Джона Лока, Жан-Жака Руссо, Шарля Луї Монтеск'є та ін.

Зокрема, Дж. Гарінгтон, що представляв республіканські погляди на державний устрій, порівнював ротацію державних службовців з кровообігом.

Він наголошував на необхідності ротації, таємного голосування, розподілу влад та вважав, що «Судді повинні обиратись на короткі терміни, звичайно на рік і повинні бути позбавлені права поновно обиратись відразу після закінчення терміну повноважень... Справедлива республіка... то врядування, що ґрунтується на рівних законах і втілюється в надбудові чи у трьох суспільних групах: в сенаті, що дебатують й виносить пропозиції, у виборцях, що вирішують голосуванням, та у державних чиновниках, що формуються на засадах рівноправної ротації через голосування виборців на основі балотування» [2, с. 450].

Класичні теорії еліт Г. Моска, В. Парето та Р. Міхельса об'єднують ідеї поділу суспільних груп на еліти та не-еліти. Ці автори виходили із природності суперництва, конфліктів та суттєвих розбіжностей, які постійно виникають всередині еліт. Задля збереження влади еліти вдаються до насильства та ірраціоналізму, нав'язуючи масам відверто неправдиву картину світу політичного.

Так, Г. Моска розрізняв ліберальний та автократичний режим саме за механізмом рекрутування еліт: «Якщо влада передається зверху вниз так, що нижчого функціонера обирає вищий, то йдеться про автократичний режим. Якщо ж влада делегується знизу, то режим варто називати ліберальним. Автократичний режим допускає існування автократа, тобто особистості, що персоніфікує інститут влади. Ліберальний режим, навпаки, функціонує на основі належної організації виборчої системи» [3]. Г. Моска вважав, що однією із головних умов існування демократичної моделі є оновлення еліт шляхом ротації через механізм демократичних виборів. Р. Міхельс сформулював «залізний закон олігархії», який відзеркалює процес відчуження політичних еліт.

Вивчаючи роботи В. Парето, Г. Моски, Р. Міхельса слід звернути увагу на наступні положення:

– визначення ролі правлячих і неправлячих еліт у політичній діяльності, революції, як засобу прискореної ротації політичних еліт та циркуляції еліт (В. Парето);

– обґрунтування функцій правлячого класу та державної бюрократії в політичному процесі (Г. Моска);

– олігархізація як неминуча форма організації партійних структур (Р. Міхельс).

Для дослідження механізмів ротації політичних еліт важливою є думка М. Вебера щодо легітимності політичного панування, яке обґрунтовується традиційним шляхом, харизмою лідера, або раціонально-легальними засобами політичної конкуренції.

На небезпеці закритості еліт, замкнутості аристократичного кола, незважаючи на провідну духовну місію аристократії, наголошував М. Бердяєв. Подоланню бюрократизації партійної системи мають сприяти механізми, запропоновані М. Острогорським: – виконання партіями функцій презентації та артикуляції соціальних інтересів, а не здобуття влади для партійної еліти; – індивідуальна політична відповідальність, а не колективна партійна.

На думку К. Байме, «історично зовсім не випадково, що теорія еліт була сформульована спочатку у таких країнах, як Італія та Німеччина, які розвивалися відносно диспаративно і мали великі труднощі з парламентською формою правління... Саме «запізнілі нації» ще сьогодні мають особливо погане ставлення до застосування поняття «еліта», і багато дослідників намагаються – після неправильного використання, яке вживали до того ж у фашистських системах – уникати слова «еліта» [1, с. 349].

У модерних теоріях еліту переважно протиставляли поняттю маси і підносили її як порятунок від виродження знівельованого масового суспільства. Подальший розвиток теорії політичних еліт пов'язується із ліберальною доктриною, яка формувала власне ставлення до ротації еліт у боротьбі з ідеологічними доктринами комунізму, фашизму та націонал-соціалізму. Останні відкидали практику ліберальної політики і претендували на формулювання нових філософських, політичних та ідеологічних принципів взаємодії еліти та народу (маси).

Презентуючи себе як «правдиві» демократії, комунізм та фашизм таврували лібералізм як псевдодемократію. При цьому тоталітарні режими знищили громадянські свободи та права, для захисту яких і створювались демократичні конституції з принципами паритету та розподілу влади.

В основі доктрин комунізму та фашизму знаходилась ідея колективізму. Вони «заперечували, що першочерговою метою уряду

є захист прав і свобод, і також, що індивідуальна людська істота є компетентним суддею як своїх власних першочергових інтересів, так і стратегій і практик, що їх мав би дотримуватись уряд, аби захистити загальні чи соціальні інтереси. Обидва запровадили колективну сутність – расу у випадку фашизму і суспільство у випадку соціалізму – як володаря вартості вищої, ніж індивід, і зображали людські істоти як чинники чи органи колективу. Обидва тому зображали політику як тайну понад звичайну людську тяму і розуміли її як функцію еліти, наділеної особливими здібністю і талантом. Фашизм представляв цю здібність як інстинкт чи геніальність. А комунізм представляв це як вищий тип науки і тому прерогативу експертів, навчених розпізнавати необхідний курс по якому мусить йти історичний прогрес» [2, с. 644].

На відміну від тоталітарних ідеологій, які сприймали політику як сферу діяльності еліт, геніїв та вождів, демократичний політичний режим будується на тезі лібералізму, що проблеми, які виникають у політичних та соціальних стосунках між людьми, повинні вирішуватись через розсудливість і добру волю, тому що люди не мають якихось вищих здібностей.

Претензії фашистського чи комуністичного лідера на вищі якості у розумінні політик та інтересів народу ставляться під сумнів з точки зору ліберального підходу до політики, як сфери панування раціоналізму та моралі.

При цьому, «Комуністичні претензії на вищу форму наукового знання були по формі раціональними, але порушували фундаментальний принцип лібералізму – що соціальні стосунки є по суті моральними стосунками... ліберальна політика завжди вважала політичного експерта за творця політики, чие остаточне рішення було не просто оцінкою причин чи підрахунком шансів, а судженням чесною гри, чи справедливості, чи далекоюсяжних інтересів, чи загального добробуту, – отже, в останній інстанції етичним судженням про те, що мусило б статися, радше ніж фактичним судженням про те, що станеться» [2, с. 645].

Націонал-соціалістична ідеологія пропонувала власну трактовку відносин народу, еліти та вождя, яка виходила з того, що люди не є рівними від природи (тут можна згадати і т. зв. «расову теорію» нацизму), а створюють ієрархію керівників та підлеглих. Політичні інститути повинні розрізняти цю індивідуальну вартість: у центрі системи знаходиться вождь, його оточують

найближчі послідовники (правлячий клас, або еліта). Масам протиставлялась природна аристократія, еліта, яка виражає волю народу, забезпечує духовне та інтелектуальне керівництво, а її добір – це природний процес, який протиставляється механічному обрахунку голосів в умовах демократичної процедури виборів та голосування.

У середині ХХ століття, у межах демократичного політичного дискурсу, сформувались дві основні школи дослідження еліт: «макіавелістська» та «елітного плюралізму». Основним механізмом легітимації політичних еліт в умовах демократичного політичного режиму виступає раціональний відбір та рекрутування управлінців, починаючи із системи освіти та закінчуючи виборами. Проте, на думку К. Мангайма, три способи селекції та ротації еліт – кров, власність та досягнення, комбінуються та поєднуються у демократії.

Теорія плюралізму еліт виходить із наявності у суспільстві розгалуженої системи соціальних груп, які захищають власні специфічні інтереси, що стримує можливість монопольного зосередження влади в руках однієї групи еліт.

У теоріях Й. Шумпетера (теорія демократичного елітизму), А. Лейпгарта (теорія демократії у плюральних суспільствах) та Р. Даля (теорія поліархії) виділяється одна із головних проблем політичного управління в умовах демократії: монополізація політичного ринку з боку елітних груп, елімінування демократичних принципів ротації еліт та, як наслідок, загострення конфліктів між владою та суспільством.

У відповідь на ці виклики Й. Шумпетер пропонує вільне змагання між представниками конкуруючих еліт за голоси виборців, А. Лейпгарт наголошує на необхідності плюралізму еліт у демократії соціальної згоди, а Р. Даль пропонує модель поліархії, як змагання за посади між політично активними громадянами. Для моделі поліархії визначальними стають не лише вибори, а інституційні гарантії демократії, які включають свободу асоціацій, свободу слова, право обирати та бути обраним, право на альтернативні джерела інформації.

Однією із основних проблем у процесі демократичного транзиту українського суспільства виступає пошук оптимальної моделі ротації політичних еліт. Це обумовлено особливістю транзиту, який стосується одночасно усіх сфер суспільного життя – від політики та

економіки до культури та освіти. І якщо на першому етапі транзиту авторитарні еліти можуть виконувати позитивну роль ініціювання демократичних реформ, забезпечення стабільності у суспільстві та представництва інтересів, то остаточний демократичний транзит неможливий без подолання авторитарних тенденцій при збереженні плюралізму груп та балансу, паритету різних конфесійних, етнічних, культурних та гендерних груп.

На порядку денному формування ефективних механізмів ротації політичних еліт в умовах паритетної демократії знаходяться:

– підвищення рівня політичної культури влади та суспільства за допомогою освітніх програм та заходів, спрямованих на комунікативну взаємодію представників різних національних, культурних, конфесійних груп, забезпечення гендерної рівності та паритетного представництва в органах влади;

– подолання загрози монополізації влади з боку елітних груп через механізми підвищення громадянської активності та залучення інституцій громадянського суспільства до процесу прийняття політичних рішень;

– відновлення довіри у відносинах «влада – суспільство»;

– впровадження моделі виборів, яка б гарантувала максимально широку презентацію інтересів суспільних груп (національну, конфесійну, гендерну);

Для забезпечення демократичних механізмів ротації політичних еліт в умовах паритетної демократії важливими чинниками стають також контроль парламенту над виконавчою владою, верховенство права, забезпечення свободи слова та зібрань, відсутність цензури, захист прав меншин.

Таким чином, враховуючи мультикультурність, поліконфесіональність українського суспільства та наявність політичного плюралізму, в якості оптимальної моделі політичного розвитку може виступати паритетна демократія. Саме ця модель здатна забезпечити ефективні демократичні механізми ротації політичних еліт.

Бібліографічний список

1. Байме К. Політичні теорії сучасності / К. Байме. – К. : Стило, 2008. – 396 с.
2. Себайн Дж. Г. Історія політичної думки / Дж. Г. Себайн, Т. Л. Торсон; пер. з англ. – К. : Основи, 1997. – 838 с.

3. Шведа Ю. Р. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні / Шведа Ю. Р. – Львів, 2010. – 462 с.

Стаття надійшла до редколегії 25.05.2012

Статья посвящена актуальной теоретико-практической проблеме ротации политических элит. Проанализированы демократические механизмы формирования политических элит. Определены основополагающие принципы ротации элит в условиях паритетной демократии.

The article deals with the actual theoretical and practical problems of rotation of political elites. Analysis of democratic mechanisms of political elites. Defined the fundamental principles of rotation of elites in a parity democracy.

УДК 321.7:330.342.146

Тимошенко В. О., НУ «ОЮА»

ПАРИТЕТНА ДЕМОКРАТІЯ В УМОВАХ РИНКУ

У статті досліджено умови взаємодії принципів паритетної демократії та ринкової економіки. Охарактеризовано основні риси розвитку розглянутих інститутів в перспективі їх взаємного впливу. Виявлено труднощі і проблеми пов'язані з можливістю втілення основних ідей паритетної демократії в систему сучасних економічних відносин. Визначено обставини, під впливом яких відбувається взаємодія розглянутих громадських інститутів.

Будь-яка держава має на увазі під собою вертикаль влади, яка для забезпечення свого панування повинна проводити комплекс заходів, пов'язаних з необхідністю підтримання у рамках займаної території певного соціального рівня, який з відносним успіхом може гарантувати лояльність населення у провадженні внутрішньої та зовнішньої політики. У теорії, при демократичному режимі при владі стоять ті сили, які найбільшою мірою представляють інтереси більшості населення держави, природно, з урахуванням інтересів меншості, що, по суті, і забезпечує рівновагу в суспільстві. Принципи паритетної демократії і повинні забезпечити можливість рівного впливу на політичні процеси в державі всіх дієздатних громадян незалежно від тих соціальних ролей, які вони відіграють у суспільстві.

Окремі питання розуміння проявів паритетної демократії досліджували в своїх роботах А. Колодій, А. Кормич, І. Кресіна, В. Мартинюк, О. Скрипнюк, І. Сало, О. Тодика, В. Цветков, В. Шаповал та багато інших науковців.

Тим не менш, при уважному вивченні проблеми можна виявити ряд теоретичних проблем, пов'язаних з практичним втіленням принципів паритетної демократії.

Перш за все, як саме повинні працювати механізми паритетної демократії в умовах ринку. В даній статті ми пропонуємо розуміти під «ринком» не тільки економічну складову цього поняття, а й ринок послуг з управління державою, тобто послуги політичні. Саме послуги, тому що передвиборна боротьба це боротьба

за голоси виборців і, відповідно, кожен громадянин вільний у своїх перевагах і виборі.

Ринок передбачає конкурентну боротьбу, у випадку з ринком політичних послуг, боротьба ведеться за владу в державі. Державна влада це той рідкісний ресурс, якого на всіх вистачити не може. Цінність його і полягає в тому, що ним може користуватися тільки обмежена кількість людей і рішення цих людей стають обов'язковими для громадян всієї держави.

Здається, що до тих пір, поки держава буде орієнтована на безперервне економічне зростання за допомогою ринкових механізмів в тому вигляді як це викладається теорією лібертаріанства [1], принципи паритетної демократії взагалі не можуть бути втілені. І ось чому.

Сучасне міжнародне політико-економічне становище зумовлює залежність різних держав одна від одної. Проте, чим далі від кордонів економічно розвинених держав, тим картина стає менш схожа на ту, яку описує теорія модернізації [2]. Одним з основних постулатів даної теорії є твердження про те, що розвиток суспільства від традиційного до індустріального, і нарешті, до постіндустріального є історичною зумовленістю, і, що через дані стадії рано чи пізно пройдуть всі держави. Отже, можна припустити, що в історичній перспективі можна очікувати поступове поліпшення рівня життя в усіх країнах без винятку.

Критики даного підходу звернули увагу на неповну відповідність теорії модернізації тому, що спостерігалось в дійсності і фіксувалося статистично. Не вдаючись до подробиць, відзначимо, що критиками теорії модернізації було відзначено:

а) нерозвинені країни забезпечують природними ресурсами і дешевою робочою силою, а також ринками збуту країни розвинені, без чого останні не могли б підтримувати високий рівень життя своїх мешканців;

б) розвинені країни відтворюють структуру залежності в іншому світі різними засобами. Цей вплив багатогранний, він включає в себе економічний вплив (банки, фінанси та ін.), контроль ЗМІ, пряме політичне втручання, освіту, культуру, спорт, а також питання найму та підготовки робочої сили та ін.;

в) розвинені країни за допомогою економічних санкцій і військової сили активно протистоять спробам нерозвинених країн звільнитися від залежності.

Як бачимо, звинувачення досить серйозні.

Таким чином, в якості альтернативи теорії модернізації як наукового інструменту з'явилася теорія залежності. Один із засновників даної теорії – Рауль Пребіш, звернув увагу на діяльність ТНК в умовах взаємодії розвинених країн з країнами, що розвиваються. Зокрема, він зазначив, що «природі транснаціональних корпорацій властива подвійність. Вражають, з одного боку, їх нововведення, здатність до високої організованості, вміння поставити собі на службу кращі уми в технічній та економічній сферах, а з іншого – готовність діяти методами грубого політичного втручання. Не можна скидати з рахунків їх позитивний внесок у справу розвитку, проте в діяльності транснаціональних корпорацій є елементи, що викликають глибоку і обґрунтовану стурбованість. Так, транснаціональні корпорації поділяють відповідальність за екологічний збиток і виснаження невідновних природних ресурсів. Що стосується країн периферії, то тут безпосередні інтереси транснаціональних корпорацій не збігаються імперативно з громадськими інтересами» [3].

Якщо взяти за основну тезу те, що паритетна демократія входить в сферу «громадських інтересів» за Р. Пребішем, то вочевидь висновок про те, що економічним гігантам не вигідні умови в суспільстві при якому на владу може впливати кожна з соціальних груп. І, якщо рівень доходів ще можна приховати, то, наприклад, показники по використанню природних ресурсів, рівень екологічного забруднення і багато інших негативних впливів приховати від суспільства буде складно, відповідно необхідно нести додаткові витрати по цих статтях, що природно знижує рівень прибутку.

На сьогодні можна вважати, що діяльність ТНК є рушійною силою глобалізації. Свого часу С. Аьенде на генеральній асамблеї ООН заявив «я мав можливість висловити свою думку про транснаціональні корпорації і особливо відзначав запаморочливе зростання їх економічної потужності, політичного впливу і руйнівної діяльності. Це явище викликає стурбованість у світовій громадській думки. Могутність цих корпорацій настільки велика, що для них не існує кордонів» [4]. Так само він зауважив «ми знаходимося перед лицем справжньої конфронтації між великими транснаціональними корпораціями і державами. Останні, як видно, випробовують на собі тиск при вирішенні основних питань – політичних, економічних і військових – з боку гігантських організацій, які не за-

лежать ні від однієї держави, абсолютно не відповідають ні перед ким за свою діяльність і не підзвітні жодному парламенту, ні одному органу, який представляє суспільні інтереси. Одним словом, підринається вся світова політична структура» [4].

Як бачимо, ще на початку 70-х років ХХ століття, стало питання про небезпеку, яку несуть ТНК політичній незалежності держави.

Лібертаріанство – як одна з економічних ідеологій, проголосила тезу про саморегульований ринок і, як наслідок, необхідність обмеження регулювання державою економічних процесів. Серед іншого, одним з негативних моментів даного підходу можна назвати «розмивання суверенітету». Для забезпечення стабільності та безпеки надходження доходів, ТНК багато в чому беруть на себе окремі функції держави. Так, зокрема, збройні сили завжди були невіддільним атрибутом держави. У наш час приватні військові компанії (ПВК) перевели в сферу ринкової економіки функції силового забезпечення діяльності міжнародних корпорацій та їх проникнення на нові ринки.

На сьогодні накопичилося достатньо матеріалу і досліджень, які стосуються діяльності ТНК в третій країнах. Як приклад можна навести працю Н. Кляйн «Доктрина шоку: розквіт капіталізму катастроф» [5], зокрема ту її частину, де автор описує діяльність «чиказьких хлопчиків», які були виховані на вченні М. Фрідмана, у Чилі за часів правління А. Пиночета.

Хоча М. Фрідман користувався науковою мовою, його бачення точно відповідало інтересам великих транснаціональних корпорацій. На першій стадії капіталістичного накопичення, зростання забезпечував колоніалізм – «відкриваючи нові території та захоплюючи землі, за які не треба було платити, а потім експлуатуючи природні багатства територій, за яке місцеве населення не отримувало жодної компенсації. Війна М. Фрідмана проти «держави загального благоденства» несла в собі можливість нового збагачення – тільки цього разу треба буде підкорювати не нові землі, а саму державу – її суспільні функції і майно, розпродуються на аукціонах за цінами на багато менше їх справжньої вартості» [5].

Дійсно, в ситуації, коли всі вільні землі були під владою тієї чи іншої держави, залишався тільки один вихід – приватизувати саму державу. По-суті, теорія М. Фрідмана в чистому вигляді на це і була націлена. Проблема полягала в тому, що в державі є населення, яке

у своїй більшості не поділяє прагнення корпоративно-політичної верхівки. Стає питання вибору тактики поведінки. Направити зусилля у напрямку власної держави, значить приректи план на провал, тому що в такій ситуації соціальні хвилювання неминучі. Залишалися треті держави. Але, перш за все, необхідно було догодити власному населенню високим рівнем життя, щоб уникнути можливих ускладнень у майбутньому, і, мати «потрібну» громадську думку або мовчання, в разі виникнення необхідності силового вирішення зовнішньоекономічних труднощів. Така тактика виявилася більш ніж результативною.

Питання про поведінку власного населення для будь-якої держави є пріоритетним. Тому «мовчання народу» є благом для можновладців. Думати, що просте «посилення гніту» автоматично веде до «посилення соціальної боротьби» – це навіть не вульгарний соціологізм, це ознака ненауковості мислення [6]. Управління масами така ж наука як і будь-яка інша, хоча, на перший погляд, і не позбавлена суб'єктивізму. Відзначимо тільки один з «інструментів», за допомогою якого добиваються мовчання – заохочення міщанства. Саме міщанство тому як подібне світосприйняття культивується зі всілякою ретельністю. «Основа міщанського свідомості – егоїзм. І цей егоїзм буде підштовхувати людину в ситуації вибору не до колективних дій протесту, а до пошуків шляху індивідуального порятунку. Першою реакцією пересічного громадянина є притаманна кожній тварині реакція втечі від небезпеки. Значить, він віддасть перевагу не боротьбі, а компромісу, або підпорядкування, як до положення, що звільняє його від відповідальності і знімає з нього тягар вибору, або, в кращому випадку, втечу» [6].

Ще одним схожим фактором є атомізація суспільства. Радянське суспільство було суспільством колективістським. Для того, щоб впровадити в таке суспільство крайнє майнове розшарування, потрібно було знищити сам дух колективізму. Пострадянське суспільство виявилось суспільством атомізованим («натовпом одинаків»). Такий стан речей гарантовано ст. 3 Конституції України [7].

Таке аморфне соціальне середовище є сприятливим для проведення можновладцями потрібних політико-економічних рішень, спрямованих на досягнення своїх фінансових інтересів. Політичний бомонд практично будь-якої держави, перш за все, виражає інтереси певних економічних груп.

Маятник політичних уподобань населення з «право» на «ліво» рухається по заплутаній та незрозумілій траєкторії, хоча даний рух тим помітніший, чим далі від країн заходу. Наприклад, деякі країни Латинської Америки після експериментів з вільним ринком почали реанімувати соціальні програми і захищати внутрішній ринок від засилля ТНК.

У статті було звернуто увагу лише на одну з проблем на шляху втілення у повсякдення паритетної демократії – неможливості її повної реалізації при ринкових умовах економічних взаємовідносин. За умови, коли держава рекламує всі «принади» ринкових відносин, владні кола відстоюють, перш за все, інтереси економічних структур під гаслом розвитку національної економіки, культивують з одного боку егоїзм та міщанство, а з другого будують систему тотального контролю, об'єднання громадян для відстоювання своїх інтересів стає проблемним. Максимум, що за таких умов може бути втілено, так це квазіпаритетна демократія. Усі зовнішні атрибути можуть бути в наявності, але за умови відсутності реальної можливості впливу на політичне життя країни.

Вільний ринок та соціальна держава є антагоністами та спроби об'єднати їх у одному суспільстві приведуть до, як мінімум, урізаного функціонування, що зведе нанівець саму ідею паритетної демократії.

Бібліографічний список

1. Боуз Д. Либертарианство: история, принципы, политика / Д. Боуз; пер. с англ. А. В. Куряева. – Челябинск : Социум, 2004.
2. Смелзер Н. Социология [Электронный ресурс] / Н. Смелзер. – М. : Феникс, 1998. – Режим доступа: http://scepsis.ru/library/id_646.html
3. Пребиш Р. Актуальные проблемы социально-экономического развития [Электронный ресурс]. / Р. Пребиш. – Режим доступа: http://scepsis.ru/library/id_171.html
4. Альенде С. История принадлежит нам. Речи и статьи 1970 – 1973 гг. / С. Альенде. – М. : Издательство политической литературы, 1974. – С. 331 – 358.
5. Кляйн Н. Доктрина шока: расцвет капитализма катастроф / Н. Кляйн. – М. : Добрая книга, 2009. – С. 73-103.
6. Тарасов А. О «безмолвствующем народе» и «социальном взрыве, которого все нет и нет» [Электронный ресурс] / А. Тарасов. – Режим доступа: http://scepsis.ru/library/id_121.html

7. Конституція України : затверджена Законом України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (із змін., внесеними згідно із Законом України від 1 лютого 2011 № 2952-VI (2952-17) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141; 2011. – № 10. – Ст. 68.

Стаття надійшла до редколегії 01.06.2012

В статье исследованы условия взаимодействия принципов паритетной демократии и рыночной экономики. Охарактеризованы основные черты развития рассматриваемых институтов в перспективе их взаимного влияния. Выявлены трудности и проблемы связанные с возможностью воплощения основных идей паритетной демократии в систему современных экономических отношений. Определены обстоятельства, под влиянием которых происходит взаимодействие рассматриваемых общественных институтов.

The article is devoted to the analysis of conditions of interaction between principles of parity democracy and market economy. The article describes the main features of examined institutions their mutual prospective impact. The problems associated with translation of the basic ideas of parity democracy within the system of economic relations are revealed. The circumstances affecting the interaction of the examined public institutions are defined.

УДК 342.6(477).19''

*Перегуда Є. В., Київський національний
університет будівництва і архітектури*

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ В ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ (1991 – 1994 РР.)

У статті досліджуються особливості взаємодії Президента, Кабінету Міністрів, центральних та місцевих органів виконавчої влади в перші роки незалежності України. Аргументується, що конфліктна взаємодія була зумовлена як обраними моделями влади, так і суперечностями між ключовими політичними гравцями.

Актуальність дослідження виконавчої влади зумовлюється її роллю в процесах реформування політичної системи та суспільства. Чинником ефективності її діяльності є взаємодія між органами виконавчої влади.

Становлення виконавчої влади України відбувалось на початку 1990-х рр. Різні аспекти її діяльності в ті часи розглядалися К. Ващенком, М. Кармазіною, А. Коваленком, І. Курасом, В. Кременем, В. Литвином, Л. Шкляром, Ю. Лукановим. Серед причин кризи влади називалися «сильна дифузія джерел влади», «запекла боротьба як між горизонтальними, так і між вертикальними структурами влади» [1, с. 66], «нецілісність державницького влаштування», «невизначеність у розподілі функцій Президента та Прем'єр-міністра», «відсутність єдиної ефективної вертикальної виконавчої влади» тощо [2, с. 28-29].

Метою статті є дослідження особливостей взаємодії органів виконавчої влади України у 1991 – 1994 рр.

Рушійною силою перебудови була бюрократія. М. Кармазіна зазначала, що «колишня партноменклатура фактично нічого не втратила» [3, с. 766]. Гасла бюрократії включали політичний плюралізм, розподіл державної влади, розвиток місцевого самоврядування. Це зумовило появу інститутів Президента, Кабінета Міністрів тощо.

Серед причин запровадження посади Президента називали «необхідність створення символу незалежності у 1990 – 1991 рр.».

«схильність шукати аналога генерального секретаря», «прагнення керівництва КПУ і ВР УРСР ... інституційно забезпечити власні позиції при владі у разі зміни режиму» [4, с. 69]. Від заснування цієї посади спостерігалась тенденція до моделі «сильного» Президента. Він був визначений як глава не лише держави, а й виконавчої влади [5]. Рівень його легітимності забезпечували загальнонаціональні вибори [6]. За Конституцією Президент вносив до парламенту подання на призначення/звільнення Прем'єр-міністра, призначення міністрів закордонних справ, оборони, фінансів, юстиції, внутрішніх справ, голів Держкомітету у справах охорони держкордону і Державного митного комітету. Звільнення з цих посад та рішення щодо інших посад в уряді він робив без узгодження з парламентом. Президент міг утворювати, реорганізовувати та ліквідувати органи виконавчої влади, скасовувати акти уряду, центральних органів виконавчої влади [7].

Але модель «сильного» Президента не була усталеною. Певні сили виступали за обмеження його влади. З наведених положень видно, що парламент не дав йому одноосібних повноважень щодо призначення урядовців. У проектах Конституції від травня та жовтня 1993 р. Президент був визначений лише як глава держави. Навпаки, інші сили підтримували розширення повноважень Президента, аж до особистого керівництва урядом.

У 1991 р. Президент створив орган, якому судилося зіграти значну роль – Адміністрацію Президента [8]. Тоді вона мислилася як робочий орган Президента. Але у її складі були створені служби економічна, з міжнародних питань, по зв'язках з громадськими, політичними організаціями та рухами, з питань територій, що свідчило про можливість її перетворення на політичний орган.

Створення Кабінету Міністрів парламент санкціонував у квітні 1991 р. [9] КМУ складався з Прем'єра, Першого віце-прем'єра, віце-прем'єра, керівників міністерств закордонних справ, оборони, фінансів, економіки, юстиції, внутрішніх справ, зовнішніх економічних зв'язків, зв'язку, транспорту, Служби нацбезпеки, Держкомітету в справах охорони держкордону та Держмиткому. Президент мав право вводити до КМУ інших керівників центральних органів виконавчої влади [10]. У лютому 1992 р. Президент затвердив перелік з 24 міністерств [11] (з 1993 р. – 25). Пізніше в уряді з'явилися голови Нацбанку, Фонду держмайна, Антимонопольного комітету.

Кабмін не лише підпорядковувався Президенту, а й був підзвітним та відповідальним перед Верховною Радою. Парламент міг виразити недовіру Прем'єру, окремим членом КМУ або уряду в цілому, що тягнуло їх відставку [7].

Отже, модель уряду, як і Президента, була суперечливою. Йдеться, по-перше, про «подвійну» його залежність від Президента та парламенту. Це закладає підстави для напружених відносин між Президентом та КМУ. По-друге, про очолення Президентом виконавчої влади та наявність посади Прем'єра. По-третє, суперечливо регламентувались й відносини між Прем'єром та членами КМУ. Хоча Кабмін був колегіальним органом, його керівником був визначений Прем'єр, який підписував акти КМУ, визначав обов'язки членів уряду тощо [12, с. 28-29]. Крім того, Тимчасовий регламент КМУ [13] вводив поняття Президії уряду, що свідчило про важелі впливу на Прем'єра з боку «впливових» його членів.

Функціонування інститутів Президента та уряду у державах з віковими традиціями демократії базується на багатопартійній системі, її взаємодії з громадянським суспільством. В Україні ситуація була іншою. «Партії ... ще не стали головними осередками, де акумулюється політичний потенціал суспільства» [2, с. 35]. В цих умовах переваги отримував Президент [1, с. 68], який посилює контроль над урядом. До листопада 1992 р. цей контроль забезпечувався тісними взаєминами між Президентом та Прем'єром. «Єдиною політичною силою, яка тримала Фокіна при владі, був Президент Кравчук» [14, с. 24]. Але не слід перебільшувати вплив їх відносин на відносини між органами. Адже ще у березні 1992 р. Президент створив Державну думу, яка виступала своєю альтернативою уряду [15].

Ситуація ускладнилась з обранням Прем'єром Л. Кучми. Дослідники вважають, що Л. Кравчук був проти цього [14, с. 25], але підкорився тиску депутатів. Не подобалось Президенту і надання КМУ «декретного права» [16]. Отже, призначивши Прем'єром фігуру, неприйнятну для Президента, та надавши йому додаткові повноваження і зберігши повноваження Президента, парламент створив умови для конкуренції у виконавчій владі.

З боку Президента ця конкуренція проявилась у продовженні створення органів, альтернативних урядові. Найгучнішими випадками цього було створення ради підприємців на чолі з В. Бабичем [14, с. 49], а особливо Надзвичайного комітету КМУ

з питань оперативного управління економікою [17]. Хоча комітет мав очолити Л. Кучма, Указ скорочував його повноваження, адже встановлювалось, що безпосередньо керує КМУ Президент. Невідповідність дій Л. Кравчука законодавству призвела до зростання невдоволення, що змусило його зупинити дію Указу [18].

Також йдеться про видання Президентом указів з економічних питань. На думку М. Кармазіної, укази 1993-1994 рр. означали, що Л. Кравчук діяв як фактичний керівник КМ [3, 765].

Протиріччя між Президентом і Прем'єром проявлялися й у кадровій сфері. Внаслідок страйків 1993 р. Л. Кравчук призначив Першим віце-прем'єром представника «шахтарського директорату» Ю. Звягільського, а віце-прем'єром – «донбасівця» В. Ландика. Донецька та дніпропетровська еліти були конкурентами у боротьбі за владу.

На перший погляд, відносини між Президентом та урядом змінилися після відставки Л. Кучми та призначення Ю. Звягільського в. о. Прем'єра. Так, гострих конфліктів між ними не було. Як й ідилії у відносинах. Ю. Звягільський, як говорилось, був введений до уряду вимушено. Сили, що стояли за страйками, не довіряли Л. Кравчуку, а шахтарські регіони підтримали його опонента на виборах 1994 р.

Аналізуючи відносини між Президентом та КМУ, звернемо увагу ще на один факт. Тоді не було реалізовано пропозицію прихильників та апарату Президента щодо особистого очолення ним уряду. Причини були у двох площинах. По-перше, проти підвищення ролі Президента виступала низька політичних сил, а реалізувати цю ідею без парламенту було неможливо. По-друге, у Президента була можливість добитися цього. Зокрема, коли навесні 1993 р. Л. Кучма висловив бажання піти у відставку. С. Головатий вважав, що, якби Л. Кравчук дійсно хотів очолити виконавчу владу, він би дотиснув політикум [19, 332]. На наш погляд, Л. Кравчук не хотів брати на себе відповідальність в умовах стрімкого економічного падіння.

Відносини в самому уряді теж не відрізнялися єдністю. Крім законодавчих підвалин, конфліктність була зумовлена відносинами між політичними силами. Хоча уряд В. Фокіна представляв радянську безпартійну бюрократію, до нього було введено (держміністром, згодом віце-прем'єром та міністром економіки), зокрема, В. Ланового, що уособлював ринкову ідеологію. Яскравим

прикладом протиріч став розгляд діяльності КМУ на одному з засідань Ради. Депутати різко та, на думку В. Фокіна, необґрунтовано критикували уряд. Прем'єр дав членам КМУ вказівку залишити залу. Але В. Лановий залишився одноосібно в урядовій ложі.

Суперечності були властиві й урядові Л. Кучми. Він ввів до КМУ кількох близьких йому діячів, але був змушений зберегти з попереднього кабінету А. Василюшина, В. Склярова, О. Проживальського, В. Самоплавського, Ю. Спіженка та ін. «Кабінет Міністрів не був справою рук Кучми», – стверджував В. Литвин [19, с. 324]. З 37 його членів 21 входив також до уряду В. Фокіна.

Після призначення Ю. Звягільського виник ще один вузол суперечностей, що віддзеркалилося на політиці КМУ. Хоча уряд Л. Кучми багато зробив для лібералізації валютного ринку, у серпні 1993 р., під час його відпустки, за ініціативою Ю. Звягільського був введений фіксований курс карбованця. Це призвело до відставки В. Пинзеника, ідеолога ринкових перетворень. Протиріччя між угрупованнями КМУ полягали у тому, що одне з них представляло інтереси експортерів і було зацікавлене у слабкішій валюті, а їх опоненти – донецькі – інтереси імпортерів, що полягали у сильній валюті. Свою мету вони реалізовували антиринковими методами.

Реформування відносин між центральними та місцевими органами влади було ще складнішим. Розмежування держуправління та місцевого самоврядування зумовлювалось скороченням ресурсів держави, необхідністю покласти на суспільство обов'язки, виконувати які воно було спроможне. Але керівництво парламенту, зацікавлене у збереженні вертикалі рад, виступало за надання ним та їх виконкомом повноважень державної влади. Це дискредитувало ідею розмежування держуправління та місцевого самоврядування та могло негативно відобразитись на єдності держави.

У 1992 р. Верховна Рада ухвалила закон про запровадження інституту представників Президента [20]. Вони очолювали місцеві держадміністрації в областях, Києві, Севастополі, районах, районах міст Київ і Севастополь.

На представників Президента покладалися завдання: реалізації актів законодавчої і виконавчої влади; координації органів, підпорядкованих центральним органам виконавчої влади; контролю за додержанням законодавства; створення служб місцевої держадміністрації; розробки та виконання бюджету, програм розвитку територій тощо.

Положення про місцеві держадміністрації Президент ухвалив у квітні [21]. Вони створювались на базі виконкомів обл- та райрад. Представник Президента призначався/ звільнявся главою держави, видавав розпорядження.

Отже, поява місцевих держадміністрацій була пов'язана з необхідністю реалізації функцій держуправління. Те, що вони очолювалися представниками Президента, зумовлювалось політичним вакуумом після заборони КПУ та виникненням передумов для його заповнення завдяки обранню Президента, що став найбільш легітимним органом влади. Але в політикумі єдиної оцінки щодо представників Президента не було. Опоненти Президента розглядали цей інститут звужено, як тимчасовий засіб забезпечення дотримання законодавства в умовах кризи [22, с. 8-9].

Введення місцевих обл- та райадміністрацій змусило регламентувати виконання функцій державної влади на нижчих рівнях. У 1993 р. Верховна Рада ухвалила закон про здійснення виконкомми рад окремих повноважень, делегованих їм державою, зокрема, з контролю за використанням і охороною природних ресурсів, реєстрації прав власності на землю, контролю за квартирним обліком, контролю додержання законодавства з питань землекористування, охорони природи тощо [23]. У межах цих повноважень виконком ніс відповідальність перед місцевою держадміністрацією.

Ухвалені акти не розв'язали усіх проблем розбудови вертикалі влади. Керувати з одного (президентського) центру складною ієрархією держадміністрацій було складно. Крім того, їх підпорядкування лише главі держави створювало небезпеку конфліктів між центральними та місцевими органами виконавчої влади та всередині останніх, адже до адміністрацій входили територіальні підрозділи центральних органів влади, а за своїми функціями представники Президента та підрозділи адміністрацій мали підпорядковуватися Кабміну та центральним органам виконавчої влади.

Тому Л. Кравчук ввів подвійне підпорядкування місцевих адміністрацій Президентові та уряду [24]. Було визначено, що представники Президента призначаються ним за пропозицією Прем'єра і погодженням з радами, а звільняються – за пропозицією Прем'єра [25], а також що примірний перелік служб держадміністрації розробляється Кабміном і затверджується Президентом, а типові положення про служби затверджуються КМУ [26].

Але введення подвійного підпорядкування не усунуло суперечностей взаємодії у системі влади, оскільки конфлікти на місцевому рівні, зокрема, віддзеркалювали конфлікти між Президентом та Прем'єром.

Л. Кравчук при призначенні своїх представників прагнув отримати підтримку регіональних еліт. Демократичні партії були слабкими організаційно та кадрово на регіональному рівні. Тому Президент надавав перевагу тим, хто входив до номенклатури радянського періоду. Переважна більшість представників в областях раніше очолювали облради та облвиконкоми, а до того очолювали або працювали в обкомах КПУ. Вони, на думку Л. Кравчука, могли зберегти керованість вертикалі влади та підтримати його особисто як колишнього секретаря ЦК КПУ.

Ці сподівання були марними. Протистояння між Президентом та його представниками не було, а у конфлікті Л. Кравчука та Л. Кучми вони ніколи відверто не підтримували Прем'єра, що дало дослідникам змогу стверджувати, що вертикаль виконавчої влади не сприймала дії Кабміну як «базового» органу виконавчої влади [2, с. 28-29]. Але хід подій засвідчив, що представники діяли, виходячи не з «екс-партійної солідарності» чи лояльності по вертикалі влади, а з суто прагматичних інтересів.

Поки Л. Кравчук зберігав повноваження, вони його підтримували, але коли він погодився на скасування держадміністрацій, більшість його представників, які були обрані головами облрад, на виборах 1994 р. підтримали «рейтингового» Л. Кучму, а не Л. Кравчука, падіння популярності якого віддзеркалювалося й на його представниках. На даними опитувань, на рівні районів позитивно до них ставилися 11,2 % громадян, негативно – 29,4 %; на рівні області – відповідно 18,1 % і 28,8 %. Водночас до прямих виборів голів рад позитивно ставились 48,9 % громадян, негативно – 8,6 %. [1, с. 85]

Не допомогла Л. Кравчуку й підтримка з боку КМУ, оскільки екс-представники не залежали від уряду. Нерезультативним було й загравання з регіональними елітами на межі 1993-1994 рр., коли Президент видав укази про розширення повноважень держадміністрацій східних областей [27].

Відтак найважливішим чинником взаємодії органів виконавчої влади у першій половині 1994 р. стала реформа управління регіонами. Скасовувався інститут представників Президента, головною посадовою особою ставав голова ради, який обирався

мешканцями і очолював виконком. З питань здійснення повноважень державної влади ради та виконками були підзвітними і підконтрольними Кабміну та голові і виконкому ради вищого рівня. Повноваження рад могли бути достроково припинені, але лише Верховною Радою [28].

Може скластись враження, що реформа зруйнувала єдність управління регіонами. Адже, хоча ради й виконками підпорядковувалися уряду, він не мав ефективних важелів впливу на них. Але єдності у системі управління не було й у 1992 – 1993 рр. Тому запорука подолання суперечностей була в іншій площині – політичній, в чому й полягала роль виборів 1994 р.

Отже, особливості взаємодії Президента, КМУ та центральних органів виконавчої влади у перші роки незалежності були зумовлені обраною моделлю державної влади. Вона не давала жодному з органів абсолютної переваги над іншими. Ця модель мала потенціал конфліктних відносин між органами виконавчої влади, причому не лише між Президентом та КМУ, а й всередині уряду. Але актуалізація цього потенціалу була викликана відносинами між політичними силами. Для цього склалися сприятливі обставини. Компарти́йний механізм керівництва був зламаний, але не був заміщений адекватними механізмами відносин між елітами.

Аналогічні вади мала й система взаємодії між центральними та місцевими органами виконавчої влади. «Подвійна підпорядкованість» останніх створювала потенціал конфліктної взаємодії, особливо в умовах протистояння на центральному рівні.

Аналіз взаємодії органів виконавчої влади у 1991-1994 рр. свідчить, що найкраще її описує неоінституціоналістська модель. Політичні інститути визначали рамки взаємодії. Але реалізація закладених можливостей залежала від відсутності єдності політичних еліт, бачення ними своїх вигод, яке, втім, не завжди адекватно віддзеркалювало перспективи розвитку.

Бібліографічний список

1. Кремень В. Г. Соціально-політична ситуація в Україні на кінець 1992 року: стан і тенденції розвитку / В. Г. Кремень, П. К. Ситник, М. Д. Міщенко, В. С. Небоженко // Політологічні читання. – 1993. – № 1. – С. 54-89.
2. Кремень В. Г. Соціально-політична ситуація в Україні: стан і тенденції розвитку (середина 1993 року) / В. Г. Кремень, Є. Г. Базовкін, М. Д. Міщенко, В. С. Небоженко, П. К. Ситник // Політологічні читання. – 1994. – № 1. – С. 22-73.

3. Політична система для України: історичний досвід і виклики сучасності / О. Г. Аркуша, С. О. Біла, В. Ф. Верстюк та ін.; гол. ред. В. М. Литвин. – К. : Ніка-Центр, 2008. – 988 с.
4. Кордун О. О. Особливості виконавчої влади в пострадянській Україні: Моногр. / О. О. Кордун, К. О. Ващенко, Р. М. Павленко; За заг. ред. О. О. Кордуна. – К. : МАУП, 2000. – 248 с.
5. Закон Української РСР від 5 липня 1991 р. № 1295-ХІІ «Про Президента Української РСР» // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 33. – Ст. 446.
6. Закон Української РСР від 5 липня 1991 р. № 1297-ХІІ «Про вибори Президента Української РСР» // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 33. – Ст. 448.
7. Закон України від 14 лютого 1992 р. № 2113-ХІІ «Про внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) України» // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 20. – Ст. 271.
8. Указ Президента України від 13 грудня 1991 р. № 6/91 «Про Адміністрацію Президента України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=6 %2F91](http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=6%2F91).
9. Закон Української РСР «Про утворення Кабінету Міністрів Української РСР» від 18 квітня 1991 р. № 980 – ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 19. – Ст. 230.
10. Закон України від 14 лютого 1992 р. № 2113-ХІІ «Про внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) України» // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 20. – Ст. 271.
11. Указ Президента України від 25 лютого 1992 р. № 98/92 «Про зміни в системі центральних органів державної виконавчої влади України» // Голос України. – 1992. – № 34 (26 лютого).
12. Коліушко І. Б. Виконавча влада та проблеми адміністративної реформи в Україні: Монографія / І. Б. Коліушко. – К. : Факт, 2002. – 260 с.
13. Постанова Кабінету Міністрів України від 8 липня 1993 р. № 523 «Питання організації роботи Кабінету Міністрів України» // Зібрання постанов Уряду України. – 1993. – № 12. – Ст. 254.
14. Луканов Ю. Третій Президент (Політичний портрет Леоніда Кучми) / Ю. Луканов. – К. : Такі справи, 1996. – 154 с.
15. Розпорядження Президента України від 6 березня 1992 р. № 37/92-рп «Про затвердження Положення про Державну думу України, матеріальне забезпечення Державних радників України, фонд заробітної плати та чисельність апарату Державних радників України» // Голос України. – 1992. – № 45 (12 березня).

16. Закон України від 18 листопада 1992 р. № 2796-ХІІ «Про тимчасове делегування Кабінету Міністрів України повноважень видавати декрети в сфері законодавчого регулювання» // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 2. – Ст. 6.
17. Указ Президента України від 16 червня 1993 р. 215/93 «Про невідкладні заходи щодо стабілізації економічної та політичної ситуації в країні» // Голос України. – 1993. – № 113 (18 червня).
18. Указ Президента України від 21 червня 1993 р. № 223/93 «Про зупинення дії Указу Президента України від 16 червня 1993 року № 215 «Про невідкладні заходи щодо стабілізації економічної та політичної ситуації в Україні» // Урядовий кур'єр. – 1993. – № 92 (22 червня).
19. Литвин В. М. Політична арена України: Дійові особи та виконавці / В. М. Литвин. – К. : Абрис, 1994. – 495 с.
20. Закон України від 5 березня 1992 р. № 2167-ХІІ «Про Представника Президента України» // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 23. – Ст. 335.
21. Указ Президента України від 14 квітня 1992 р. № 252/92 «Про Положення про місцеву державну адміністрацію» // Голос України. – 1992. – № 79 (30 квітня).
22. Плющ І. Ради необхідно реформувати на принципах самоврядування: Із доповіді на нараді місцевих Рад народних депутатів України 18 січня 1994 р. / І. С. Плющ. // Віче. – 1994. – № 2. – С. 3-14.
23. Закон України від 16 березня 1993 р. № 3067-ХІІ «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування» // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 19. – Ст. 199.
24. Указ Президента України від 19 листопада 1992 р. № 569/92 «Про внесення змін і доповнень до Положення про місцеву державну адміністрацію [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/569/92>.
25. Указ Президента України від 12 травня 1993 р. № 168/93 «Про внесення доповнень і змін до пункту 6 Положення про місцеву державну адміністрацію» // Урядовий кур'єр. – 1993. – № 70 (15 травня).
26. Указ Президента України від 28 жовтня 1992 р. № 547/92 «Про внесення змін до Положення про місцеву державну адміністрацію» // Урядовий кур'єр. – 1992. – № 50-51 (6 листопада).

27. Указ Президента України від 26 листопада 1993 р. № 560/93 «Про делегування Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій та Луганській обласним державним адміністраціям повноважень щодо управління майном, що перебуває у загальнодержавній власності» // Урядовий кур'єр. – 1993. – № 172 (30 листопада).
28. Закон від 3 лютого 1994 р. № 3917-ХІІ «Про формування місцевих органів влади і самоврядування» // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 22. – Ст. 144.

Стаття надійшла до редакції 22.05.2012

В статье исследуются особенности взаимодействия Президента, Кабинета Министров, центральных и местных органов исполнительной власти в первые годы независимости Украины. Аргументируется, что конфликтное взаимодействие было обусловлено как избранными моделями власти, так и противоречиями между основными политическими игроками.

The article investigates the features of the interaction of the President, Cabinet Ministers, central and local executive authorities in the first years of Ukrainian independence. It is argued that the conflict interaction was due to both the selected models of power and the contradictions between the major political actors.

МІСЦЕ ДЕМОКРАТИЧНИХ ІДЕАЛІВ В ПОЛІТИЧНИЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНСЬКОЇ КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII – XVIII СТ.

В статті розглядаються історико-правові аспекти формування в політичній культурі української козацької старшини складного відношення до ідеалів демократії, що справляє свій вплив на процеси побудови сучасної демократичної держави в Україні.

Однією із складних проблем розбудови сучасної української держави є формування демократичної політичної культури, важливим елементом якої представляються демократичні ідеали та цінності. На нашу думку, досвід формування в українській козацької старшини XVII – XVIII ст. відношення до демократичних ідеалів дозволив би чіткіше формулювати вимоги до шляхів та засобів розвитку сучасних механізмів розвитку демократичної політичної культури. Дійсно, українська козацька старшина XVII – XVIII ст. може бути по праву названа одним із перших свідомих та наділених певною суспільно-політичною владою прошарків українського суспільства. Отже, її відношення до демократії певним чином відображалося як в свідомості решти сучасного їй населення українських земель, так й в свідомості нащадків – різних прошарків сучасного суспільства.

Отже, завданням даної статті є розгляд різних аспектів відношення української козацької старшини доби гетьманщини до ідеалів демократії. В тому числі важливим є питання витоків того чи іншого відношення старшини до демократії в різних її проявах. Варто розглянути спочатку, який досвід державного будівництва політична еліта могла отримати з історії. Перш за все, слід звернутися до державотворчих традицій самого козацтва.

В історичній літературі першої половини 90-х рр. окреслилася тенденція до ідеалізації значення «демократичності» республіканської форми правління Запорозької Січі у формуванні політичної свідомості політичної верхівки українського суспільства. Підкреслювалися такі риси «архаїчної демократичної республіки»,

як: існування загальної ради (досить часто її ототожнювали з віче), якій належала верховна влада, обранність усіх посадових осіб та їх підзвітність козацькій громаді тощо [1, с. 214]. Прихильники такої точки зору не звертали уваги на те, що під нею часто-густо ховалася класична охлократія, вкрай небезпечна для розбудови держави. Справді, демократичний принцип виборності на загальних («чорних») радах своїх старшин із часом розвинувся в ніким і нічим не обмежуване всевладдя (а відтак і свавілля) мас. Адже обране керівництво «християнської козацької республіки», по суті, було заручником доброї чи злої волі, хвилинного спалаху позитивних або ж негативних емоцій козацького загалу і постійно відчувало над собою загрозу втрати не лише посади, а й самого життя [2, с. 4].

Тому не можна стверджувати, що характер відносин на Запорізькій Січі міг сформувати позитивний досвід будівництва демократії, тим більше, що умови, в яких формувалася Запорізька Січ, зовсім не відповідали тим, в яких створювалася Гетьманщина. Крім того, відомі джерела формування нової політичної еліти у гетьманщині показують, що кістяк цієї еліти склали представники реєстрового козацтва та шляхти, які ніколи не сприймали запорозької ідеології і не були її носіями.

У сучасній літературі існує також думка, що формування нової політичної еліти у другій половині XVII ст. відбувалося під значним впливом державотворчих традицій Литовсько-Руської держави [3, с. 34]. Дійсно, українська шляхта стала носієм державницької ідеї на етапі існування Литовсько-Руської держави і тривалий час саме завдяки її позиції Київське князівство зберігало свій автономний статус у складі цієї багатоетнічної держави. Проте наступ католицизму і переорієнтація правлячого класу литовської держави на союз із Польщею, а також поразка «руської» (української та білоруської шляхти) партії на чолі із Свидригайлом перешкодили подібному розвитку подій. Із цього часу спостерігається занепад української православної шляхти, яка до цього, як уже зазначалося вище, була носієм державної ідеї і мала певний практичний адміністративно-управлінський досвід. Більшість із них приймають католицизм, і вже їх нащадки, відчуваючи себе повноправними мешканцями Речі Посполитої, швидко переймаються «ідеєю політичного патріотизму», який, по суті, являв собою польський патріотизм і стрижневою ідеєю якого була «теорія виняткових расових прав польського шляхетського народу» [4, с. 178].

Таким чином, більшість князівських та шляхетських родин, які могли б бути носіями ідеї демократичної форми правління, фактично стояли на позиціях обмеженої монархії зразка Речі Посполитої: як свідчать дослідження українських істориків, присвячені цій проблемі, розвиток «політичних поглядів української шляхти», а отже і реєстрової козацької старшини, яка в основному формувалася на їх основі, відбувався під знаком польських взірців [5, с. 22]. Тож не дивно, що в середовищі реєстрового козацтва, яке протягом довгого часу перебувало на польській службі, посилилася польська державна ідея. Рівень теоретичної розробки проєктів створення власної держави також був досить слабким – окрім проєктів Й. Верещинського та С. Наливайка не зустрічається документів, в яких були б детально розроблені та проаналізовані шляхи та методи створення української держави.

Таким чином, можна констатувати, що на момент початку національно-визвольної війни козацька старшина мала мінімальний досвід державного будівництва, який більше ґрунтувався на державотворчих традиціях Польщі, ніж на власному історичному досвіді, і лише нечітко окреслену ідею автономізму козацької України.

Початок національно-визвольної війни знову поставив на порядок денний проблему розробки державотворчої програми, і важливу роль в її створенні звісно відводиться Б. Хмельницькому. На сьогоднішній день цьому питанню присвячено безліч монографій та статей, проте, і це можна стверджувати з усією впевненістю, воно все ще залишається повністю не розкритим. Слід також визнати, що у багатьох наукових роботах панує досить спрощений, ідеалістичний підхід при визначенні рівня політичної свідомості гетьмана та його оточення.

На нашу думку, на початку національно-визвольної війни ні Богдан Хмельницький, ні старшина ще не спромоглися глибоко перейнятися ідеєю створення незалежної держави в етнічних межах України, а відтак і висунути відповідну політичну програму. Видатний дослідник цього періоду В. Смолій навіть стверджував, що «для значної частини старшини і далі залишалася чужою навіть ідея автономності козацького регіону. Б. Хмельницький та його однодумці, найімовірніше, намагалися добитися того, щоб майбутній король Польщі став також «королем руським», а Україна (щонайменше у складі Київського, Брацлавського,

Чернігівського, Подільського і Волинського воєводств, де «козаков много») отримала статус чи то автономії, чи то суб'єкта федерації за зразком Литви (схоже, саме у зв'язку з цим в оточенні гетьмана мали місце якісь розмови про утворення Руського князівства) [6, с. 1]. Проте, непоступливість польської верхівки та відсутність умов для реалізації «автономістських» планів козацьких поводитирів, змусив Б. Хмельницького та його оточення взяти курс на розбудову незалежної української держави. І тут одразу ж поставало важливе питання про ті принципи, на яких буде розбудовуватися державний апарат, які органи влади будуть створені, яким чином будуть комплектуватися, та відповідно, якими повноваженнями вони будуть наділені. Тобто, простіше кажучи, мова йшла про обрання форми державного правління.

Слід зазначити, що в середовищі тодішньої української політичної еліти існували різні погляди щодо цього питання. На сьогоднішній день вітчизняними науковцями здійснено детальний аналіз державно-політичних поглядів козацької верхівки, проте єдиної точки зору в питанні щодо поглядів козацької старшини на оптимальну форму правління поки що немає. Як правило, домінуючими є дві концепції. У першій, традиційній, наголос робиться саме на республіканських, демократичних тенденціях та поглядах старшини часів Української козацької держави. Протилежну точку зору висловлюють прихильники т.зв. концепції «спадкового гетьманату», відповідно до якої гетьман та старшинське оточення були носіями монархічних ідеалів і відстоювали ідею створення монархічної держави у формі «спадкового гетьманату» [5, с. 28; 7, с. 32-33; 8, с. 48-49]. В цій проблемі варто зупинитися на ряді головних, з нашої точки зору, моментів.

По-перше, слід зазначити, що у козацько-старшинському середовищі перебували прихильники різних державно-політичних структур, тож обидві концепції у цілому відображають погляди однієї із сторін. Так, представники козацької старшини – вихідці з козацького, міщанського та селянського стану – більше тяжіли до демократичної республіканської форми правління, відводячи гетьману роль виконавця їхньої волі, військового керівника, але не монарха. Варто лише згадати висловлювання М. Кривоноса: «Ти не є нашим присяглим гетьманом, так і я ним можу бути, як і ти» [7, с.19]. Натомість, старшини – вихідці із шляхетського стану (І. Виговський, І. Богун, Ю. Немирич, А. Жданович та ін.) вважа-

ли, що ідея монархізму притаманна і новій українській державі. У їхній самосвідомості монарх (насамперед польський король) вважався єдиним джерелом легітимної влади, при цьому вони розуміли, що його влада повинна бути обмеженою.

Таким чином, видно, що одна частина української старшини виступала за встановлення республіканської форми правління, тоді як інша схилилася до монархічної. Протягом першого року правління Б. Хмельницького боротьба між представниками цих двох протилежних таборів вже чітко окреслилася. Спочатку перевага була на боці республіканців – давалася взнаки популярність серед значної частини простих козаків ідеалів Запорізької Січі та приплив до козацької старшини значної частини вихідців із міщансько-селянського середовища, які були носіями запорізької ідеології. Проте, вже на початку 50-х років стало зрозумілим, що ситуація кардинально змінюється і в організації державної влади починають превалювати монархічні тенденції. Сталося це, насамперед, у зв'язку з усуненням від влади радикальної групи козацької старшини та смерті М. Кривоноса, що залишило прихильників республіканської ідеї без авторитетного лідера. Послабленню республіканських демократичних ідеалів у козацькому середовищі також сприяли і соціальні процеси, що відбувалися у цей період. Фактичне зростання бар'єрів на шляху до отримання старшинських звань, формування традицій спадковості при їх передачі мали наслідком усунення від участі у формуванні старшинського прошарку саме вихідців із нижчих прошарків суспільства, які традиційно були носіями демократичних республіканських цінностей.

Крім того, схильність до визнання частиною представників старшинського прошарку ідеї монархічної держави, обумовлювало і загострення соціально-економічних суперечностей між самою старшиною та рядовим козацтвом і селянством. Нова еліта не могла не усвідомлювати, що своє соціально-політичне становище вони не зможуть реалізувати у практичному аспекті до тих пір, поки не утвердиться міцна гетьманська влада. Тим більше, що у них перед очима були приклади того, як гетьман проявляв волю до втілення в життя їхніх прагнень. Мова йде, насамперед, про охоронні універсали гетьмана, що видавалися монастирям, шляхті на їх володіння, спонукаючи селян до виконання старих повинностей.

Хоча на середину 50-х рр. вищі прошарки суспільства і виявляли монархічні погляди, проте подальший хід подій дає підстави

стверджувати, що орієнтації окремих представників старшини не вийшли за межі особистої харизми Б. Хмельницького й не переросли на сприйняття монархії та монарха як державного інституту безвідносно до конкретної особи, яка на даний момент обіймала булаву. Події Руїни засвідчили дуалістичне ставлення козацької старшини до ідеї «спадкового гетьманату». У разі усунення їх від влади вони заперечували її та намагалися не допустити посилення гетьманської влади, з іншого ж боку – за умови обрання представника цього клану на гетьманство – проводили політику посилення влади глави держави.

Тому, у цьому контексті, напевно потрібно говорити не про неприйняття українською політичною елітою ідеї спадковості гетьманської влади (як це стверджує В. Смолій), а про небажання представників старшини визнати над собою владу людини з їхнього ж середовища. Простіше кажучи, більшість з тодішнього старшинського угруповання погоджувалися з можливістю становлення монархічної форми правління, однак лише за умови, що гетьманом буде саме він.

Неможливість реалізації на Україні монархічного проекту, неприйняття козацькою старшиною державотворчих ідеалів Запоріжжя та тривале перебування у складі Речі Посполитої врешті-решт сприяли поширенню у козацько-старшинському середовищі орієнтацій на аристократичну (шляхетську) республіку, в якій головна роль в управлінні державними справами була б відведена саме представникам старшини. Як зазначив із цього приводу З. Когут: «після Полтавської битви викристалізувалася «малоросійська політична культура», а «її соціальною базою стала нова козацька еліта ... ця нечисельна група козацьких старшин перетворилася в українську шляхту (своєрідне джентрі – нове дворянство) і вважала себе рівною польській шляхті, приймаючи частково і її політичний світогляд» [9, с. 128]. Уявляється, що сприйняття та втілення в життя ідей про аристократичну республіку на чолі з новою аристократією – старшиною, розпочалося задовго до Полтавської битви. Це, відповідно, засвідчила й еволюція поглядів козацької старшини на місце та роль у державному механізмі основних політичних інститутів козацької держави.

Вітчизняні вчені загалом сходяться у визначенні головних владних інститутів Гетьманщини, які відігравали провідну роль в управлінні країною. Це – гетьман, Генеральна Військова Рада та

Рада старшини. Саме бачення старшиною ролі цих державних органів в управлінні країною, їх функцій та взаємодії одного з одним, дозволять з'ясувати державно-політичні погляди тогочасної української еліти.

Варто почати з інституту гетьманства. Щонайперше, звертає на себе увагу той факт, що в сприйнятті старшини гетьман не визначається абсолютним володарем у країні – він лише здійснює управління у межах наданих йому козацтвом повноважень. Старшина визнавала гетьмана не як відокремленого, абсолютного володаря, а лише як «старшого» у війську, що повинно було підкреслювати його тісний зв'язок з усією козацькою масою, і зокрема старшиною. У науковій літературі та першоджерелах досить часто можна зустріти вислови самих гетьманів або козаків, які застосовують категорії «старший» та «гетьман» як синонімічні, тотожні одна одній [10, с.111; 11, с. 484]. Водночас, у другій половині XVII ст. неодноразово підкреслювалося, що термін «старшинство» не є подібним термінам «правити» чи «правління», які можуть застосовуватися до монархів. Таким чином, як уже підкреслювалося, ідеали «спадкового гетьманату» загалом не знайшли значного поширення у козацько-старшинському середовищі.

Стосовно конкретних функцій та владних повноважень гетьмана козацька старшина мала дуалістичне ставлення до обсягів гетьманської влади, що, у свою чергу, обумовлювалося наявними соціально-політичними завданнями.

З одного боку, старшина проявляла зацікавлення у розширенні гетьманських повноважень, централізації влади, зростанні впливу гетьмана на регулювання суспільних відносин тощо. Подібне відношення обумовлювалося усвідомленням представниками нової політичної еліти місця і ролі гетьмана у тогочасному українському суспільстві – він, на їхню думку був гарантом миру, соціальної стабільності, зовнішньої безпеки, єдності держави тощо. «Без старшого», за словами Д. Многогрішного, «мила вітчизна наша Україна» могла б прийти «до останнього розорення й пагуби» [10, с.111]. Водночас, посилення гетьманської влади розглядалося старшиною, як необхідний засіб задоволення їх вузько станових потреб та інтересів. Гетьман сприймався старшинами як гарант їх соціальних здобутків, життєвих статків. Обрання гетьмана у визначеному аспекті для старшини означало «віддати на його опіку себе, жінок і дітей своїх», а також «майно наше» [8, с. 47].

Ставлячи перед гетьманом доволі широке коло завдань, головним чином спрямованих на захист їх майнових інтересів, українська старшина, у той же час, як зазначалося вище, не прагнула побудови абсолютної (монархічної) влади гетьмана і всіляко намагалася обмежити його політичну владу. Головним завданням для старшини на цьому етапі було зменшення власної залежності від гетьмана і, натомість, його підпорядкування тим владним органам, що повністю контролювалися старшинським елементом. У цьому відношенні заслуговує на увагу стаття 6 відомого на сьогоднішній день документа – «Пакти й конституції прав та вольностей Війська Запорозького». У ній ідеться мова про неприпустимість встановлення абсолютної влади гетьмана, оскільки минулі часи показали, що прагнення гетьманів до «самовластия» мало для українських земель згубні наслідки [12, с. 250]. У свою чергу, з метою унеможливлення концентрації усієї державної влади в одних руках, старшиною пропонувалося «абы в отчизне нашей первенствующими были советниками Енеральная Старшина; ...Полковники городовіе, подобным же публичных советников характером почтены нехай будут» [12, с. 250]. Тобто мова йшла про контроль за усіма діями гетьмана з боку представників старшинського прошарку.

У цілому негативним було відношення української старшини і до існування і діяльності Загальних (Генеральних) Військових Рад. Цей факт уже давно був помічений українськими істориками. Зокрема, цілком можна погодитися з думкою О. Левицького, який стверджував, що в освічених колах українського суспільства набула поширення думка, що така рада є зло і безлад, і не може здійснити обрання гетьмана в інтересах держави [13, с. 86].

Означене ставлення до Ради, як уявляється, обумовлювалося, як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками.

До об'єктивних слід віднести, насамперед, організаційно-правові міркування – цей політичний інститут не був пристосований до виконання тих завдань, які ставила перед ним молода держава, тим паче, що її становлення відбувалося у ході війни. Відсутність чітко визначеного складу Ради, порядку зборів, норм представництва, підрахунку голосів тощо – унеможливлювало виконання Радами покладених на них завдань у сфері управління суспільно важливими справами. Саме тому можна цілком погодитися з думкою Л. Окіншевича, який писав, що пряме народоправство (яким мала бути Рада) було зручним і можливим

в умовах Запорізької Січі, однак для Гетьманщини, навіть із суто організаційно-технічних причин вона, як державна інституція, була нереалістичною [14, с. 193].

Що ж до суб'єктивних причин, то слід наголосити, що налаштованість на виконання у суспільстві політично провідних ролей у поєднанні з орієнтаціями на відновлення станового поділу, зумовили виникнення у середовищі старшини орієнтації на монополізацію нею функції управління суспільством. Це, зокрема, відобразилося у переконаності старшини в тому, що урядові посади не можуть бути зайняті представниками селянства, міщанства та рядового козацтва. Так, наприклад, критикуючи І. Брюховецького, Д. Дорошенко робив наголос на невідповідності його соціального походження з гетьманською посадою: «Брюховецький же чоловіченько худий і безпородний козак; для чого тягар такий великий на себе взяв і честь собі, чого він не гідний, прийняв...» [15, с. 30].

Аналогічно неприйнятним було ставлення до участі в управлінні суспільством вихідців із непривілейованих прошарків населення, і в низових ешелонах політичної еліти.

За таких умов, Загальна рада, як політичний інститут, що була репрезентантом інтересів рядової козацької маси, тобто була за своєю суттю «демократичним» інститутом (або, як характеризують його противники – «охлократичним»), також заслуговувала в очах старшини на негативне ставлення. Натомість, нова еліта орієнтувалася на створення власних керівних центрів, які відстоювали би лише її інтереси і формувалися би з осіб, які належали до їх кола – тобто прагнула до створення «аристократичних» інститутів.

Внаслідок подібних міркувань старшина неодноразово висловлювалася за обмеження діяльності або й взагалі за скасування Загальної військової ради [16, с. 170].

Подібним було відношення до козацьких регіональних рад – полкових та сотенних, у проведенні яких старшина вбачала загрозу своїм інтересам і прагнула зменшити свою залежність від них. Нами вже зазначалося, що старшина поставила собі за мету звільнитися з-під контролю козацького загалу, насамперед, у справі призначення на той чи інший уряд. Ця мета, як відомо, була цілком реалізована внаслідок зміни принципів формування старшинського складу – на зміну виборності козацькими радами приходить призначення вищими посадовими особами та спадковий порядок передачі уряду.

У свою чергу, прагнення старшини відігравати провідну роль в управлінні суспільними справами, контролювати дії гетьмана та козацьких рад мали наслідком формування в старшинському середовищі необхідності збільшення владних повноважень тих органів, які традиційно знаходилися під безпосереднім впливом старшини. Насамперед, мова йде про Раду Старшин та Генеральний, полковий та сотенний уряди.

Зокрема, якщо розглянути ставлення козацької старшини до Старшинських рад, то слід зазначити, що вони розглядалися новою політичною елітою як один з найважливіших компонентів політичної системи Гетьманщини, що мала рівний, а то й вищий, статус щодо інших центральних органів влади. На погляд старшин, означена інституція повинна була взяти на себе вирішення найбільш важливих питань при управлінні державними справами і без її згоди жодне політичне рішення прийматися не повинно було. Так, у Конституції П. Орлика встановлюється, що гетьман зобов'язаний при розв'язанні важливих суспільних проблем: «о целостности отчизны, о добре онной посполитом и о всяких делах публичных», радитися з членами Старшинської ради і «никого без их соизволения и совету приватною владою не зачиняти, не установлювати и в смуток не приводити» [12, с. 249].

Це, звичайно, не означає, що з плином часу у старшинському середовищі орієнтації на роль і форму даної інституції не змінювалися. З ослабленням політичної ваги козацтва своє значення втратила не лише Генеральна рада. Його втрачала й Старшинська рада, яка ставала непотрібною як засіб контролю за гетьманом у його намаганнях опертися на рядове козацтво. Насамперед, втрачав вплив розширений склад Ради старшини – З'їзд старшини. Орієнтації стосовно цієї інституції еволюціонували у бік обмеження її функцій. З'їзд старшини все більше розглядався як інституція, головним призначенням якої було схвалення політичних рішень, уже відпрацьованих більш вузьким складом Ради – колегією Генеральної старшини.

Поряд із цим, орієнтації на розширену раду продовжували жити, правда, у трансформованому вигляді, перетнувшись з орієнтаціями на консолідацію старшини та соборність. Один із документів вказує на те, що З'їзд «для відвідин» гетьмана сприймали як інструмент відтворення цілісності політичного організму Гетьманщини «для поновлення і утвердження належного збереження цілісності Малої Росії-України будови».

Таким чином, можна стверджувати, що нова політична еліта, яка на той час здійснювала керівництво країною, на перших порах не володіла значним досвідом державного будівництва та не мала стійких демократичних переконань. Неприйнятність для більшої частини старшинського угруповання принципів демократичного управління Запоріжжя та неможливість реалізації ідеї «спадкового гетьманату» сприяли формуванню у старшинському середовищі ідеології аристократичного республіканізму, відповідно до якого передбачалося творення держави з обмеженою владою гетьмана та козацьких рад, і, натомість, збільшення впливу в системі державних органів тих із них, у кого провідні місця належали представникам старшинського прошарку. У цій концепції державної моделі оригінальним чином сплелися козацькі уявлення про порядок формування, розподіл повноважень, функції владних органів та державницькі традиції Речі Посполитої. Очевидно, що таке в цілому «прохолодне» відношення до демократичних ідеалів в державному будівництві з боку соціальної верхівки козацтва відбилося на формуванні певної традиції дещо негативного сприйняття справжньої демократії, що знаходить свій вияв в сучасній суспільній політичній культурі.

Бібліографічний список

1. Шевчук В. Козацька держава / В. Шевчук. – К. : Абрис, 1995. – 389 с.
2. Сас П. Політична свідомість та соціокультурна орієнтація козацтва : друга половина XVII – середина XVIII ст / П. Сас // Історія України. – 2001. – № 40-41. – С. 4 – 5.
3. Бульвінський А. Українська державна ідея середини XVII ст. та Московське царство / А. Бульвінський // Історія в школах України. – 2004. – № 2. – С. 34 – 37; № 3. – С. 39 – 42.
4. Яковенко Н. Нариси з історії України / Н. Яковенко. – К., 1997. – 360 с.
5. Полтавець С. Політичні ідеї в Україні напередодні Хмельниччини / С. Полтавець // Політологічний вісник. – 2001. – №9. – С. 17 – 30.
6. Смолій В. Визвольна війна і державотворчий процес в Україні другої половини XVII – XVIII ст. / В. Смолій // Історія України. – 1998. – №33. – С. 1 – 5.
7. Степанков В. С. Проблема становлення монархічної форми правління Богдана Хмельницького (1648 – 1657 рр.) / В. С. Степанков // Український історичний журнал. – 1995. – №4. – С. 14 – 33.

8. Струкевич О. Інституція гетьманства у політико-культурному сприйнятті старшинської еліти України-Гетьманщини / О. Струкевич // Український історичний журнал. – 2002. – №4. – 45 – 49.
9. Когут З. Російський централізм і українська автономія: ліквідація гетьманщини, 1760 – 1830 / З. Когут. – К. : Основи, 1996. – 317 с.
10. Акты ЮЗР. – Т. 9. (1668 – 1672). – СПб. : Тип. М. Этингера, 1877. – 988 столб.+ 24 с.
11. Акты ЮЗР. – Т. 13. (1677 – 1678). – СПб. : Тип. М. Этингера, 1884. – 766 столб.+ 18 с.
12. Источники Малороссийской истории, собранные Д. Н. Бантыш-Каменским и изданные О. Бодянским. – Ч. II. 1691 – 1722. – М. : Изд-во ун-та, 1859. – 340 с.
13. Левицкий О. Очерк внутренней истории Малороссии во второй половине XVII в. / О. Левицкий. – К. : В университет. типогр., 1875. – 125 с.
14. Окіншевич Л. Рада старшинська на Гетьманщині / Л. Окіншевич // Хроніка 2000. – 1998. – № 27-28. – С. 192 – 211.
15. Акты ЮЗР. – Т.7. (1657 – 1663; 1668 – 1669). – СПб. : Тип. В. Пратца, 1872. – 398 с.
16. Окіншевич Л. Центральні установи України-Гетьманщини XVII – XVIII ст. / Л. Окіншевич. – Ч. 1. Генеральна рада. – К. : Друк ВУАН, 1929. – 178 с.

Стаття надійшла до редколегії 31.05.2012

В статье рассматриваются историко-правовые аспекты формирования в политической культуре украинской казацкой старшины сложного отношения к идеалам демократии, которое оказывает свое влияние на процессы построения современного демократического государства в Украине.

In the article historical-law aspects of forming in political culture of ukrainian cossacks foremen of difficult attitude toward the ideals of democracy are examined, which renders influence on contemporary processes of democratic state construction in Ukraine.

Долматов І. В., НУ «ОЮА»

ПРОСТОРОВА СВІДОМІСТЬ ЯК ЧИННИК БУТТЯ ПАРИТЕТНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В СУЧАСНІЙ ДЕРЖАВІ

В статті аналізуються складові просторової свідомості населення як чинника формування та розвитку демократії в сучасній державі.

Сьогодні можна вважати загальноновизнаною наявність щільного зв'язку між станом розвитку демократичних інститутів та стабільністю існування сучасної держави. Водночас важливу проблему, досі мало вивчену у вітчизняній політико-правовій науці, становлять різноманітні просторові аспекти розвитку держави. На цьому тлі уявляється достатньо актуальною проблема деяких просторових чинників буття паритетної демократії в сучасній демократичній державі.

Серед монографічних досліджень, безпосередньо присвячених аналізу основних принципів державного ладу сучасних держав, слід зазначити праці українських політологів і юристів – В. Б. Авер'янова, М. М. Вивчарика. З. Г. Кременя, П. І. Надолишнього, В. І. Полохало, Ю. І. Римаренко, Ф. М. Рудича, М. В. Томенко. Певні теоретичні проблеми просторової організації державної влади в аспекті взаємодії з громадянським суспільством щодо розвитку різних форм демократії осмислюються в працях Є. О. Ваграмова, Н. О. Варламова, Э. М. Домріна, Л. Г. Дробіжевої, Н. І. Корнієнко, В. М. Кампо, Г. С. Михайлова, І. О. Умнової, В. Є. Чиркіна, А. Яценко та ін. Водночас просторові чинники розвитку саме різноманітних демократичних конструктів здебільшого залишалися поза спеціальної уваги дослідників. Останнім часом учені зверталися переважно до загальної проблеми українського державотворення, не диференціюючи її.

Отже, метою даної роботи є аналіз просторової організації держави та просторової свідомості як визначальних чинників формування та існування паритетної демократії в сучасній державі.

За справедливим зауваженням В. І. Андрейцева, питання територіально-просторової організації держави як у методології, так і в практичному плані часто залишаються за межами юристів [1].

Водночас існують дослідження, присвячені проблемам удосконалення механізму державного управління з огляду на різноманітні аспекти територіальної організації державної влади в Україні [2]. Наприклад, В. Є. Чиркін, аналізуючи матеріальні фактори державності, розглядає її особливості державної території. Цікаво, що, визнаючи роль матеріальних акторів (території й населення) для існування держави, В. Є. Чиркін не зв'язує ці характеристики держави з її сутністю як особливого явища [3].

С. Н. Бабурін виділяє такі параметри території держави як особливого простору:

- 1) розміри (загальна площа);
- 2) довжина (з півночі на південь і зі сходу на захід);
- 3) компактність (сконцентрованість у єдине ціле);
- 4) географічне положення (наявність рік і виходу до моря);
- 5) населеність (чисельність і щільність населення);
- 6) кліматичні умови (близькість до екватора або до одного з полюсів);
- 7) особливості ландшафту (гори або низовини, болота або пустелі);
- 8) надра і ступінь їхньої розробки (наявність корисних копалин, їхня цінність);
- 9) характер кордонів (юридичне оформлення, природність або довільність, надійність і захищеність);
- 10) особливості суміжних територій (державні або міжнародні, з миролюбними або агресивними державними режимами) [4].

Отже, можна відзначити, що територіальна основа єдності держави є чи не найважливішою складовою цілісного буття сучасної держави. Але слід звернути увагу і на інше – ще В. К. Липинський звертав увагу на те, що матеріального аспекту недостатньо для побудови омріяної ним незалежної української держави. В. К. Липинський стверджував, що тільки територіальна ідеологія здатна стати визначальним елементом побудови державності. Більше того, усвідомлення своєї території (хліборобська ідеологія) і прагнення мати на цій території власну свою державу, як вважав В. К. Липинський, є визначальним чинником національного руху [5].

На кореспондуючу В. К. Липинському думку Р. Челлена, відношення між державою та її територіальною організацією слід трактувати не тільки як зовнішній зв'язок між власником і влас-

ністю, а й як внутрішній – зв'язок між особистістю та її фізичним тілом. Це трактування допомагає зрозуміти ті численні шляхи, які пов'язують вільну волю держави з територіальною організацією її влади [6].

Серед сучасних дослідників значення територіальної свідомості підкреслює С. М. Бабурін, на думку якого територіальна свідомість містить у собі процес самовизначення людей з територією, що веде до їхньої боротьби за право визначати кордони цих територій [7].

Можна стверджувати, що тільки наявність «хліборобської свідомості», за термінологією В. К. Липинського, або того, що можна було б назвати усвідомленням власної території, дозволяє здійснити формалізацію й фіксацію території держави та її складових, а також наполягати на її цілісності й недоторканності, закріпленої в ст. 2 Конституції України. Саме особливості територіальної свідомості отримують своє відображення в територіальному строї України (розділ IX Конституції України).

Особливо показовим уявляється прояв значення територіальної свідомості при становленні Європейського Союзу, де усвідомлення приналежності до території Європи стало чи не головним фактором інтегративних процесів.

У сучасних дослідженнях з політичної й соціальної географії одним із важливих напрямків дослідження стала проблема територіальної ідентичності людини, тобто її самоідентифікація з певною територією. Є багато робіт, присвячених символічному значенню території або географічних місць як наріжного каменя територіальної ідентичності, політичних кордонів як засобів територіального та соціально-психологічного розмежування на «своїх» і «чужих» [8].

У цей час нація-держава являє собою політичну територіальну одиницю з чіткими й визнаними міжнародним співтовариством кордонами, у межах яких населення має певну політичну ідентичність, сформовану, як правило, націоналістично налаштованими політичними елітами. По суті, мета націоналізму полягає в усвідомленні етнічної ідентичності, елементом якої є певні географічні межі. Класичним прикладом впливу територіальної політичної ідентичності на процес державотворення може слугувати історія сучасної Франції, яка стала потужною державою тільки тоді, коли більшість її населення незалежно від етнічного походження –

бретонці, ельзасці, каталонці, баски, фламандці й ін. – почали усвідомлювати себе французами, що відбулося близько 70-х рр. XIX ст. Як показує приклад Франції, визначальне значення для формування політичної ідентичності має використання загальної мови, а також вироблення оригінальної системи символів, образів, свят, церемоній, маніфестацій і традицій, за допомогою яких цементувалася національна солідарність і визначалися розбіжності з іншими народами за межами державного кордону [9]. Саме на подібній національній солідарності з'являється можливість побудови стійкої демократії, яку представляє сучасна Французька республіка. Водночас, відомі особливості достатньо негативного відношення сучасного автохтонного французького населення до іммігрантів показують, наскільки зваженою має бути дія чинника національної просторової солідарності.

Говорячи про джерела національної свідомості, Б. Андерсон великої уваги приділяє мові, оскільки становлення національних мов вплинуло на становлення етнічних спільнот. Революційний перехід до розмовних мов у Європі був здійснений під впливом капіталізму й одержав додаткового імпульсу від трьох побічних факторів, два з яких безпосередньо сприяли підвищенню національної самосвідомості [10].

Першим фактором (найменш значним) була зміна характеру латини, що ставала все більш «езотеричною», віддаленою від буденного й церковного життя. Другим фактором став вплив Реформації: союз протестантизму та капіталістичного друкарства, використовуючи дешеві популярні видання, швидко створив нову читацьку аудиторію, що не знала латини, і мобілізував її на вирішення політико-релігійних цілей. Третім фактором було повільне, географічно нерівномірне поширення окремих народних мов як інструментів адміністративної централізації деякими з абсолютних монархів [11].

У результаті друковані мови заклали основи національної свідомості наступними трьома основними шляхами.

1) вони створили єдиний простір взаємообміну та комунікації, який охоплював ареал, що був менший за середньовічну латину, але значно більший за розмовних діалектів;

2) капіталістичне друкарство додало багатьом європейським мовам нової стабільності, що, в результаті допомогло вибудувати для суб'єктивної ідеї націй образ стародавності мови.

3) капіталістичне друкарство створило «мови-при-владі», які відрізнялися від стародавніх адміністративних мов [12].

Наведені міркування дозволяють стверджувати також, що першорядне значення у формуванні національної ідентичності має державна влада, яка використовує мовну політику або як інструмент централізації (приклади цього є в минулому), або як інструмент виховання суспільно-політичної свідомості населення, в тому числі з метою розвитку інститутів громадянського суспільства та демократії.

Як відомо, в рамках етатистської моделі нація ототожнюється з державою, а громадянство з етнічністю [13], але подібне твердження є справедливим лише для невеликого числа випадків: за відомостями Г. В. Касьянова на початок 1970 р. налічувалося всього дванадцять національних держав, що становило менше 10 % від їх загальної кількості [14]. За словами Є. Гидденса, «нація ... існує лише тоді, коли держава охоплює уніфікованим адміністративним впливом всю територію, яку вона вважає об'єктом свого суверенітету» [15]. Таким чином, очевидно, що в етатистському розумінні нація не може існувати без держави.

Ж. Мері зазначає, що «принципом індивідуалізації історичних співтовариств» принцип суверенітету, боротьба за який стала причиною консолідації цих співтовариств [16]. Ця думка зазнає обґрунтованої критики з боку Г. В. Касьянова, який вказує на її односторонність, хоча в етатистській моделі націй учений вбачає й важливий раціональний момент: необхідною умовою оформлення нації як політичного співтовариства є її реальна або бажана інституціоналізованість. Держава – вища форма інституціоналізації нації, ідеал, мета й модель, навколо яких формуються національні рухи, хоча це й не єдина форма інституціоналізації нації [17].

Із закінченням Першої світової війни принцип національного самовизначення був визнаний на міжнародному рівні: у «14 пунктах» президента В. Вільсона говориться про національні кордони, «історично встановлені принципи приналежності й національності», гарантії політичної економічної незалежності й територіальної цілісності [18].

Напередодні і після Другої світової війни націоналізм набуває поширення в країнах «третього світу» і стає однією з головних причин розпаду колоніальної системи. Уже після краху соціалістичної системи націоналістичні тенденції поширюються й на пострадянському просторі.

Порівняння розвитку демократичних інститутів в XVIII-XIX ст. та в сучасний період дозволяє побачити, що вплив націоналістичної просторової свідомості носив здебільшого позитивний характер на початкових етапах демократичного транзиту (у т. зв. «старих демократіях») та відбивається негативним впливом на сучасному етапі, що добре помітно на прикладі пострадянських республік, в яких національне та мовне самовизначення значно частіше наближається до шовінізму та антидемократизму, ніж це було в минулому.

Водночас варто звернутися до українського політико-правового досвіду в даному аспекті. У преамбулі Конституції України згадується український народ – «громадяни України всіх національностей», далі говориться про здійснення права на самовизначення «українськими націями, всім Українським народом». Згідно зі ст. 11 «держава сприяє консолідації й розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної й релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншостей України» [19]. Безсумнівно, що автори конституції розрізняють поняття «нація» і «народ»: нація не є носієм суверенітету і джерелом державної влади – вона з'являється як певна етнічна цілісність.

Разом з тим, для законодавства переважною все-таки є політична концепція націй, згідно з якою нація – не одна «титальна» народність, а сукупність всіх осіб, що проживають на державній території; інакше кажучи, поняття «нації» та «народ» ототожнюються в українському законодавстві. Так, у Законі України «Про основи національної безпеки» використовуються поняття «національна безпека» і «національні інтереси», причому під національними інтересами розуміються «життєво важливі матеріальні, інтелектуальні й духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела державної влади в Україні...» [20]... У Кримінальному кодексі України також йдеться про злочини проти основ національної безпеки України [21].

Аналіз робіт ідеологів українського націоналізму XIX-XX ст. дозволяє помітити, що у сучасній Україні одночасно використовуються етнічна та політична концепції націй, хоча історично переважним був радикальний або «інтегральний» націоналізм, який сприяв консолідації українських націй і формуванню ідеологічних основ української національної державності.

Особливе значення у цьому зв'язку набуває спадщина видатного українського історика, політика, дипломата В. Липинського, який одним із перших представив державно-політичний аспект мислення, тобто перевагу політичного над етнографічним і фольклорним, коли мова йде про встановлення національної приналежності. На думку мислителя, «українська національна ідея тільки тоді у змозі пожавити собою українську етнографічну масу, коли вона йде поруч із ідеєю суверенітету українського народу, коли вона закликає до повного національного звільнення й на місце рабської служби чужим державним організаціям ставить прагнення до державотворення» [22]. Українська держава, таким чином, – це національно-історичний феномен, навколо якого повинна здійснюватися консолідація всіх етнічних співтовариств, які проживають на українській території [23].

Досліджуючи творчість В. К. Липинського, М. Г. Гордієнко доходить висновку, що найважливішою складовою концепції української державності є «духовно-хліборобська домінанта». Провідне місце приділяється хліборобському класу, що міцно прив'язаний до землі, виражає історичну, культурну й національну традицію і кровно зацікавлений в існуванні незалежної Української держави. Для запобігання руйнування хліборобського класу В. К. Липинський пропонував спиратися на приватну власність на землю [24]. Другим вирішальним фактором є християнська церква, що формує основні цінності, які становлять духовне ядро націй. Таким чином, у концепції В. Липинського єдина українська нація може формуватися на території, що перебуває під суверенітетом незалежної Української держави. Очевидно, що провідна роль вбачається саме в територіальній ідентичності, підкріпленій християнською хліборобською ідеологією.

Порівнюючи закордонний досвід з українським не можна не помітити, що зв'язок територіальної ідентичності з державністю набуває самих різних форм: десь територіальна ідентичність, національна свідомість стали причинами відокремлення держави; а десь державотворення призвело до формування нації. Так, португальська, французька, англійська нації були спаяні в результаті тривалого існування в межах централізованих держав; і, навпаки, держави Латинської Америки виникли як результат формування «креольських» націй.

Отже, можна стверджувати, що територіальна проблематика в сучасному державознавстві повинна розширюватися за рахунок використання, зокрема, таких розробок, як територіальна свідомість і територіальна ідентичність, які дають можливість більш повно уявити статистику й динаміку сучасної держави, погодити його розвиток з конкретними територіями народами, цілеспрямовано використовувати територіальну свідомість територіальну ідентичність для забезпечення стабільності Української держави [25].

Аналіз показує, що у просторовій свідомості населення в сучасній державі найбільшу роль відіграють такі елементи, як суто територіальна свідомість та усвідомлення національної, мовної єдності. Саме другий чинник є визначальним у впливі на формування та підтримку справжньої паритетної демократії в сучасній державі.

Бібліографічний список

1. Андрейцев В. Территориальные аспекты державности: проблемы практической теории / В. Андрейцев // Вісник ангімонопольного комітету України. – 2005. – № 4. – С. 38.
2. Миколайчук М. М. Діагностика соціально-економічного розвитку території як елемент механізму державного управління : автореф. дис. ... канд. наук з державного управління: 25.00.02 / М. М. Миколайчук. – К., 2004. – 20 с.; Нагорна І. В. Раціоналізація механізмів управління приміськими зонами великих міст : автореф. дис. ... канд. наук з державного управління: 25.00.02 / І. В. Нагорна. – О., 2005. – 20 с.
3. Чиркин В. Е. Современное государство / В. Е. Чиркин. – М. : Межд. отн., 2001.-С. 85.
4. Бабурин С. Н. Территория государства правовые и геополитические проблемы / С. Н. Бабурин. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1997. – С. 378.
5. Липинський В. Універсалізм у хліборобській ідеології / В. Липинський // В'ячеслав Липинський: історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. – Київ-Філадельфія : УПФ (Право), 1994. – С. 273.
6. Челлен Р. О политической жизни, ее соотношении с другими отраслями знания и об изучении политического пространства / Р. Челлен // Полис. – 2005. – № 2. – С. 126.
7. Бабурин С. Н. Вказ. твір. -С. 378.

8. Колосов В. А. Геополитика и политическая география / В. А. Колосов, Н. С. Мироненко. – М. : Аспект Пресс, 2002. – С. 275-276.
9. Колосов В. А. Вказ. твір. – С. 322-323.
10. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Б. Андерсон. – К.: Критика, 2001. – С. 59.
11. Андерсон Б. Вказ. твір. – С. 59-61.
12. Андерсон Б. Вказ. твір. – С. 65-66.
13. Сміт Е. Д. Національна ідентичність / Е. Д. Сміт. -К. : Основи, 1994. -224 с.
14. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму / Г. В. Касьянов. – К. : Либідь, 1999. – С. 66.
15. Цит. за: Касьянов Г. В. Вказ. твір. – С. 66.
16. Мере Ж. Принцип суверенітету. Історія та основи новітньої влади / Ж. Мере. – Л. : Кальварія, 2003.-С. 8-9.
17. Касьянов Г. В. Вказ. твір. – С. 207 – 208.
18. Четырнадцать пунктов президента США В. Вильсона об условиях мира из его послания Конгрессу от 8 января 1918 г. // Системная история международных отношений в четырех томах. 918-2000. Том 2. Документы 1910-1940-х годов. – М., 2000. – С. 27-28.
19. Конституція України : затверджена Законом України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (із змін., внесеними згідно із Законом України від 1 лютого 2011 № 2952-VI (2952-17) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141; 2011. – № 10. – Ст. 68.
20. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 29. – Ст. 1.
21. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. (із змінами і доповненнями) // ВВР. -2001.-№ 25-26.-Ст. 109-114.
22. Цит. за: Дробот І. «Ніхто нам не збудує держави, коли самі її не збудуємо». Українська держава в науково-практичному розгляді В. Липинського / І. Дробот // Пам'ять століть. – 2006. – № 2. – С. 156
23. Вільчинський Ю. В'ячеслав Липинський – до української нації через українську державу / Ю. В. Вільчинський // В'ячеслав Липинський: історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. Т. 1. – К.,

24. Гордієнко М. Г. Сутність та основні засади концепції Української державності В'ячеслава Липинського: автореф. дис. ... канд. політ. н. : 23.00.01 / М.Г.Гордієнко. – К., 1999. – С. 9, 13.
25. Долматов І. В. Територіальна свідомість та ідентичність як чинники державності / І. В. Долматов // Актуальні проблеми держави і права. – Одеса : Юридична література, 2007. – Вип. 36. – С. 79 – 82.

Стаття надійшла до редколегії 30.05.2012

В статье анализируются составляющие пространственного сознания населения как фактора формирования и развития паритетной демократии в современном государстве.

In the article different constituents of spatial consciousness of population as a factor of forming and development of parity democracy in modern state are analysed.

НАШІ АВТОРИ

Афанасьєва Мар'яна Володимирівна – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія».

Горяга Оксана Вікторівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри історії держави та права Національного університету «Одеська юридична академія».

Демчук Дмитро Вікторович – аспірант кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Долматов Іван Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри історії держави та права Національного університету «Одеська юридична академія».

Завальнюк Володимир Васильович – кандидат юридичних наук, професор, ректор Національного університету «Одеська юридична академія».

Залисова Ольга Миколаївна – аспірант кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Ігнатов Павло Сергійович – аспірант кафедри політології Інституту соціальних наук Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова.

Каретна Ольга Олександрівна – асистент кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія».

Ківалов Сергій Васильович – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, академік Академії педагогічних наук України, Заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного і фінансового права, Президент Національного університету «Одеська юридична академія», народний депутат України.

Коваль Сергій Валерійович – аспірант кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія».

Козьмініх Альона Віталіївна – кандидат політичних наук, доцент кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія».

Константинова Тетяна Віталіївна – аспірант Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова.

Кормич Анатолій Іванович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри теорії держави та права Національного університету «Одеська юридична академія».

Кормич Людмила Іванівна – доктор історичних наук, професор, академік УАН, голова Південноукраїнського центру гендерних проблем, завідувач кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія».

Короткий Тимур Робертович – кандидат юридичних наук, доцент, докторант кафедри міжнародного права та міжнародних відносин Національного університету «Одеська юридична академія».

Краснопольська Тетяна Миколаївна – асистент кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія».

Кройтор Артем Вікторович – здобувач кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія».

Кушніренко Інна Юріївна – кандидат політичних наук, старший викладач кафедри українознавства та соціальних теорій Одеського державного екологічного університету ім. І. І. Мечникова.

Легка Оксана Володимирівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії держави та права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Малінін Володимир Володимирович – аспірант кафедри соціально-політичних та філософських наук Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України.

Мамонтова Елла Вікторівна – доктор політичних наук, доцент, доцент кафедри регіональної політики та публічного адміністрування Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України.

Милосердна Ірина Михайлівна – кандидат політичних наук, асистент кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія».

Наумкіна Світлана Михайлівна – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Олійник Маргарита Олександрівна – аспірант кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Перегуда Євген Вікторович – кандидат політичних наук, доцент, завідувач кафедри політичних наук Київського національного університету будівництва і архітектури.

Пехник Алевтина Валентинівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія».

Поєдинок Ольга Романівна – кандидат юридичних наук, адвокат, старший юрист Укрінюрколегії, викладач Дипломатичної академії України.

Польовий Микола Анатолійович – доктор політичних наук, доцент, професор кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія».

Радченко Олег Віталійович – аспірант кафедри політології Інституту соціальних наук Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова.

Співак Дмитро Павлович – аспірант кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський педагогічний університет імені К.Д. Ушинського».

Сушко Анатолій Іванович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія».

Тимошенко Володимир Олексійович – аспірант кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія».

Ягунов Дмитро Вікторович – кандидат наук з державного управління, доцент, MSc in Criminal Justice.

Яковлев Денис Вікторович – доктор політичних наук, професор кафедри соціальних теорій, декан факультету правової політології та соціології Національного університету «Одеська юридична академія».

Ярова Ліліана Вікторівна – доктор політичних наук, професор кафедри адміністративного і кримінального права Одеської національної морської академії.

ЗМІСТ

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ВТІЛЕННЯ ІДЕЙ ПАРИТЕТНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Кивалов С. В. <i>Роль Центральної избирательной комиссии в организации избирательного процесса в Украине</i>	3
Завальнюк В. В. <i>Концепція прав людини через призму антропології права</i>	10
Кормич Л. І. <i>Виборчий процес в умовах формування моделі паритетної демократії: основоположні принципи</i>	20
Яковлев Д. В. <i>Раціональний вибір політичних акторів як фундаментальна умова переходу до демократії</i>	28
Ігнатов П. С. <i>Діяльність альтернативних суспільно-політичних рухів: виклики та можливості для демократії</i>	36
Малінін В. В. <i>Механізми формування соціокультурної ідентичності в умовах паритетної демократії</i>	42
Константинова Т. В. <i>Плюралізм політичних груп як основа демократичного політичного вибору</i>	49

**СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ
ВПРОВАДЖЕННЯ ПАРИТЕТНОЇ ДЕМОКРАТІЇ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ**

Польовий М. А. <i>Методичні проблеми прогнозування процесів демократичного транзиту.....</i>	<i>57</i>
Сушко А.І. <i>Формування електоральної культури в період трансформації суспільства.....</i>	<i>67</i>
Мамонтова Е. В. <i>Виборча кампанія як політичний ритуал</i>	<i>72</i>
Афанасьєва М. В. <i>Територіальна організація виборів в Україні: законодавчі критерії та виборча практика</i>	<i>80</i>
Кушніренко І. Ю. <i>Виборча толерантність як демократична цінність політичної культури.....</i>	<i>92</i>
Демчук Д. В. <i>Перспективи паритетної демократії в Україні та завдання жіночого руху</i>	<i>99</i>
Кройтор А.В. <i>Роль, місце та функції політичних партій у процесі формування паритетної демократії</i>	<i>108</i>
Радченко О. В. <i>Інтернет-комунікації як засіб формування демократичного політичного дискурсу: складові та особливості.....</i>	<i>114</i>
Олійник М. О. <i>Технології прийняття та реалізації демократичного політичного рішення</i>	<i>123</i>
Коваль С. В. <i>Типізація взаємодії, як основа громадянського суспільства.....</i>	<i>130</i>

МІЖНАРОДНІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ СТАНДАРТИ
ПАРИТЕТНОЇ ДЕМОКРАТІЇ ТА ТЕХНОЛОГІЇ
ЇХ ВПРОВАДЖЕННЯ У ВИБОРЧОМУ ПРОЦЕСІ
СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Наумкіна С. М., Ярова Л.В.

Поєднання понять «соціальна держава»
і «соціальний менеджмент» у політичній практиці:
креативний досвід демократичних держав Європи 136

Кормич А. І.

Зміст та форми сучасної демократії:
концептуальні засади 145

Милосердна І. М.

Особливості становлення паритетної демократії:
світовий досвід та перспективи для України 152

Стівак Д. П.

Проблеми рівності прав та шляхи їх вирішення
у Європі 161

Короткий Т. Р.

Вплив демократизації міжнародного права
на міжнародно-правовий механізм охорони морського
середовища 172

Поєдинок О. Р.

Законодавство України про захист прав біженців
та осіб, які потребують додаткового або тимчасового
захисту, у світлі її міжнародних зобов'язань 187

Ягунов Д. В.

Паноптизм сучасної політичної влади як загроза
для паритетної демократії 198

Легка О. В.

Специфіка сім'ї мусульманського права 207

ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ
ПАРИТЕТНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В РІЗНИХ СФЕРАХ
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ

Пехник А. В., Козьмініх А. В.

*Актуальні аспекти впровадження гендерного підходу
у вищих навчальних закладах.....* 214

Краснопольська Т. М.

*Гендерна рівність в політичній сфері як складова
паритетної демократії.....* 223

Каретна О. О

*Освіта в досягненні гендерної справедливості:
теорія та практичні особливості.....* 233

Залисова О. М.

*Принципи та механізми ротації політичних еліт
в умовах паритетної демократії.....* 240

Тимошенко В. О.

Паритетна демократія в умовах ринку..... 248

Перегуда Є. В.

*Особливості взаємодії органів виконавчої влади в період
становлення державної незалежності (1991 – 1994 рр.).....* 255

Горяга О. В.

*Місце демократичних ідеалів в політичний
культурі української козацької старшини
у другій половині XVII – XVIII ст.* 266

Долматов І. В.

*Просторова свідомість як чинник буття
паритетної демократії в сучасній державі.....* 278

НАШІ АВТОРИ..... 288

Запрошуємо до співпраці

у збірнику «Актуальні проблеми політики» науковців,
викладачів, аспірантів, фахівців-практиків

Змістовні вимоги до рукописів:

згідно з постановою Президії ВАК України №7-05/1 від 15.01.2003 (Бюлетень ВАК України № 1, 2003 р.) редколегія може приймати до розгляду лише роботи, які мають такі обов'язкові елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями,
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор,
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття,
- формулювання цілей статті (постановка завдання),
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів,
- висновки з даного дослідження,
- перспективи подальших наукових розвідок у даному напрямку.

До редакції подаються:

1) роздрукований текст рукопису з індексом УДК та анотаціями, підписаний автором;

2) електронний текст рукопису у форматі MS Word (DOC) або Reach Text Format (RTF), а також файли з ілюстраціями (за їх наявності) на CD-R диску. Файли рукопису можна надіслати також на електронну пошту: app7@ukr.net;

3) довідка про автора (співавторів) – надається із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (повністю та обов'язково українською мовою), вченого ступеня, вченого звання, основного місця роботи, посади, домашнього та службового телефонів, e-mail;

4) рекомендація роботи до публікації, що може бути оформлена у вигляді виписки із протоколу засідання відділу (сектору, кафедри) або рецензії фахівця з науковим ступенем. Підписи мають бути завірені за місцем роботи рецензентів.

Технічні вимоги до оформлення рукописів:

Авторські рукописи мають відповідати державним стандартам оформлення наукових робіт, вимогам ВАК і таким редакційним вимогам:

Обсяг роботи не повинен перевищувати: для статті 0,5 – 0,7 друк. арк. (20 – 28 тис. знаків або приблизно 10 – 12 сторінок, набраних у текстовому процесорі MS Word шрифтом Times New Roman 14 пт з інтервалом 1,5); наукових повідомлень і рецензій – до 0,25 друк. арк. (10 тис. знаків або до 5 сторінок, набраних з аналогічними умовами).

Вкрай бажаним є представлення рукописів українською мовою.

На початку рукопису обов'язково зазначається індекс УДК. Далі вміщуються прізвище та ініціали автора та скорочена назва організації, що є основним місцем роботи автора. У наступному рядку вказується назва рукопису.

Після назви статті обов'язково вміщуються анотації українською, російською та англійською мовами. Кожна анотація має містити: прізвище та ініціали автора, назву статті, стислий виклад змісту статті. Обсяг кожної анотації не повинен перевищувати 800 знаків включаючи пробіли.

Посилання на джерела подаються у вигляді списку наприкінці статті з наскрізною порядковою нумерацією [1, 2, 3...]. Знак посилання в тексті робиться цифрами у квадратних дужках (не слід використовувати автоматичні кінцеві чи звичайні виноски).

Бібліографічні описи джерел та літератури мають бути оформлені згідно Державному стандарту – ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 “Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання”. Приклади оформлення списку літератури за цим стандартом наведені у Бюлетені ВАК України №3 за 2008 р.

Авторські примітки відмічаються в тексті символом* (*, **, *** тощо), а текст приміток розміщується наприкінці тексту роботи.

Ілюстрації до статей (графіки та малюнки) подаються у форматі TIFF або JPEG (кожен рисунок в окремому файлі). При підготовці ілюстрацій слід мати на увазі, що у збірнику не використовується кольоровий друк.

Рукописи, що надійшли до редакції і не відповідають цим технічним вимогам, редакція не реєструє й не розглядає з метою публікації.

Авторські рукописи не рецензуються та не повертаються авторам.

Тел. для довідок: (048) 719-88-07

Адреса редакції: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2, к. 404.

Тел.: заст. гол. ред.: (048) 719-87-60;

відп. секр.: (048) 719-88-07

E-mail: app7@ukr.net

Примірники збірника можна придбати в редакції.

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИКИ

Збірник наукових праць

Випуск 47

Збірник «Актуальні проблеми політики» внесено до переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з юридичних та політичних наук (Постанови президії ВАК України від 09.06.1999 р. №1-05/7 та від 10.02.2010 р. № 1-05/1) *Свідоцтво про реєстрацію КВ № 7364 від 02.06.2003*

УДК 32(082)

Адреса редакції: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2, к.404.
Тел.: заст. гол. ред.: (048) 719-87-60;
відп. секр.: (048) 719-88-07
E-mail: app7@ukr.net

Видавці збірника:
Національний університет «Одеська юридична академія»
65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 23
Тел.: (048) 719-87-60
Факс: (048) 719-87-60
E-mail: aul513@ukr.net

Південноукраїнський центр гендерних проблем
65026, м. Одеса, вул. Грецька, 20
Тел.: (048)722-40-57
Факс: (048)733-40-57
E-mail: odgender@ukr.net

Коректор *Г. М. Кондратьєва*
Технічний редактор *М. А. Польовий*

Підписано до друку 08.06.2012. Формат 60x84/16. Тираж 300 прим.
Ум. друк. арк. 18,75. Зам. № СГ-47

Віддруковано з готового оригінал-макету у видавництві «Фенікс»
(свідоцтво ДК №1044 від 17.09.2002)
65009, м.Одеса, вул. Зоопаркова, 25, тел.7777591
Для листів: 65059, м. Одеса, а/с 424